

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

Bojana M. Pucarević

**SRODNIČKI STARATELJSKI SMEŠTAJ DECE
U REPUBLICI SRBIJI: POTREBE ZA
PODRŠKOM I DOSTUPNE SOCIJALNE
USLUGE**

doktorska disertacija

Beograd, 2021.

University of Belgrade
Faculty of Political Science

Bojana M. Pucarević

**Kinship care for children in the Republic of
Serbia: the needs for support and the
available social services**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2021.

Mentorka:

prof. dr Nevenka Žegarac, redovna profesorka, Univerzitet u Beogradu - Fakultet političkih nauka

Članovi komisije:

prof. dr Natalija Jovanović, redovna profesorka, Univerzitet u Nišu – Filozofski fakultet

prof. dr Nevenka Žegarac, redovna profesorka, Univerzitet u Beogradu - Fakultet političkih nauka

doc. dr Anita Burgund Isakov, docentkinja, Univerzitet u Beogradu - Fakultet političkih nauka

Datum odbrane doktorske disertacije:

Izjava zahvalnosti

Ova stranica posvećena je svima onima kojima dugujem zahvalnost za podršku koju su mi pružali tokom izrade ove disertacije. Pre svega, profesorki Nevenki Žegarac, koja je ulogom mentorke zaokružila sve važne uloge koje je imala, a i danas ima u mom profesionalno i akademskom razvoju. Hvala Vam na prilikama da profesiju koju sam izabrala spoznajem iz raznih uglova i razvijenom entuzijazmu da doprinosim da se ista, bar malo, unapredi. Takođe, hvala profesorki Nataliji Jovanović koja me sačekala na jednoj od stanica mog profesionalnog puta i pružila mi bezrezervno poverenje i priliku da na Filozofskom fakultetu u Nišu stičem i unapredjujem svoje profesionalne veštine. Dragoj Aniti Burgund Isakov, hvala za to što je svojim znanjem i energijom usmeravala moja profesionalna interesovanja još od prvih časova praktične nastave.

Izrada ove disertacije realizovana je u specifičnim uslovima pandemije. Međutim, zahvaljujući brojnim koleginicama i kolegama zaposlenim u sistemu socijalne zaštite, kao i starateljima i starateljicama koji su učestvovali u ovom istraživanju, svi izazovi su uspešno prevaziđeni i veliko im hvala na tome.

Posebna zahvalnost za celokupan proces nastajanja ovog rada i za neodustajanje od istog, pripada Ljiljani Skrobić. Profesionalni identitet gradile smo zajedno, stopu po stopu stigle i do ovog cilja. Hvala ti što je ovo putovanje imalo smisao u svim svojim fazama.

Osoba koja je imala važnu ulogu u ovom procesu jeste moj mlađi brat Borko. Hvala ti za podršku, onu prećutanu i onu izgovorenu. Biti tvoja starija sestra sa sobom nosi posebnu draž, ali i odgovornost da u svemu što radim budem, još malo, bolja.

Zahvalnost dugujem i mojoj baki Coji (posthumno) koja mi je bila mentor za neke životne veštine i znanja koja se ne definišu titulama, već su vrednosti same po sebi.

Za kraj, veliko hvala onima kojima posvećujem ovu disertaciju, mojim roditeljima Snežani i Momiru. Moj lični i profesionalni razvoj rezultat su njihove ljubavi, poverenja i podrške u svim izborima koje sam pravila. Hvala vam za sve.

Srodnički starateljski smeštaj dece u Republici Srbiji: potrebe za podrškom i dostupne socijalne usluge

Sažetak

Ovo istraživanje je imalo za cilj sagledavanje dostupne podrške sistema socijalne zaštite srodničkim starateljskim porodicama u Republici Srbiji. Posebna pažnja je posvećena dostupnosti usluga starateljima, ispitivanju stepena njihovog zadovoljstva istim, kao i mapiranju nedostajućih vidova podrške u sistemu socijalne zaštite.

Navedeni aspekti su posmatrani u širem kontekstu politika i praksi socijalnog rada, a kroz prizmu eko-sistemske teorije. Prepoznati izazovi su analizirani kombinacijom kvantitativne i kvalitativne metodologije, a kroz faze vođenja slučaja. Podaci o stepenu zadovoljstva staratelja uslugama, kao i važnosti istih za obavljanje uloge staratelja, dobijeni su skalama i upitnikom, a obrađeni su statističkom analizom. Cilj istraživanja jeste sagledavanje profila članova starateljskih porodica, njihovih resursa, kao i percepcije voditelja slučaja (njih 61) i staratelja (njih 113) o tome u kojoj meri su staratelji zadovoljni i kako procenjuju važnost dostupnih usluga. Potom je putem intervjua, u kavalitativnoj analizi, izvršeno mapiranje usluga koje nedostaju u sistemu i utvrđeni razlozi za razlike u percepcijama staratelja i voditelja slučaja koje su izražene u kvantitativnom delu istraživanja.

Rezultati ovog istraživanja pokazuju: 1) oblici podrške koji su dostupni starateljskim porodicama, uglavnom, su povezani sa materijalnim statusom ili drugim karakteristikama porodice, a ne potrebama koje proističu iz uloge staratelja; 2) često izostaje informisanost staratelja o dostupnim oblicima podrške; 3) najčešće su im dostupni materijalni oblici podrške, 4) od usluga koje su im dostupne, najčešće ih dobijaju tokom procene, dok u ostalim fazama vođenja slučaja podrška, uglavnom, izostaje; 4) utvrđeno je da su razlike u percepciji dve grupe ispitanika posledica nedovoljne saradnje u procesu brige o detetu, kao i izostanka kontakata, pružanja podrške i praćenja starateljskog smeštaja; 5) usluge koje se prepoznaju kao značajne za ove korisnike, nisu razvijene kako na lokalnom, tako ni na republičkom nivou. Kroz preporuke za normativno uređenje, politike i prakse definisani su mogući načini prevazilaženja prepoznatih izazova.

Ključne reči: sistem socijalne zaštite, alternativna briga, staratelji, starateljski smeštaj, potreba za podrškom, podrška sistema socijalne zaštite.

Naučna oblast: Političke nauke

Uža naučna oblast: Socijalni rad

UDK broj: 364:349.3(497.11)

Kinship care for children in the Republic of Serbia: the needs for support and the available social services

Abstract

The aim of this research was to consider the available support of the social protection system to kinship families in the Republic of Serbia. Special attention is id to the availability of services to relatives, examining the degree of their satisfaction with them, as well as mapping the missing types of support in the social protection system.

These aspects are observed in the broader context of social work policies and practices, and through the prism of ecosystem theory. The identified challenges were analyzed through a combination of quantitative and qualitative methodology, and through case management phases. Data on the degree of satisfaction of kins with services and their importance for performing the role of guardian were obtained by scales and a questionnaire and processed by statistical analysis. The aim of the research is to investigates the profiles of kinship family members, their resources, and the perception of case managers (61 of them) and guardians (113 of them) about the extent to which kin are satisfied and how they assess the importance of available services. Afterwards missing services in the system are identified, through interviews, as well as reasons for the differences in the perceptions of guardians and case managers expressed in the quantitative part of the research.

The results of this research show: 1) the forms of support available to kinship families are mainly related to the material status or other characteristics of the family, and not to the needs arising from the role of guardian; 2) the guardians are often not informed about the available forms of support; 3) forms of material support are most often available to guardians, 4) guardians often receive available support during the assessment phase, while in other phases of case management support is generally lacking; 4) differences in the perception of the two groups of respondents are a consequence of insufficient cooperation in the process of child care, as well as the lack of contact, support and monitoring of kinship care; 5) services that are recognized as important for guardians, have neither been developed at the local nor at the national level. As possible ways of overcoming the identified challenges this study offers recommendations for normative regulation, policies and practices.

Key words: social protection system, alternative care, guardians, kinship care, need for support, support of social protection system.

Scientific field: Political science

Scientific subfield: Social work

UDC no: 364:349.3(497.11)

Sadržaj

Uvod	10
Formulacija problema i predmeta istraživanja	11
Određivanje osnovnih pojmova	12
Briga srodnika o deci bez roditeljskog staranja	14
Izazovi u formulaciji srodničkog starateljskog smeštaja	14
Razvoj i formalizacija srodničke brige u svetu	15
Odnos prema starateljskom smeštaju u sistemu socijalne zaštite u Republici Srbiji	16
Normativni okvir starateljskog smeštaja u Republici Srbiji	19
Pregled istraživanja o oblicima smeštaja koje pružaju srodnici	20
Prednosti i izazovi odrastanja deteta sa srodnicima ili drugim bliskim osobama	23
Umanjenje traume smeštaja	23
Očuvanje identiteta deteta	25
Očuvanje kontakata dece sa roditeljima i braćom i sestrama	25
Stabilnost, sigurnost i stalnost	27
Sigurnost i bezbednost	29
Potreba za podrškom	29
Teorijski okvir	33
Ekološko-sistemska teorija	33
Kolaborativni model prakse	36
Vođenje slučaja	36
Faze u vođenju slučaja	38
Zadovoljstvo uslugama	45
Metodološki okvir istraživanja	46
Formulacija problema	46
Ciljevi istraživanja i istraživačka pitanja	47
Hipotetički okvir istraživanja	47
Istraživačka pitanja	48
Epistemologija	49
Prikupljanje i analiza podataka	49

Instrumenti.....	50
Uzorak	50
Staratelji.....	51
Deca na smeštaju	56
Voditelji slučaja.....	62
Etika.....	62
Validnost i pouzdanost.....	63
Tok istraživanja i refleksije autorke.....	64
Doprinos istraživanja	65
Rezultati istraživanja.....	66
Zadovoljstvo i važnost usluga i dostupnost resursa – rezultati kvantitativnog dela studije.....	66
Zadovoljstvo uslugama koje su dostupne u okviru sistema socijalne zaštite – analiza odgovora voditelja slučaja	66
Važnost usluga koje su dostupne u okviru sistema socijalne zaštite – analiza odgovora voditelja slučaja	68
Zadovoljstvo uslugama koje su dostupne u okviru sistema socijalne zaštite – analiza odgovora starateljki i staratelja	70
Važnost usluga koje su dostupne u okviru sistema socijalne zaštite – analiza odgovora starateljki i staratelja	72
Skala resursa – analiza odgovora starateljki i staratelja	74
Važnost usluga koje su dostupne u okviru sistema socijalne zaštite – razlike između staratelja i voditelja slučaja	76
Zadovoljstvo uslugama koje su dostupne u okviru sistema socijalne zaštite – razlike između staratelja i voditelja slučajeva.....	79
Kriterijumi za grupisanje usluga	82
Prvi kriterijum grupisanja usluga - Vudsajd i Maklam (2003) ciklus vođenja slučaja	82
Drugi kriterijum (O'Connor, Case management: A multilevelsystem; 1988)	85
Rezultati kvalitativnog dela studije	87
Percepcije voditelja slučaja	88
Procena	88
Planiranje	93
Podrška	98

Žalbe staratelja.....	100
Monitoring i evaluacija efekata pružene podrške	100
Razlika u percepcijama	102
Preporuke voditelja slučaja– kako drugačije?	103
Percepcije staratelja	105
Procena	105
Planiranje	109
Vidovi podrške sistema socijalne zaštite	112
Žalbe	115
Kako staratelji razumeju obavezu CSR da nadzire efekte pružene podrške?	115
Razlike u percepcijama	116
Kako drugačije?.....	118
Diskusija.....	119
Karakteristike starateljskih porodica u Srbiji	120
Formalni oblici podrške starateljskim porodicama	121
Razlozi za razlike u percepcijama staratelja i voditelja slučaja	137
Kako drugačije: predlozi voditelja slučaja i staratelja.....	138
Ograničenja istraživanja	140
Zaključci i preporuke	140
Literatura.....	145
Prilozi	157
Prilog 1	157
Prilog 2	161
Prilog 3	162
Prilog 4	164
Prilog 5	166
Prilog 6	167
Prilog 7	168
Biografija autorke.....	169

Uvod

Istorijski posmatrano, briga o deci pomerala je fokus od očuvanja porodice (neretko na račun blagostanja njenih najranjivijih članova) do potreba deteta i njegovog izdvajanja ukoliko porodica ne predstavlja bezbedno i podsticajno okruženje za optimalan rast i razvoj (Smyth, Eardley, 2008).

Deca i mladi se izdvajaju, privremeno ili dugotrajno, iz svojih bioloških porodica iz mnogobrojnih razloga. Pored sprečenosti roditelja da brinu o detetu, neki od tih razloga mogu biti različiti izazovi sa kojima se roditelji suočavaju. Kada izazovi nastupe, a podrška roditeljima izostane, oni ne uspevaju da detu ili mladoj osobi obezbede uslove za adekvatan rast i razvoj.

Brojna istraživanja bavila su se razlozima za izdvajanje dece iz biološke porodice. Istraživanje realizovano u Srbiji, koje se odnosi na karakteristike dece koja su ušla u sistem socijalne zaštite u periodu od 2006. do 2011, pokazuje da je čak 35,7% dece izdvojeno zbog rizika od zanemarivanja. U istom istraživanju, došlo se do određenih karakteristika roditelja dece na smeštaju. Naime, obrazovni nivo roditelja pomenute dece je niži od proseka; zatim visoka je stopa nezaposlenosti roditelja; životni uslovi su procenjeni kao neadekvatni za skoro 50% porodica, a 61,1% porodica nije u mogućnosti da zadovolji osnovne potrebe svojim prihodima (Žegarac, 2014). Može se zaključiti da su nepovoljni porodični uslovi, iz kojih su deca izmeštena, najčešće multifaktorski determinisani. Loši materijalni uslovi čak i ekstremno siromaštvo, sami po sebi, ne mogu biti i nisu dovoljan razlog za izdvajanje deteta u drugu porodicu ili instituciju. Međutim, oni često predstavljaju plodno tle za disfunkcionalne porodične odnose, konfuziju porodičnih uloga i nasilne oblike komunikacije i ponašanja. Ovakve porodične okolnosti dodatno su otežane u situacijama kada izostaju adekvatni mehanizmi podrške. Porodice su deo šire zajednice i njihova povezanost sa istom, odnosno koliko resursa iz iste mogu da koriste, umnogome utiče i na njihove kapacitete za obavljanje roditeljske uloge. Ovo predstavlja suštinu koncepta nazvanog socijalni kapacitet (Coleman, 1988). Sistem socijalne zaštite predstavlja jedan od resursa na koji se porodica može osloniti. Uvidom u literaturu i analizirajući prakse u drugim sistemima, uviđa se da se poslednjih decenija odustaje od protektivne uloge sistema socijalne zaštite i nastoji se, da kroz različite usluge, porodice sa decom preventivno podrže kako bi roditelji osnažili svoje kapacitete, dete dobilo optimalne uslove za razvoj, a sve to preveniralo moguće izmeštanje deteta iz biološke porodice (Vincent, 2015; Brady, Dolan, 2007; Dunst et al. 2006). U malobrojnim istraživanjima realizovanim u Srbiji, a koja su se ticala usluga namenjenih porodicama sa decom, zaključci su da su svi resursi „finansijski, administrativni, organizacioni i ljudski“ nedovoljno razvijeni i da ovakve usluge, osim sporadičnih, projektno podržanih, u ovom sistemu izostaju (Žegarac, 2017).

Ukoliko politike i prakse socijalne zaštite svoje aktivnosti nedovoljno usmeravaju na podršku biološkoj porodici ili pak u nekim okolnostima ta podrška ne dovede do željenih rezultata, traga se za alternativnim rešenjima. Praksa alternativne brige, odnosno staranja, o deci bez roditeljskog staranja, poslednjih decenija, pretrpela je brojne reforme. Reforme su zasnovane na metodološki utemeljenim i praktično potvrđenim stručnim postavkama, što je uobičajeno i kroz zakonsku regulativu. Jedno od savremenih načela u socijalnoj zaštiti preporučuje predstavniku organa starateljstva, tj. donosiocu odluke o zbrinjavanju deteta da, ukoliko postoji mogućnost, izbor bude porodično okruženje pre nego institucija (Zakon o ratifikaciji Konvencije UN o pravima deteta, 1990; Ehrle, Geen, 2002; Zakon o socijalnoj zaštiti, 2011).

Kada su u pitanju nacionalni pozitivnopravni propisi, politike i praksa koji se tiču položaja dece bez roditeljskog staranja sve više se oslanjaju i usklađuju sa primerima dobre prakse u svetu. Tako je tokom reforme domaćeg sistema socijalne zaštite nakon 2002. godine (intenzivno od 2006.), prepoznat niz principi i prava koji, aktuelno, predstavljaju osnove socijalne zaštite. Fokus reforme bio je na procesu deinstitutionalizacije i iznalaženju alternativnih oblika zaštite za decu bez roditeljskog

staranja. Alternativni oblici zaštite koji se odnose na porodično okruženje, poželjno je da, kada je god to moguće, budu smeštaj kod srodnika ili druge detetu bliske osobe.

Formulacija problema i predmeta istraživanja

U alternativnom zbrinjavanju dece bez roditeljskog staranja srodnici predstavljaju važan resurs. Neke od prednosti srodničkog smeštaja jesu: umanjenje traume deteta prilikom smeštaja ili premeštaja iz nekog drugog oblika smeštaja, mogućnost negovanja identiteta deteta, češći kontakti sa roditeljima i drugim članovima biološke porodice, mogućnost zajedničkog smeštaja braće i sestara, stalnost i stabilnost smeštaja (Messing, 2006; O'Brien, 2002; Broad et al. 2001).

Značaj srodnika u brizi o deci bez roditeljskog staranja prepoznat je i u nacionalnom i međunarodnom normativnom kontekstu, se naglašava da, kada god postoji mogućnost za to, prvi izbor za smeštaj deteta bude smeštaj u srodničku porodicu (Pravilnik o hraniteljstvu, čl. 6; Smernice za alternativno staranje o deci, čl. 10).

U Republici Srbiji, srodnici mogu na više načina biti uključeni u brigu o deci bez roditeljskog staranja. Pored neformalne brige, srodnici o deci mogu brinuti u formi hraniteljstva (gde su licencirani kao srodnički hranitelji, dobijaju podršku i nadzor u vršenju brige o deci) i u formi starateljskog smeštaja, što je aranžman u kome su srodnici zakonski staratelji deci o kojoj se i neposredno brinu u svom domaćinstvu. Srodnici mogu, takođe, biti i zakonski staratelji deci koja ne žive sa njima u domaćinstvu (bilo da deca žive u nesrodničkoj hraniteljskoj porodici, insituciji za smeštaj dece ili su u nekom drugom životnom aranžmanu).

Važno je istaći da u Republici Srbiji ne postoji praćenje i evidencija starateljskog smeštaja, na način na koji postoji za ostale oblike smeštaja (porodični smeštaj, smeštaj u ustanove socijalne zaštite). Tako, na primer, o srodnicima koji su hranitelji i deci koja su na smeštaju u tim porodicama (tzv. srodnički hranitelji) postoje brojni podaci, koji predstavljaju osnovu za planiranje podrške koju im sistem nudi. Međutim, kada su u pitanju deca na starateljskom smeštaju i starateljske porodice bez hraniteljskog aranžmana, čak i do njihovog broja dolazimo posredno, iako oni čine oko 23% dece na alternativnom staranju u Srbiji. Pored nedostatka podataka o karakteristikama dece na starateljskom smeštaju i karakteristikama porodica u kojima odrastaju, ne postoji ni uvid u njihove potrebe, način na koji te potrebe zadovoljavaju, a posebno uvid u potrebe za podrškom. Takođe, nedostaju znanja o tome na koji su način zaštićena prava ove dece.

U literaturi se ističe da smeštaj u srodničku porodicu ne sme predstavljati preventivu drugim oblicima zaštite, niti bi trebalo da funkcioniše po principu samoregulacije već treba nastojati da se konceptualizuje odgovarajući model podrške ovim porodicama. Naglašava se da ovi odgajatelji treba, poput hranitelja i stručnih radnika u institucijama, da budu obučeni, podržavani i nadgledani u obavljanju svoje uloge (Denby, 2016).

Dosadašnja istraživanja često su se bavila utvrđivanjem karakteristika staratelja odnosno njihovim demografskim, ličnim, finansijskim odlikama, kao i odnosom sa biološkim roditeljima dece (Berrick, 1997; Richards, 2001; Welland, Wheatley, 2010). Upravo podaci ovih i drugih sličnih istraživanja pomogli su u formiranju slike o prosečnom srodniku koji pruža ovu vrstu staranja, a ta slika kaže da su to osobe starije životne dobi (najčešće babe i dede), nižeg obrazovnog statusa, lošijeg zdravstvenog stanja, često nezaposleni ili nižih materijalnih prihoda, češće su u kontaktu sa biološkim roditeljima deteta u odnosu na druge odgajatelje dece bez roditeljskog staranja (Bass et al, 2004; Shearin 2007). U istraživanjima se često naglašava da upravo srodnici uključeni u brigu o deci dobijaju znatno manje formalne podrške u odnosu na druge vršioce ove uloge. Naglašava se da oni u mnogim sistemima ne prolaze specifične obuke, retko dobijaju nematerijalne usluge, a i

finansijsku podršku (Farmer and Moyers, 2008; Winokur i sar. 2008; Hunt and Waterhouse, 2013; Broad et al. 2007; Hairston, 2009). Uzimajući u obzir napred navedeno, postavlja se pitanje na koji način ovi staratelji mogu biti podržani od strane sistema socijalne zaštite, kako bi što kompetentnije obavljali ulogu odgajatelja određenom detetu.

U literaturi se naglašava važnost da se u budućim istraživanjima fokus stavi na ispitivanje potreba za podrškom ove ciljne grupe, a jedna od preporuka ističe da bi trebalo ove potrebe ispitati iz perspektive onih koji su najvažnija karika između sistema socijalne zaštite i dece na smeštaju, a to su staratelji (Coakley et al., 2007).

Autori zapažaju da su ovi aranžmani decenijama bili „skriveni“ od sistema, da nisu imali adekvatan tretman ni podršku i da je ova oblast tek počela da dospeva u sferu interesovanja istraživača, teoretičara i stručnih radnika koji se praktično bave ovom tematikom (Ince, 2009; O’Brain, 2014; Wallace, 2014). Istraživanja koja su do sada realizovana uglavnom su ona sa područja SAD-a, Velike Britanije, kao i Australije. U Srbiji gotovo da ne postoje istraživanja koja su se detaljnije bavila temama koje se tiču starateljskog smeštaja.

Uvidom u domaće normativne akte, kao i socijalnu politiku kojom se uređuju pitanja dečje zaštite, ne mogu se pronaći principi kojima se bliže uređuju pitanja vezana za starateljski smeštaj. Nedostaje i jasna definicija ovog oblika alternativnog staranja, pa se u različitim godišnjim izveštajima Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu ovaj oblik staranja različito određuje (negde kao formalni, a najčešće kao neformalni oblik brige). Takođe, ne postoje ni jasne smernice za stručne radnike koji u svom radu primenjuju i ovaj oblik zbrinjavanja dece. Nepoznanica je i da li su ove porodice informisane koje tačno usluge socijalne zaštite mogu da koriste, da li ih koriste i da li su zadovoljne tim uslugama, kao i to da li bi im bile potrebne neke druge usluge koje trenutno sistem socijalne zaštite ne obezbeđuje.

Ako nemamo podatke o starateljskim porodicama, ako ne znamo njihove stavove o trenutnom odnosu sistema socijalne zaštite prema njima, kao i o tome šta im je još potrebno, onda nam nedostaje kontekst u kom možemo da prepoznamo specifičnost njihovih potreba, kao i osnovu za planiranje podrške koju će im sistem ponuditi kako bi te potrebe bile što adekvatnije zadovoljene. S tim u vezi, predmet ovog rada jeste potreba srodnika staratelja za podrškom u procesu staranja o deci na smeštaju, kao i dostupnost usluga, odnosno formalnih oblika podrške. Rad se bavi i stepenom zadovoljstva staratelja dostupnim vidovima podrške, kao i sagledavanjem vidova podrške koji nisu dostupni, a potrebni su ovoj ciljnoj grupi.

Određivanje osnovnih pojmova

Deca bez roditeljskog staranja jesu sva deca o kojoj se svakodnevno i tokom noći ne brine makar jedan od roditelja, bez obzira šta je razlog i koje su okolnosti. Ovu definiciju nalazimo u Smernicama UN o alternativnom staranju dece, dok se nešto šira, ali ne i preciznija definicija nalazi u Porodičnom zakonu (2005):

„Detetom bez roditeljskog staranja u smislu ovog zakona smatra se: dete koje nema žive roditelje, dete čiji su roditelji nepoznati ili je nepoznato njihovo boravište, dete čiji su roditelji potpuno lišeni roditeljskog prava odnosno poslovne sposobnosti, dete čiji roditelji još nisu stekli poslovnu sposobnost, dete čiji su roditelji lišeni prava na čuvanje i podizanje odnosno vaspitavanje deteta i dete čiji se roditelji ne staraju o detetu ili se staraju o detetu na neodgovarajući način“ (PZ, 2005 čl.113).

Starateljstvo predstavlja jedan od oblika porodično-pravne zaštite dece bez roditeljskog staranja, kao i odraslih osoba lišenih poslovne sposobnosti. Prema važećem Porodičnom zakonu Republike Srbije odluka o stavljanju pod starateljstvo podrazumeva da:

1. Odluku o stavljanju pod starateljstvo donosi organ starateljstva.
2. Odluka o stavljanju pod starateljstvo obavezno sadrži i plan staranja.
3. Odlukom o stavljanju pod starateljstvo organ starateljstva postavlja staratelja i odlučuje o smeštaju štićenika.
4. Organ starateljstva pokušaće najpre da smesti štićenika u srodničku porodicu.
5. Ako štićenik ima imovinu, popis i procenu vrednosti imovine štićenika vrši stalna komisija organa starateljstva (PZ, 2005 čl. 125).

Takođe, starateljstvo predstavlja vrstu ugovora o brizi o maloletnom detetu, tačnije o svim njegovim potrebama i pravima, a u skladu sa njegovim najboljim interseom (UNICEF, 2010). Kako neki autori navode, starateljstvom ne prestaju roditeljska prava već se ona prenose na drugo lice koje nije roditelj deteta. Starateljstvo predstavlja privremen oblik zbrinjavanja, koji traje do trenutka kada maloletnik postane punoletan ili u nekim drugim okolnostima prekida. Takođe, odnos maloletnika i staratelja se ne menja, a staratelj postaje pre svega „pravni roditelj deteta“ (Brown, Daskow, 2007).

Starateljstvo može prestati pod sledećim okolnostima:

- usvojenjem maloletnika
- kada maloletnik napuni 18 godina
- ukoliko maloletnik zasnjuje brak
- smrću maloletnika (Porodični zakon, 2005, čl.145)

Ulogu staratelja detetu može vršiti srodnik, hranitelj, kao i neposredno stručni radnik centra za socijalni rad. Prema podacima Republičkog zavoda za socijalnu zašttu, u 2020. godini, ulogu staratelja za 44,8% dece neposredno je vršio organ starateljstva, dok za preostalih 55,2% tu ulogu je vršilo fizičko lice, a u pitanju su najčešće srodnici deteta.

Srodnička briga predstavlja takav životni aranžman u kom dete ne živi ni sa jednim roditeljem, već brigu o njemu preuzima srodnik (Geen, 2003). U literaturi se često ističe da ovaj aranžman ne mora biti zasnovan isključivo sa krvnim srodnikom, već to može biti i osoba koja je na drugi način bliska detetu (kum, prijatelj, učitelj, očuh, maćeha...) (eng. *kin care*). *Srodnički starateljski smeštaj* definiše se i kao „porodična briga u proširenoj porodici deteta ili porodici prijatelja bliskih detetu, koja može biti formalnog ili neformalnog karaktera“ (UN, 2009). Nivo nadležnosti koji se prenosi na srodnika-staratelja, kao i politike i prakse u odnosu na ovu oblast veoma se razlikuju od zemlje do zemlje (The Kinship Diversion Debate, 2013). Takođe, u literaturi srećemo da u okviru istog sistema mogu postojati značajne razlike ne samo u formama, već i na nivou praksi, tačnije u načinu realizovanja i podržavanja ovog vida smeštaja dece. Za razliku od neformalnog oblika brige srodnika o deci, ovaj oblik obično podrazumeva određenu vrstu procene kompetentnosti srodničke porodice da se stara o detetu, kao i potencijalnog staratelja za zaštitu prava i ispunjavanje dužnosti koje iz te uloge proizilaze. Takođe, podrazumeva, tačnije zahteva, kontinuitet u praćenju i pružanju podrške porodici.

Pod *socijalnim uslugama* podrazumevamo sve materijalne i nematerijalne usluge (dobra i aktivnosti) kojima sistem socijalne zaštite pruža podršku svojim korisnicima. U kontekstu ovog rada, o ovim uslugama govoriće se pre svega kao o nizu usluga kojima država prvenstveno procenjuje rizike i potrebe deteta, kao i okruženje u kojem odrasta, kao i niz usluga kojima, ukoliko je to neophodno, potpomaže zadovoljavanje potreba i umanjenja rizika (Malon, Hess, 2005).

Kada je u pitanju Republika Srbija, porodicama i pojedincima dostupni su različiti oblici podrške sistema socijalne zaštite. Ti oblici podrške mogu biti u vidu usluga, kao i materijalnih vidova podrške. Ustanova nadležna za "odlučivanje o ostvarivanju prava korisnika i o korišćenju usluga socijalne zaštite koje obezbeđuje Republika Srbija, autonomna pokrajina i jedinica lokalne samouprave i vrši druge poslove utvrđene zakonom i propisima donetim na osnovu zakona" jeste centar za socijalni rad (u daljem tekstu CSR) (Zakon o socijalnoj zaštiti, 2011; čl. 119).

Briga srodnika o deci bez roditeljskog staranja

Izazovi u formulaciji srodničkog starateljskog smeštaja

Briga srodnika podrazumeva različite forme, pa u literaturi srećemo i različite pojmove kojima se imenuje. Autori često ističu da nedostaje precizna definicija kojom bi se mogle objediniti sve forme ovog oblika brige o deci (Berrick, Hernandez, 2016). Ovaj oblik brige samo na engleskom govornom području „nosi“ nekoliko naziva - *“relative care”* koji se vezuje pre svega za Republiku Irsku, *“family and friends care”* za Veliku Britaniju, potom *“kinship care”* koji je tipičan za Australiju, Novi Zeland i SAD. Kada su u pitanju njegove forme, postoji znatno više varijeteta.

Tako, na primer, Obrejn navodi četiri oblika brige srodnika o deci i to:

1. Prva vrsta brige srodnika naziva se "neformalna briga" i to se dešava kada porodica pravi sopstveni privatni aranžman kao odgovor na porodičnu krizu;
2. Neformalno srodstvo može se pojaviti i kao rezultat državne intervencije, koja proizilazi iz pitanja brige i zaštite, ali u ovom slučaju država preusmerava dete ka proširenoj porodici. Država može pružiti određeni nivo pomoći, ali to je obično ograničeno u poređenju sa podrškom i finansijskom pomoći koja je na raspolaganju kada je dete u formalnoj brizi;
3. Formalna briga koja podrazumeva aktivnu ulogu države u svim fazama smeštaja i praćenja deteta na smeštaju, kao i pružene podrške srođnicima;
4. Usvojenje od strane srodnika ili srodničko starateljstvo (O'Brien, 2012:128).

U literaturi možemo sresti i različite forme neformalne i formalne brige. Tako postoje: zakonsko starateljstvo (eng. *„legal guardianship”*) koje ne podrazumeva usvojenje deteta od strane srodnika, već samo preuzimanje starateljske dužnosti, a da pritom ne mora biti licenciran (Duques, 2005). Zatim, starateljstvo od strane srodnika koji je hranitelj (eng. *“kinship guardianship”*) što znači da srođnik koji preuzima ulogu staratelja mora biti licenciran. Srodničko hraniteljstvo (eng. *“kinship foster care”*) u okviru kog srođnik preuzima ulogu hranitelja, ne i staratelja. Navedenim formama lista nije iscrpljena (Berrick, Hernandez, 2016).

Autori navode važnost uticaja faktora koji se tiču kulturnog uređenja određenog društva na odnos prema ovom obliku brige o deci. tako u mnogim zemljama Afrike definicija porodice primarno podrazumeva znatno više članova, odnosno ne samo roditelje i decu, se u ovoj kulturi odrastanje dece bez roditeljskog staranja sa srođnicima ne smatra alternativnim oblicima staranja. Tačnije, tek u situacijama kada ne postoje raspoloživi srođnici koji bi brinuli o detetu, u ovom sistemu se govori o alternativnim formama zbrinjavanja. Sistem zaštite dece od strane srodnika u zemljama Afrike podrazumeva sledeće forme staranja: privatnu (eng. *private kinship care*), formalnu (eng. *formal kinship care*) i neformalnu formu (eng. *informal kinship care*). Autori ističu da ovakve forme uglavnom prate dužinu smeštaja dece kod srodnika deca smeštena u privatni oblik staranja jesu deca smeštena u „hitnim“ situacijama, na neformalnom staranju su deca koja zahtevaju

„privremenu“ brigu, dok je formalna forma staranja namenjena deci koja su „dugoročno“ u sistemu socijalne zaštite (Assima, 2013).

Važno je napomenuti da briga srodnika ne predstavlja tradiciju samo nerazvijenih ili zemalja u razvoju, već i razvijenih zemalja kao što su Australija, Novi Zeland, Holandija, Velika Britanija, SAD, kao i mnoge druge, ali sa uočljivim kontekstualnim razlikama, kao i razlikama u načinima normativnog i praktičnog uređenja ovog pitanja (Assima, 2013).

Kako Testa navodi, 1994. godine, američka služba za zaštitu dece je napravila razliku između neformalnog i formalnog aranžmana definišući formalni aranžman kao: „rezultat odluke suda i javne agencije za zaštitu dece na osnovu koje dete mora biti izdvojeno iz svoje biološke porodice zbog zlostavljanja, zanemarivanja, zavisnosti, napuštanja ili posebnih medicinskih okolnosti. U formalnom rodbinskom aranžmanu, sud postavlja dete pod zakonsko starateljstvo agencije za zaštitu dece i srodnika koji preuzima celodnevnu brigu, zaštitu i podršku koje su detetu potrebne “ (Testa, 2017). Danas, u SAD-u postoje tri oblika srodničkog staranja: formalni (koji podrazumeva hraniteljstvo, odnosno srodnici su licencirani hranitelji), neformalni i zakonsko starateljstvo (koje najčešće podrazumeva trajniji oblik zbrinjavanja odnosno usvojenje) (Wallace, 2014). Međutim, u Australiji postoje samo formalni i neformalni oblik ovog smeštaja. U literaturi se navodi da se najčešće briga o deci od strane srodnika u ovim sistemima bira u sledećim situacijama: kao prvi izbor nakon izmeštanja deteta iz biološke porodice, kao nastavak podrške brizi koju srodnik već pruža detetu, kao plan stalnosti za decu u sistemu zaštite i kao izbor mlade osobe za nastavak odrastanja nakon porodične krize (O’Nill, 2011).

Razvoj i formalizacija srodničke brige u svetu

Istorijski gledano, srodnici su oduvek predstavljali „prvu bazu ili utočište“ za decu čiji roditelji nisu mogli da brinu o njima. Tako brojni autori ističu važnost ovog oblika brige o deci u brojnim kulturama, koji je bio pre svega dobrovoljan, bez materijalne nadoknade, a uređen samo tradicionalnim i kulturnim vrednostima određenog društva (Assima, 2013). Međutim, od 80-ih godina ovakvi aranžmani počinju da bivaju regulisani putem zakonskih propisa, a i prepoznati kao veoma značajno pitanje kojem sistem socijalne zaštite daje na važnosti (xman, 2006). Ovaj način brige iz domena privatnih, porodičnih pitanja time prelazi u domen socijalne zaštite (Hegar, Scannapieco, 1995).

U literaturi se navodi da se ovaj oblik brige prvi put uređuje kroz određene procedure početkom 90-ih godina u SAD-u, tačnije u saveznoj državi Masačusets. Naime, 1983. godine pokrenuta je analiza dosijea dece u sistemu socijalne zaštite i utvrđen je znatan broj, pre svega adolescenata koji je bio na smeštaju u hraniteljskim porodicama, a za koje nije bilo mogućnosti povratka u biološku porodicu, a usvojenje je postajalo sve manje moguća alternativa. Starateljski smeštaj je predstavljao jedinu opciju koja je za njih značila napuštanje hraniteljstva i nešto trajniji, a samim tim i stabilniji oblik zaštite (Wheat, 1983).

Druge studije realizovane u ovom periodu naglašavaju da starateljski smeštaj mogu pružati i osobe koje nisu u srodstvu sa decom, ali da najčešće za ovaj oblik brige odlučuju srodnici jer na taj način zadržavaju porodični integritet, a njihova briga o detetu dobija pravno utemeljenje. Nesrodnički hranitelji radije biraju da o detetu brinu u aranžmanu dugoročnog hraniteljstva ili usvojenja (Williams, 1991).

U savremenoj praksi i normativnim aktima naglašava se da prvi izbor za smeštaj deteta treba da bude smeštaj u srodničku porodicu. Kao što je napred navedeno, različiti sistemi različito definišu formalne i neformalne oblike brige srodnika o deci. Takođe, različitost se ogleda i u načinu

njegovog „uvođenju“ u formalne oblike i definisanje jasnih prava i dužnosti koji iz toga proističu. Kako jedna gru autora primećuje, na kontinuumu srodničke brige na jednom kraju jeste formalizovani oblik koji predstavlja hranitejski smeštaj, dok je na drugom kraju neformalna briga, odnosno aranžmani koji su dogovoreni između roditelja i srodnika bez znanja države o tome. Na sredini tog kontinuumu nalazi se starateljski smeštaj, čiji aranžman država, odnosno sistem socijalne i porodičnopravne zaštite, reguliše. Sistemi se mogu razlikovati po stepenu podrške i nadzora koji sistem vrši u odnosu na starateljske porodice (MacDonald, Hayes & Houston, 2016).

Neki autori ističu da postojanje različitih formi ovog načina brige o deci jeste rezultat „eksperimentisanja“, odnosno traganja država za formom brige koja će biti trajnijeg karaktera i univerzalno pravno uređena (Berrick, Hernandez, 2016). Dok se traga za tim univerzalnim pristupom, izazov predstavlja to što i dalje postoji veliki broj država u kojima ovo pitanje nije regulisano, ovaj oblik brige ostaje u sferi neformalne brige. Nije retkost da u okviru istog sistema postoje različiti pristupi ovom pitanju. Tako u okviru SAD različite države različito pristupaju podršci srodnika, npr. u Kaliforniji srodnici dobijaju licencu i podršku u vršenju svoje uloge (srodničko hraniteljstvo), dok u nekim drugim državama ne mogu dobiti ovu pogodnost (Bass i sar., 2004). Neki autori ističu da ovakav tretman ovog oblika brige vodi dodatnoj marginalizaciji dece bez roditeljskog staranja, izostanku podrške i zaštite, tačnije nemogućnosti da se zaštite njihova prava i najbolji interes/i (Roby, 2011).

Ovakva konfuzija na planu uređenosti, odnosno neuređenosti, ovog oblika brige ima za posledicu izostanak praćenja, analize, istraživanja što bi umnogome pomoglo razumevanje ovog fenomena, komracije različitih sistema i iznalaženja modela adekvatne podrške dece i njihovih odgovajatelja. Samo upoznavanjem sa specifičnostima ove populacije može se adekvatno odgovoriti na njene potrebe.

Odnos prema starateljskom smeštaju u sistemu socijalne zaštite u Republici Srbiji

Sistem socijalne zaštite u Republici Srbiji pretrpeo je značajne reforme u periodu od 2002, a naročito nakon 2006. godine. Glavni ciljevi reforme bili su (Strategija razvoja socijalne zaštite, 2005):

1. Razvoj modela integralne socijalne zaštite na lokalnom nivou;
2. Standardi i organizacija u centru za socijalni rad;
3. Transformacija ustanova za smeštaj u sistemu socijalne zaštite i razvoj alternativnih oblika socijalne zaštite;
4. Strategija razvoja porodičnog smeštaja i usvojenja;
5. Zaštita dece od zlostavljanja i zanemarivanja.

Ono što je posebno značajno jeste uspon u razvoju hraniteljstva. Uspon se ogleda u novim zakonskim rešenjima, sistematičnoj obuci i proceni kandidata za hraniteljstvo, kao i podršci koja se pruža hraniteljskim porodicama, ali i sve većeg broja hraniteljskih porodica (Grujić, Hadžović, Ivanišević i Tekić, 2009). Ovakav trend u razvoju porodičnog smeštaja, kao i razvoj usluga u zajednici, doprineli su procesu deinstitucionalizacije. Tokom 2011. godine deca na smeštaju bila su raspoređena tako da je na porodičnom smeštaju bilo 5515 (75%), a na rezidencijalnom 1854 (25%) (Republički zavod za socijalnu zaštitu (u daljem tekstu RZSZ, 2011). Potom. 2016. godine na domskom smeštaju bilo je svega 602 korisnika, što je pokazatelj transformacije ustanova za smeštaj i insistiranja na alternativnim oblicima zaštite (RZSZ, 2016). Poslednji podaci ukazuju na nastavak

ovog trenda, je tako tokom 2020. godine, 78,2% dece bez roditeljskog staranja bilo smešteno u hraniteljske ili starateljske porodice, dok je 10,4% dece na domskom smeštaju, a 0,4% u prihvatilištu (RZSZ, 2020).

Međutim, postavlja se pitanje kakve je efekte pomenuta reforma imala na druge oblike zbrinjavanja dece, odnosno konkretno na starateljski smeštaj. Posmatrajući normativne propise, statističke podatke, kao i uvidom u dosadašnja istraživanja, ne možemo imati jasnu sliku o tome koje su karakteristike starateljskog smeštaja u Srbiji.

Značaj promena koje su nastupile u periodu gorepomenute reforme sistema socijalne zaštite ogleda se i u osnivanju Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu. Ova ustanova osnovana je sa ciljem praćenja i unapređenja politike i prakse, ali i bavljenja istraživačkim poslovima u oblasti socijalne zaštite. Tako, od 2010. do danas, možemo imati uvid u sintetizovane izveštaje o radu ustanova za smeštaj korisnika, kako dece i mladih, tako i odraslih. Međutim, ono što stvara konfuziju u praćenju rezultata ovih istraživanja jeste metodologija koja se često menjala, a samim tim i obrasci izveštaja, je određene podatke teško porediti od 2010. do 2016. godine.

Kada je u pitanju starateljski smeštaj u Srbiji, gotovo da ne postoji istraživanje koje se detaljnije bavilo ovom tematikom. Pomenuti sintetizovani izveštaji RZSZ u pojedinim izveštajima nisu ni navodili ovaj oblik smeštaja tako u izveštaju iz 2010. kao najčešći oblici zaštite dece bez roditeljskog staranja navode se:

1. usvojenje
2. porodični smeštaj
3. domski smeštaj (RZSZ, 2010).

Sve do 2014. godine, Zavod u svojim izveštajima prati samo specifičnosti dece i mladih na hraniteljstvu, kao i onih koji su na smeštaju u ustanovama, ne i onih na starateljskom smeštaju. U izveštajima nailazimo na sledeće vidove smeštaja dece bez roditeljskog staranja:

1. Porodični smeštaj, odnosno smeštaj u hraniteljsku porodicu
2. Smeštaj u ustanovu za decu i mlade
3. Neformalni smeštaj koji ne predstavlja uslugu socijalne zaštite za razliku od prva dva vida smeštaja, već se deca u postupku određivanja staratelja smeštaju kod srodnika staratelja (RZSZ, 2014).

Iz gore navedenog ostaje pitanje šta je sa decom čiji srodnik nastavi da vrši dužnosti staratelja, a detetu ne bude priznato i pravo na porodični smeštaj. Da li sistem ovu decu smatra „decom van sistema“ pa se ovaj oblik smeštaja smatra neformalnim, uprkos tome što se staratelji deci koja sa njima žive postavljaju u formalnoj, visoko kontrolisanoj proceduri koja je zasnovana na zakonu?

Tu nije kraj zabunama. Dalje u izveštaju nailazimo na podatak da se 28% dece pod starateljstvom nalazi na smeštaju u srodničkoj porodici - smeštaj kod staratelja srodnika bez nadoknade (RZSZ; 2014). A u izveštaju za 2015. godinu ovaj oblik zaštite obuhvata 31%. U izveštaju iz 2018. godine nailazimo i na definiciju ovog oblika zbrinjavanja dece:

“Neformalni ili srodnički smeštaj je smeštaj unutar šire porodice deteta ili sa bliskim prijateljima porodice koji su poznati detetu. Srodnički smeštaj podrazumeva situacije kada dete živi sa srodnikom koji je i zakonski staratelj deteta, bez formalnog hraniteljskog aranžmana” (RZSZ, 2015:12).

Izveštaj iz 2019. godine donosi nešto drugačiju definiciju ovog oblika brige:

“Srodnički smeštaj podrazumeva situacije kada dete živi sa srodnikom koji je i zakonski staratelj deteta, bez formalnog hraniteljskog aranžmana. Normativni kontekst daje prednost smeštaju dece u srodničke porodice, koji je značajan sa aspekta zaštite prava deteta na život u porodici i obezbeđivanja stalnosti. Deca ostaju u istom okruženju, što olakšava prevladavanje izazova vezanih za promenu. Kada su roditelji sprečeni da brinu o deci, nisu spremni ili nisu kompetentni, brigu o njima preuzimaju poznate, emocionalno bliske osobe” (RZSZ, 2019:16).

U ovakvoj definiciji, deluje da se pojam neformalnosti odnosi samo na kontekst u kom je pomenut hraniteljski aranžman, a ne oblik smeštaja uopšteno. Međutim, kako hraniteljski aranžman može biti samo formalan, ostaje pitanje zašto je to ovde prisutno. Takođe, u ovom izveštaju se ovaj oblik brige u tabelama i grafikonima predstavlja pod nazivom “*srodnička porodica/pododica bliska detetu - smeštaj kod staratelja ili srodnika/bliske osobe bez nadoknade*“. Podaci ukazuju i da je tokom 2019. godine 13,9% dece smešteno u ovaj oblik brige više nego tokom 2017. godine, a ukupno je u ovoj godini u srodničkim starateljskim porodicama bilo 22,2% dece na alternativnom staranju. Kako nedostaju podaci o ovim porodicama i deci, kao i istraživanja koja su se bavila ovim oblikom brige u Republici Srbiji, ostaje nepoznato zašto je rastao trend smeštaja u ove porodice.

Ovakav odnos prema ovom obliku smeštaja može biti posledica njegove nedovoljne prepoznatljivosti i u jednom od vodećih normativnih akata koji uređuje ovu oblast, a to je Zakon o socijalnoj zaštiti iz 2011. godine. Naime, član 47. ovog Zakona definiše da se usluga smeštaja realizuje kroz smeštaj korisnika u „srodniku, hraniteljsku i drugu porodicu za odrasle i strarije“. Međutim, kroz dalji tekst zakona jasno se naglašava da se sve ove vrste smeštaja smatraju porodičnim smeštajem, a da pružaoci ove usluge jesu hranitelji. Dolazi se do zaključka da ovako definisane forme smeštaja u različite porodice ne podrazumevaju starateljski smeštaj i da ovim aktom nije prepoznata specifičnost ove forme smeštaja se postavlja pitanje, ako izostaje ova vrsta regulative. da li i iz ugla zakona ovaj smeštaj nema formalne odlike.

Prema Smernicama Ujedinjenih nacija za alternativno staranje o deci (u daljem tekstu Smernice UN), neformalni smeštaj predstavlja privatni aranžman u okviru porodice srodnika ili prijatelja deteta koji započinje na inicijativu deteta ili njegovih roditelja, bez angažovanja (ni u jednoj fazi) organa starateljstva (Smernice UN za alternativno staranje o deci, 2009). Prema napred navedenom, ne može biti prihvatljivo da se smatra neformalnim oblikom smeštaja aranžman u kom organ starateljstva srodniku „prepušta“ ulogu staratelja detetu, ima obavezu da prati ovaj smeštaj planiranjem usluga, ponovnim pregledima i slično.

Smernice UN neformalne aranžmane brige definišu kao:

„Svaki privatni aranžman u porodičnom okruženju, pri čemu dete stalno ili na neodređeno vreme čuvaju rođaci ili prijatelji (neformalna rodbinska briga) ili drugi u njihovom ličnom svojstvu, na inicijativu deteta, njegovih roditelja ili druge osobe, a bez toga da je ovaj aranžman naredio upravni ili sudski organ ili propisno akreditovano telo“.

Dalje se u ovom dokumentu u članu 55 navodi:

„Države treba da osiguraju da sva pravna i fizička lica uključena u pružanje alternativnog zbrinjavanja za decu dobiju potrebna ovlašćenja za to od nadležnog organa i da budu podvrgnuta redovnom praćenju i analizi tog organa u skladu sa ovim Smernicama. U tu svrhu navedeni organi treba da izrade odgovarajuće kriterijume za procenjivanje stručne i etičke spremnosti pružatelja usluga zbrinjavanja za pružanje usluga, te za njihovu akreditaciju, praćenje i nadzor“.

Ono što određeni autori ističu jeste da smeštaj u srodničke starateljske porodice, iako formalni oblik zbrinjavanja dece, može imati odliku „manje formalnosti“ u odnosu na druge oblike kao što su srodnički porodični smeštaj ili neke druge forme, koje nisu prisutne u našoj praksi (Boetto, 2010). Primećuje se da se ta „manja formalnost“ ovog oblika brige može ogledati u drugačijim standardima procene u odnosu na one koji važe za nesrodničke odgajatelje (poput veličine stambenog prostora, ekonomske obezbeđenosti porodice i sl.). Takođe, brojni autori zažaju da se u praksi dešava da oblik srodničke brige ima formalne karakteristike prilikom procene i dodeljivanja starateljstva, ali nakon toga smeštaj nije nadgledan i podržavan, se odlikuje neformalnim karakteristikama (Roby, 2011; Kolomer 2000).

Imajući u vidu napred izneto, može se zaključiti da se smeštaj dece u srodničke starateljske porodice, u onom obliku koji je predmet interesovanja sistema socijalne zaštite u Srbiji, ne može smatrati neformalnim.

Ukoliko uzmemo u obzir da u našoj zemlji ne postoji standardizovano praćenje i evidencija dece na starateljskom smeštaju, na način na koji postoji za decu na ostalim oblicima smeštaja, postavlja se pitanje šta znamo o njihovim karakteristikama, o karakteristikama porodica u kojima odrastaju, a samim tim i o njihovim potrebama kao i potrebi da dobiju podršku da iste zadovolje. O deci i mladima koji se nalaze na hraniteljstvu ili na smeštaju u ustanovama dečje zaštite, raspoložemo informacijama o polnoj, starosnoj strukturi, obuhvaćenosti obrazovanjem, razlozima smeštaja i prekida istog, dužini smeštaja, zdravstvenim karakteristikama, kontaktima sa bliskim osobama i sl. Svi ovi podaci predstavljaju kontekst u kom se prepoznaje specifičnost potreba dece i njihovih odgajatelja, kao i osnovu za planiranje podrške koju će im sistem ponuditi kako bi te potrebe bile što adekvatnije zadovoljene. Ostaje pitanje da li sistem ovakvim tretmanom pravi diskriminaciju dece koja odrastaju u srodničkim starateljskim porodicama.

Istraživanje koje je 2019. godine realizovano u Republici Srbiji, a koje se ticalo dobrobiti adolescenata na hraniteljstvu, između ostalog pokazalo je da se ovi mladi suočavaju sa: diskriminacijom od strane vršnjaka, osoblja škola, zajednica; hranitelji ne dobijaju adekvatnu podršku usled nejasnih odgovornosti između različitih aktera u sistemu; adolescenti imaju podršku u ostvarivanju kontakata sa bliskim osobama, ali izostaje podrška u procesu građenja odnosa sa njima; nema sistemskog rada na životnoj priči adolescenata. Posebno je važan jedan od zaključaka ovog istraživanja koji glasi:

“Izgleda da dobrobit adolescenata iz uzorka zavisi od „faktora sreće” (slično lutriji), odnosno od toga kako se konkretni hranitelj snalazi sa konkretnim adolescentom, ako je to dobro, svi učesnici iz sistema su zadovoljni, a ako nije, male su mogućnosti da odrasli, odgovorni za adolescente na smeštaju prepoznaju teškoće” (Žegarac, Krnjajić, 2019: 159).

Ovi adolescenti i njihovi odgajatelji se suočavaju sa svim ovim izazovima, uprkos činjenici da imaju na raspolaganju brojne vidove podrške, kako materijalne vidove podrške tako i različite usluge centara za socijalni rad i centara za porodični smeštaj. Ako se vratimo na pretpostavku da deca koja odrastaju bez roditeljskog staranja, bez obzira na to u kom obliku alternativne brige odrastaju, imaju slične ili iste potrebe, izazove, životne priče, onda se nameće pitanje koje sve izazove mogu imati ona deca i njihovi odgajatelji kojima mnogi od ovih vidova podrške nisu dostupni.

Normativni okvir starateljskog smeštaja u Republici Srbiji

Prema važećem Porodičnom zakonu Republike Srbije, regulisane su neke od dužnosti i prava staratelja. Tako je staratelj dužan da se stara o ličnosti štićenika, da ga zastu, pribavlja sredstva za izdržavanje i upravlja imovinom štićenika (PZ, čl. 135). Takođe, staratelj je dužan da izveštava organ starateljstva o vršenju svoje uloge i to na sledeći način:

1. Staratelj je dužan da organu starateljstva podnosi izveštaje i polaže račune o svom radu početkom svake kalendarske godine za prethodnu godinu (redovni izveštaj), kada organ starateljstva to zatraži (vanredni izveštaj), odnosno nakon prestanka starateljstva (završni izveštaj).
2. Staratelj je dužan da redovni izveštaj podnese do kraja meseca februara za prethodnu godinu, a vanredni odnosno završni izveštaj u roku od 15 dana od dana kada to zatraži organ starateljstva.
3. Izveštaj staratelja treba da sadrži podatke o ličnosti štíćenika, o uslovima smeštaja, zdravlju, vaspitavanju i obrazovanju, kao i o svemu drugom što je od značaja za ličnost štíćenika.
4. Izveštaj treba da sadrži i podatke o upravljanju i raspolaganju štíćenikovom imovinom te štíćenikovim prihodima i rashodima u proteklom periodu, kao i konačno stanje njegove imovine.
5. Način podnošenja izveštaja i polaganja računa propisuje ministar nadležan za porodičnu zaštitu. (PZ, čl. 142).

Kada su u pitanju prava staratelja, istaknuta su samo prava na naknadu troškova i pravo na nagradu (PZ, čl.144). Nešto detaljnije pravima staratelja bavi se rvljik o uslovima za naknadu troškova i nagradu staratelju iz 2011. godine. Pravilnikom je regulisano da se oba navedena prava ostvaruju tako što se nadoknada troškova i nagrada staratelju obezbeđuju iz štíćenikovih prihoda ili iz prihoda od imovine štíćenika. U situacijama kada to nije moguće, sredstva se delimično ili u potpunosti izdvajaju iz budžeta Republike Srbije. Ističe se da se pravo na nagradu priznaje samo jednom i to u iznosu 50% prosečne zarade u Republici Srbiji.

Zakon o finansijskoj podršci porodici sa decom (2017) predstavlja još jedan od normativnih akata koji čini normativnu osnovu za ostvarivanje određenih prava starateljskih porodica. U ovom Zakonu, za razliku od nekih drugih, pravi se jasna razlika između starateljskih i hraniteljskih porodica. Jedan od ciljeva ovog zakona jasno naglašava potrebu „za poboljšanje materijalnog položaja porodica sa decom, porodica sa decom sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i porodica sa decom bez roditeljskog staranja.“ (čl. 1).

“Pravo na naknadu zarade, odnosno naknadu plate za vreme porodijskog odsustva, odsustva sa rada radi nege deteta i odsustva sa rada radi posebne nege deteta“ može ostvariti jedan od usvojitelja, hranitelj, odnosno staratelj deteta. Pod uslovima iz stava 1 ovog člana pravo na dečji dodatak ima i staratelj deteta. Izuzetak od stava 1 ovog člana, staratelj deteta može ostvariti pravo na dečji dodatak za najviše četvoro sopstvene dece u porodici i za svako dete bez roditeljskog staranja o kome neposredno brine. Deca bez roditeljskog staranja koja su u starateljskim porodicama, ostvaruju pravo na naknadu troškova iz stava 1 ovog člana, pod uslovom da je za njih ostvareno pravo na dečji dodatak u skladu sa ovim zakonom, a od dana od kada je ostvareno pravo na dečji dodatak”.

Pregled istraživanja o oblicima smeštaja koje pružaju srodnici

Napred je više puta istaknuto da sistemi različito definišu formalne i neformalne oblike brige srodnika o deci, a rezultati istraživanja ne prave jasnu razliku između tih oblika brige, ne možemo sa sigurnošću ustanoviti na šta se rezultati odnose. Tako na primer, formalni oblici brige u SAD podrazumevaju srodnicko hraniteljstvo (porodice srodnika koje su ispunile određene uslove i dobile licencu), kao i one koji to čine bez licence i podrške sistema. Međutim, srodnici koji ne obavljaju i ulogu hranitelja često bivaju u sferi neformalne zaštite i bivaju uključeni u istraživanja, a rezultati tih nalaza nisu jasno razgraničeni na ove kategorije.

Obrajan (2012) je pregled dosadašnjih istraživanja sa ovom tematikom, klasifikovala na sledeći način:

- Rane studije - koje su pružile informacije o karakteristikama srodničke brige, ali kao deo opštih studija o hraniteljstvu.
- Studije devedesetih – koje su bile usredsređene pre svega na praksu i politiku.
- Studije od kraja devedesetih godina nadalje –studije koje nastoje da uporede klasične hranitelje i srodnike negovatelje, kao i formalne i neformalne oblike brige u srodničkim porodicama.

Dosadašnja istraživanja često su se bavila utvrđivanjem karakteristika staratelja, odnosno njihovim demografskim, ličnim, finansijskim odlikama, kao i odnosom sa biološkim roditeljima dece (Berrick, 1997; Richards, 2001; Wellard, Wheatley, 2010). Tako na primer istraživanje koje je realizovao Ričards podrazumevalo je kvantitativne i kvalitativne metode istraživanja. Putem upitnika, 251 srodnik dao je lične podatke, potom podatke o srodničkom aranžmanu, primanjima, zdravlju, obrazovanju, odnosima u porodici, o sudskom procesu, o dobitima i teškoćama u brizi o detetu. Kvalitativni deo istraživanja podrazumevao je prikupljanje podataka putem intervjua (telefonskog i direktnog) sa 119 srodnika o njihovom iskustvu u ulozi odgajatelja dece. Upravo podaci ovog i drugih sličnih istraživanja pomogli su u formiranju slike o “prosečnom” srodniku koji pruža ovu vrstu brige. Ta slika kaže da su to osobe starije životne dobi (najčešće babe i dede), nižih obrazovnih postignuća, lošijeg zdravstvenog stanja, često nezaposleni ili nižih materijalnih prihoda, češće su u kontaktu sa biološkim roditeljima deteta u odnosu na druge odgajatelja dece bez roditeljskog staranja (Bass et al., 2004; Shearin 2007).

Jedna od studija (Wellard, Wheatley, 2009) realizovana u Velikoj Britaniji sa 255 odgajatelja (uglavnom babe i dede) pokazala je da čak 60% ispitanika boluje od neke hronične bolesti ili imaju neki oblik invaliditeta. Potom, rezultati istraživanja pokazuju da je više od polovine ispitanika (57%) odsustvovalo sa posla ili je smanjilo svoje radno vreme nakon što je preuzelo brigu o deci. Ako uzmemo u obzir da su neka druga istraživanja pokazala da su često odgajatelji osobe starije od 65 godina, to može značiti da su penzioneri što takođe govori o njihovom nepovoljnom materijalnom položaju.

Kada su u pitanju karakteristike dece na srodničkom smeštaju, istraživanja poput onog koje su realizovali Farmer i Moyers (Farmer, Moyers, 2006) pokazuju da su gotovo iste kao karakteristike i životno iskustvo dece smeštene u drugim oblicima alternativne brige.

Nalazi istraživanja koji su se bavili razlozima zbog kojih deca ulaze na smeštaj kod srodnika pokazuju da se ne razlikuju od razloga zašto deca, generalno, ulaze u sistem socijalne zaštite. Neki od tih razloga su: zlostavaljanje i zanemarivanje, zloupotreba supstanci od strane roditelja, lišavanje slobode roditelja, neželjena trudnoća, problemi u sferi mentalnog zdravlja roditelja, smrt roditelja (Butts, 2005).

Navedena istraživanja, kao i mnoga druga koja ovde nisu prikazana, karakteristikama dece na smeštaju kod srodnika bavila su se radi poređenja karakteristika srodnika i dece u odnosu na nesrodničke odgajatelje i decu u tim tipovima smeštaja. Retka su istraživanja koja su u svom fokusu imala samo srodnike i decu o kojoj brinu. Kritičari ovakvog pristu ističu da komparativna istraživanja jesu značajna jer njihovi rezultati predstavljaju vodič ka pružanju podrške deci i njihovim odgajateljima, ali da se na ovaj način pre svega utvrđuju njihove međusobne razlike i sličnosti. Naime, istraživanja koja bi se bavila samo jednim oblikom brige potpunije odgovaraju na pitanje specifičnosti, na primer starateljskog smeštaja, jer upoznavanje osobina i životnih prilika članova

ovih porodica vodi ka upoznavanju njihovih potreba, kao i mogućih izazova u vršenju uloge staratelja, odnosno potrebe za podrškom u prevazilaženju mogućih izazova.

Brojni autori navode da su upravo aranžmani u kojima srodnici brinu o deci najbrojniji, kao i da su poslednjih decenija u porastu. Prema nekim podacima, više od 2,5 miliona dece bez roditeljskog staranja živi sa srodnicima (u različitim formama srodničkog staranja o deci) (Conway, Hutson, 2007). Tako Selvin i saradnici (Selwyn et al., 2013) daju podatke za Veliku Britaniju, pozivajući se na statističke podatke u periodu od 2006-2012, i ističu da je broj rezidencijalnih smeštaja porastao sa 880 na 1290, dok je broj dece smeštene u starateljski smeštaj ("*special guardianship*") porastao sa 60 na 2130. Ovakav porast može biti rezultat žljivije evidencije i veće vidljivosti starateljskih porodica u sistemu.

Međutim, neki autori kritikuju ovakav trend naglašavajući da je on posledica ne jasno definisane i usmerene socijalne politike, već opcija u nedostatku drugih opcija (O'Brien, 2012). Kao moguće razloge za porast dece smeštene u ovim aranžmanima navode se i:

- poslednjih godina mnoge države prepoznale su prednosti ovog oblika smeštaja mu kroz normative akte i socijalnu politiku daju prednost (tzv. „*Aboriginal Child Placement Principle*“) (Smyt, Eardley, 2008)
- opšti porast dece koja su u potrebi za smeštajem
- nedostatak nesrodničkih hraniteljskih porodica, kao i nemogućnost održavanja postojećih (McHugh i sar., 2004)
- dominantnost neoklasičnog ekonomskog pristu, odnosno pristu koji ulaganja u socijalne usluge vidi kao prepreku ka ekonomskom rastu (xman, 2006)
- vlade često podržavaju ovaj oblik brige jer umanjuje nivo angažovanja sektora za socijalne usluge (kako angažovanih ljudi, tako i usluga) što umanjuje odgovornost javnog sektora (xman, 2006; O'Neill), a računa se i na manje troškove obuke srodnika, nadzora, kao i učestalih promena smeštaja dece (Hegar, Scannapieco, 1995).

Brojna su pitanja o ovom obliku zaštite na koja se u mnogim sistemima čeka odgovor. Jedna privatna filantropska fondacija se 2013. godine posebno pozabavila ovim pitanjem i sastavila čitavu listu pitanja za koja postoje delimični ili ne postoje odgovori. S obzirom na ove značajne praznine u saznanjima o ovom obliku brige potrebno je odgovoriti na neka osnovna pitanja (The Annie E. Casey Foundation, 2013:19):

- “Kako se normativno definiše starateljska zaštita?
- Koliko sistem ima razvijene politike i prakse u vezi sa srodstvom?
- Koliko sistem zahteva procenu bezbednosti srodničkih porodica pre smeštaja?
- Srodnički smeštaj i najbolji interes deteta.
- Koliko sistem jasno definiše slučajeve u kojima srodnički smeštaj nije u najboljem intersu deteta?
- Kako se obezbeđuju pitanja sigurnosti, trajnosti i blagostanje za decu na srodničkom smeštaju?
- Kako sistem odlučuje o nivou usluga i finansijske podrške deci koja su na ovom obliku brige?
- Kako sistem osigurava zaštitu prava bioloških roditelja i postizanje reunifikacije?
- Starateljski smeštaj naspram hraniteljstva.
- Kakav je pravni status deteta kada je smešteno u starateljsku porodicu?
- Koliko se često deca vraćaju da žive sa biološkim roditeljima nakon smeštaja?
- Kakav stalni nadzor pružaju sistemi nakon smeštaja deteta?”.

Prednosti i izazovi odrastanja deteta sa srodniciima ili drugim bliskim osobama

Kada je u pitanju odrastanje dece u rezidencijalnim uslovima, u literaturi uglavnom nailazimo na saglasnost u stavovima, odnosno uvažavanje nalaza brojnih istraživanja koja su pokazala da ovaj oblik brige ima negativne efekte na sveobuhvatan razvoj dece i mladih. Međutim, oprečna mišljenja srećemo u situacijama kada autori razmatraju odrastanje dece sa srodniciima. Naime, pojedini autori smatraju da je pristup koji zagovara prednosti smeštaja dece kod srodnika zasnovan na rezultatima istraživanju Rova i saradnika (Rowe et al., 1984). Kritika ovom pristupu oslanja se na činjenicu da isti istraživači, nekoliko godina kasnije u ponovljenoj studiji nisu potvrdili nalaze (Ince, 2009).

Poslednjih godina realizovane su brojne studije koje su imale za cilj utvrđivanje prednosti i izazova koji nastaju odrastanjem dece bez roditeljskog staranja sa srodniciima. Tako kada su u pitanju benefiti od odrastanja u srodničkim porodicama, u literaturi se najčešće ističu sledeći: umanjenje traume prilikom smeštaja ili premeštaja iz nekog drugog oblika smeštaja, mogućnost negovanja identiteta, češći kontakti sa roditeljima i drugima članovima biološke porodice, mogućnost zajedničkog smeštaja braće i sestara, stalnost i stabilnost smeštaja (Messing, 2006; O'Brien, 2002; Broad et al. 2001).

Takođe, pojedini autori upozoravaju da bi dominantnost stava o prednosti srodničkog smeštaja mogla voditi tome da stručni radnici u svojoj proceni fokus usmere na „apstraktan pojam sposobnosti srodnika za brigu“, a ne na njihove stvarne kompetencije za brigu o konkretnom detetu (Flynn, 2002). Tačnije, važnost podrške srodniciima u obavljanju uloge odgajatelja dece ogleda se u očuvanju navedenih prednosti, a izostanak podrške mogao bi voditi tome da prednosti prerastu u nepremostive izazove smeštaja.

Umanjenje traume smeštaja

Okolnosti u kojima deca ne mogu da nastave da žive sa svojim roditeljima predstavljaju krizu koja za dete može predstavljati traumatski gubitak. O specifičnosti ove promene govorili su mnogi autori. Bolbi ističe da su mnogi socijalni odnosi zamenljivi (odnos sa rterom, prijateljima...), ali ne i odnos deteta sa majkom. Takođe, konstatuje da narušavanje kontinuiteta i ovog odnosa se dešava. Bolbi primećuje i da prilikom zamene rterera u nekom drugom odnosu može biti i poželjna i korisna za subjekte u odnosu, ali zamena roditelja za dete najčešće predstavlja traumu i može biti uzrok različite tologije (Boowlby, 1982).

Izmeštanje iz biološke porodice, zbrinjavanje i smeštaj u drugu porodicu predstavljaju novu stresnu situaciju za dete. Upravo zbog toga, u literaturi preovlađuje stav da ukoliko je u takvim situacijama moguć smeštaj deteta kod osobe sa kojom dete već ima izgrađen emocionalni odnos (zasnovan na krvnom srodstvu ili drugoj vrsti odnosa), to može umanjiti stres kome se ono izlaže. Naglasak je često na „pozitivnoj recipročnoj vezanosti“ između srodnika i deteta, kao glavne prednosti ovog oblika smeštaja (Glleson, 2007). Posmatrano iz perspektive ekosistemske teorije, ovaj oblik smeštaja sa sagledava kao najpoželjniji jer na taj način dete najmanje promeni svoju „ekologiju“. Ovo su samo neki od argumenata zbog kojih brojni autori ističu da smeštaj dece kod srodnika u značajnoj meri umanjuje moguće izazove koji se javljaju u periodu smeštaja, premeštaja iz druge porodice ili drugog oblika smeštaja, kao i prilagođavanja deteta na nastalu promenu (Winokur, 2014; ISS and UNICEF, 2004; Ingram, 1996; Iglehart, 1995).

Pretpostavka je da dete u situaciji ovako značajne promene život lakše nastavlja sa osobama koje su mu poznate, u okruženju u kojem je i ranije boravilo i koje mu je blisko. Kako neki autori ističu srodnici su deci „prirodni saveznici“ koji u trenucima uznemirenosti mogu pružiti ljubav, sigurnost i podršku u okruženju u kojem se ono oseća prihvaćeno (Giligan, 2006).

U životnom kontekstu koji za dete predstavlja ogroman gubitak, upoznavanje potpuno nepoznate porodice, odgajatelja, njihovih uslova i načina života svakako predstavlja dodatni stres. Smeštajem kod srodnika to se prevazilazi, a često su deca u porodici srodnika već prethodno živela, period nakon krize može zahtevati samo nastavak aranžmana, praćenje i podršku negovatelja od strane državnih institucija (Broad et al, 2001). Ovakav aranžman, kao što je rečeno, često podrazumeva da dete ostaje u svojoj ili poznatoj socijalnoj sredini, nastavlja kontakte sa bliskim osobama, vršnjacima. Upravo to omogućava detetu da nastavi da pohađa istu školu ili da pohađa onu obrazovnu ustanovu koju bi pohađalo i da nije ušlo u sistem socijalne zaštite, kao i da nastavi sa uobičajenim slobodnim aktivnostima, posetama verskom objektu i drugim njemu važnim mestima. Sve navedeno, takođe, može u značajnoj meri umanjiti traumu promene (Assima, 2013; GAO, 1999).

Neki autori naglašavaju da se u tvrdnjama o prednosti srodničke brige često poziva na pretpostavku o istoj, na ono što bi se moglo nazvati „logični zaključci“, a nedovoljno na rezultate empirijskih istraživanja kojima bi se iste potkrepile (Messing, 2006). Analizom studija koje su se bavile ovom temom utvrđujemo napred izneto. Tako određeni autori (Ehrle, Geen, 2002) analiziraju rezultate istraživanja koja su uglavnom realizovana od početka 20. veka i zaključuju da o ovom pitanju većina autora stavlja akcenat na to da se „široko veruje“ bez rezultata kojima bi se to potvrdilo.

Svega nekoliko studija bavilo se istraživanjem sa ciljem utvrđivanja kako deca doživljavaju smeštaj u srodničku porodicu nakon izdvajanja iz roditeljske porodice. Studije koju je realizovao Braun sa saradnicima 2002. pokazala je da je značajan broj ispitanika već živio sa svojim srodnicima, neki čak i od rođenja, je dodeljivanje starateljstva nekom od srodnika predstavljalo samo formalizaciju njihovog odnosa. Ovakav aranžman naziva se i „smeštaj bez izmeštanja“ što asocira na činjenicu da ne postoji fizičko izdvajanje deteta od roditelja i smeštaj u drugu porodicu. S tim u vezi, mladi su uglavnom izjavili da za njih „smeštaj“ kod srodnika nije predstavljao traumatično iskustvo već „prirodan razvoj situacije“ u okolnostima krize u porodici (Brown et al. 2002).

Druga studija koja je realizovana, takođe 2002. godine, pokazala je da kada su deca imala pripremni kontakt pre realizacije smeštaja, to je umanjilo traumu smeštaja. Na ovom kontaktu, tačnije sastanku nastoji se da učestvuju biološki roditelji, srodnici i dete i to je bila prilika za razmenu informacija o potrebama deteta, ali i izražavanje očekivanja od smeštaja od strane svih (Chipman et al., 2002).

Kada su u pitanju obe napred navedene studije, postoje kritike u kojima se ističu nedostaci koji su im zajednički i to pre svega nereprezentativnost, jer je uzorak bio mali (prva studija 30, a druga 7 učesnika), kao i da se u razgovoru sa decom nije insistiralo na njihovim iskazima o osećanjima vezanim za smeštaj u srodničku porodicu (Messing, 2006). U drugoj studiji, nastojano je da se u razgovoru sa decom čuje nešto više o njihovim osećanjima vezanim za smeštajni aranžman. Autor ističe da su mnogi odgovorili da su bili srećni, da su se osećali dobro, dok je bilo i onih koji su izjavili da su se u trenutku smeštaja osećali tužno, da su bili ljuti, zbunjeni, frustrirani (Messing, 2006). Međutim, ni uzorak ove studije nije reprezentativan (N=40), a učesnici su sa uskog geografskog područja, tačnije svi su bili iz San Franciska.

Kada se govori o ovom aspektu srodničkog smeštaja, ne sme se zaboraviti da ukoliko se pretpostavi da ovaj aranžman umanjuje traumu smeštaja deteta, onda se pretpostavlja i da srodnici koji preuzimaju brigu ovaj događaj ne percipiraju kao stres. Autori ističu važnost psihičke i fizike spremnosti srodnika da preuzmu ovu ulogu. Lična ograničenja, frustracije, zabrinutost koja može proizilaziti iz percepcije odgovornosti koju preuzimaju, prisustvo različitih osećanja, neki su od značajnih faktora koji određuju da li će u ovoj, nesumnjivo stresnoj situaciji, srodnik biti adekvatna podrška detetu (Ehrle, Geen, 2002). U literaturi se navodi da su deca često smeštena kod srodnika usled ugroženosti u biološkoj porodici po hitnom postupku. To umanjuje proces pripreme, odnosno srodnici nemaju priliku da budu valjano informisani o svim aspektima koje buduća nega o detetu

može zahtevati, kao i mogućim reakcijama deteta na promenu, što može umanjiti njihove kapacitete da budu adekvatna podrška detetu prilikom promene. Takođe, u mnogim tradicijama zajednica očekuje od srodnika da preuzmu brigu o deci koja ostaju bez adekvatnog roditeljskog staranja, što pojačava pritisak na srodnike i smanjuje mogućnost da donesu odluku na osnovu potpunih informacija (Cuđo et al., 2019). Kako ističu neki autori, za razliku od hranitelja koji izaberu ulogu odgajatelja, pripremaju se i postupno preuzimaju ulogu, staratelji obično nemaju nijednu od ovih opcija (Harding et. Al, 2020).

Očuvanje identiteta deteta

Koherentnost u dobijanju informacija o svojoj životnoj priči i mogućnost razgovora na ovu temu, smatraju se značajnim faktorima u formiranju identiteta deteta koje ne odrasta u roditeljskoj porodici. Pretpostavka je da deca koja odrastaju sa srođnicima, za razliku od one koja su na drugim oblicima smeštaja, raspolažu potpunijim informacijama ili se bar nalaze u okruženju u kojem se informacije o roditeljima, o svom odrastanju i drugim specifičnostima životne priče mogu jednostavnije prikupiti. S tim u vezi, srođnici su ti koji detetu mogu znatno da pomognu na planu očuvanja i građenja identiteta.

Međutim, neke studije pokazale su da se i ova pretpostavka ne može podrazumevati. Nedavna studija Sevina i saradnika (Selwyn et al., 2013) pokazala je da je oko trećina srodnika (35%) povremeno razgovarala sa decom o njihovoj prošlosti, 9% njih samo u situacijama kada deca postavljaju pitanja u vezi sa tim, a čak 45% je izbegavalo ovu temu, pojašnjavajući da ih ove teme uznemiravaju ili da smatraju da bi na taj način dodatno uznemirili dete. Takođe, u istraživanju realizovanom u Srbiji, koje se bavilo potrebama mladih koji napuštaju porodični smeštaj, stručni radnici koji su učestvovali u fokus grupa zazili su da mladi koji odrastaju u srođničkim porodicama imaju bolje predispozicije da izgrade koherentnu životnu priču i lični identitet, ali da „nerazjašnjeni porodični odnosi, subjektivnost odgajatelja prilikom iznošenja činjenica o roditelju kome su srođnik i negativne afirmacija drugog roditelja, mogu mladu osobu ometati u ovom procesu“ ili rezultirati otuđenjem deteta od srodnika po drugom roditelju (Pucarević, 2011: 49).

Ono što se često ističe kao jedna od prednosti odrastanja dece sa srođnicima jeste činjenica da ona nastavljaju da odrastaju u svojoj zajednici, što im omogućava očuvanje, kao i dalji razvoj ne samo ličnog, porodičnog već i kulturnog identiteta. Odrastanje u okviru svoje zajednice omogućava im praktikovanje važnih običaja, verskih obreda i drugih obeležja date zajednice, što stvara osećaj pridanja (Olson, Knight, Foster, 2006).

Očuvanje kontakata dece sa roditeljima i braćom i sestrama

Zakon o ratifikaciji Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta (1990) predstavlja jedan od najznačajnijih dokumenata kojima se garantuju dečja prava. Od mnogih prava koja uređuje, Konvencija ističe i pravo deteta na očuvanje identiteta (čl. 8, stav 1), kao i:

“Pravo deteta odvojenog od jednog ili oba roditelja da redovno održava lične odnose i neposredne kontakte sa oba roditelja, osim ako je to u suprotnosti sa najboljim interesima deteta”(čl. 9, stav 3).

U literaturi značaj ovog prava ističe se u kontekstu adekvatnijeg zadovoljenja razvojnih potreba deteta, njegovog osećaja sigurnosti, ali i u kontekstu procene mogućnosti povratka deteta u biološku porodicu (Minge et al., 2005; Haight et al., 2003; Kiraly and Humphreys, 2016). Međutim, i pored prepoznavanja značaja očuvanja kontakata deteta sa roditeljima, nije uvek jednostavno obezbediti i očuvati kontinuitet kontakata (Sen and Broadhurst, 2011). Pregledom nalaza istraživanja, nailazimo na rezultate koji pokazuju da deca na srođničkom smeštaju imaju znatno više kontakata sa roditeljima nego deca koja odrastaju u drugim oblicima smeštaja (O'Brien, 1997, 2009; Crumbley, Little, 1997; Leslie et al, 2000).

Jedna od studija koja je imala kao cilj utvrđivanje kontinuiteta održavanja kontakata dece sa biološkim roditeljima (Kiraly, Humphreys, 2016) koristila je kvantitativne i kvalitativne metode prikupljanja podataka i to od 430 srodnika koji su brinuli o 694 deteta. Nalazi studije pokazali su da je značajan broj dece (69%) imao kontakt sa majkom, a negde oko polovina njih (47%) kontaktiralo je sa ocem. Čak 95% dece imalo je iskustvo poseta roditelja i to najčešće u kući srodnika kod kojih odrastaju. Od dece koja imaju kontakt sa majkom, polovina (54%) je imala kontakt najmanje jednom sedmično, a istom učestalošću sa ocem je 44% dece imalo kontakte. U istraživanjima kontakata dece sa roditeljima, na drugim oblicima smeštaja, ne mogu se naći ovako pozitivni rezultati, međutim, autori ove, kao i drugih studija, napominju da ovakva statistika nas ne sme zavarati da i u ovom primeru kvantitet ne mora označiti kvalitet. Tako u ovoj studiji nalazimo da izjave srodnika u fokus gruma ukazuju na razloge za brigu. Skoro polovina srodnika (47%) je izjavila da kontakti dece sa majkom protiču dobro, a 42% njih da postoje izazovi koji se javljaju tokom kontakata. Kada su u pitanju kontakti sa ocem, učesnici su izjavili da u 68% slučajeva kontakti protiču dobro. Kao moguće incidente srodnici su navodili da su roditelji dolazili pod dejstvom psihoaktivnih supstanci, da su se samopovređivali u prisustvu dece, uzimali narkotike, pozivali policiju, stupali u konflikt sa srodnicima, dolazili na kontakt bez najavljivanja, odbijali da napuste kuću u kojoj dete živi i nakon insistiranja srodnika. Takođe, učesnici su izjavili da je više od trećine dece imalo u iskustvu kontakt sa roditeljem tokom kojeg je njihova bezbednost bila ugrožena (Kiraly and Humphreys, 2016).

U istraživanju koje su realizovali Farmer i Moyers (Farmer, Moyers, 2005) došlo se do podatka da stručni radnici nadgledaju svega 27% kontakata roditelja i dece smeštene kod srodnika, dok je taj procenat 45% kada su u pitanju kontakti dece na nesrodničkom smeštaju. Ova, ali i druge studije pokazale su da ovaj podatak nije u skladu sa potrebom srodnika i dece da kontakti u ovim porodicama budu češće nadgledani, da srodnici dobiju podršku i usmeravanje tokom, kao i nakon realizovanja kontakata. I drugi autori ističu čestu odliku odnosa srodnika koji pružaju smeštaj detetu – imaju konflikte odnose sa jednim ili oba roditelja deteta, potom prisustvo složenih (često kontradiktornih) emocija prema roditeljima deteta. To umanjuje njihovu kompetentnost za upravljanje kontaktima, dok kontakti za njih mogu biti stres, od čijeg uticaja ne mogu sačuvati ni decu (Aziz et al., 2012; Saini et al, 2012; Kiraly and Humphreys, 2016).

Kao još jedna značajna prednost smeštaja dece u srodničku porodicu navodi se i veća mogućnost da budu smeštena sa braćom i sestrama ili da ako to nije moguće, češće održavaju kontakte sa njima. Mnoga istraživanja ukazuju da, pored brojnih gubitaka, zajednički smeštaj braće i sestara umnogome umanjuje traumu izmeštanja iz biološke porodice i prilagođavanja deteta na novu sredinu (Oswald, 2009). Međutim, studija koju su realizovali Farmer i Moyers (Farmer, Moyers, 2005) pokazala je da kada su u pitanju zajednički smeštaji braće i sestara u srodničke i nesrodničke porodice, podaci su gotovo isti – 53% slučajeva u srodničkim, 52% slučajeva u nesrodničkim porodicama.

Kada su u pitanju podaci o kontaktima braće i sestara koji odrastaju odvojeno, studija realizovana 2016. godine pokazuje da čak 80% dece koja odrastaju kod srodnika ima kontakt sa braćom i sestrama, ali autori ističu da postoji nepoznanica da li ovaj podatak označava da deca imaju kontakt sa svim sestrama i braćom (različiti delovi porodica nisu bili u adekvatnoj međusobnoj komunikaciji što je uskraćivalo deci potpunu informaciju o broju braće i sestara) (Kiraly and Humphreys, 2016).

Studija koju su realizovali Selvin i saradnici (Selwyn et al., 2013) pokazala je da od 52 deteta koja su bila uključena u studiju, čak 54% je bilo odvojeno od bar jednog brata ili sestre. Kao razlog za ovakav nalaz, autori pojašnjavaju da je u pitanju veliki broj braće i sestara, srodnici nisu bili u mogućnosti da preuzmu brigu u svima. Neki siblizi su nastavili da žive sa roditeljima, osamostalili su se ili su bili na nekom drugom obliku smeštaja. Takođe, druga studija pokazala je da nije retkost

da se braća i sestre prilikom smešta razdvajaju, kako bi se srođnicima (naročito ukoliko su u pitanju dede i babe u starijoj životnoj dobi) olakšala uloga odgajatelja deteta. Kao razlog se navodi i to da je više rođaka želelo da iskoristi resurse koji su na raspolaganju onima koji brinu o deci, odnosno da dede i babe neretko brinu o deci više svojih potomaka istovremeno (Cantwell, 2005). Slični razlozi navode se u studijama koje su za predmet imale razloge odvojenog smeštaja braće i sestara na drugim oblicima smeštaja, se ovo ne može pripisati kao značajna prednost ovog oblika smeštaja.

Stabilnost, sigurnost i stalnost

U literaturi starateljstvo se često opisuje kao stalan i samoodrživ oblik zaštite. Autori ističu da je ova opcija najčešća za onu decu za koju je procenjeno da nije u njihovom najboljem interesu da budu zbrinuta usvojenjem ili da im bude u potpunosti ukinuto roditeljsko pravo. Takođe, ova opcija je često izbor srođnika koji već brinu o deci, jer im to omogućava da obezbede stalnost i stabilnost brige o deci, ali bez nadzora države na način koji je uobičajen za hraniteljske porodice.

U razmatranju izbora staratelja daje se preporuka da to bude (kada god je to moguće) osoba bliska detetu i da se u proceni vodi računa o sledećim pitanjima:

- Koliko dugo potencijalni staratelj poznaje dete?
- Da li je potencijalni staratelj član porodice deteta?
- Da li je ranije posećivao dete?
- Kako se ocenjuje kvalitet posete?
- Kako će se potencijalni staratelj odnositi prema biološkim roditeljima deteta i svim pravima koja roditelji mogu zadržati?
- Da li je sposoban da odredi čvrste granice u odnosu sa roditeljima deteta?
- Da li potencijalni staratelj razume uloge roditelja u zlostavljanju ili zanemarivanju koje su dovele do izmeštanja deteta?
- Da li razume razvojne potrebe deteta? (Flermonte, Renne, 2002).

Važnost pitanja odnosa staratelja sa detetom ističe se kao posebno značajna jer stalnost kao jedna od odlika smeštaja ima tri dimenzije i to:

- Fizičku stalnost (sigurna, stabilna životna sredina);
- Emocionalnu stalnost (stabilne, bezuslovne emocionalne veze);
- Pravnu stalnost (formalna stalnost, definisana od strane sistema socijalne zaštite ili suda) (Žegarac, 2014; Brady, 2010; Stott and Gustavsson, 2010; Sanchez, 2004).

Brojni autori upozoravaju da se važnost pitanja stalnosti smeštaja ne sme svesti na pravnu dimenziju, koja se u mnogim sistemima socijalne zaštite izdvaja kao primarna, jer sama po sebi ne može nadomestiti druge dve dimenzije. Ovo je jedan od argumenata zbog kojih se srođnicima daje prednost u procesu određivanja staratelja detetu.

Međutim, često se u literaturi srećemo sa pitanjem da li se može smatrati da se deci smeštajem u srođničku porodicu (naročito u situacijama starateljskog smeštaja) obezbeđuje stalnost. Neki autori ističu da je specifičnost brige o deci u okviru srođničkih porodica u odnosu na druge forme brige ta što srođnička briga podrazumeva najdugotrajniju podršku za dete. Tačnije, deca nakon punoletstva najčešće nisu prepuštena neizvesnosti (Loudon, 2002). Ili, i ovo je još jedna pretpostavka bez jasnog empirijskog potkrepljenja.

Sistemi brojnih zemalja ovoj formi brige daju prednost i smatra se da ona može obezbediti deci ono što se naziva stabilan smeštaj i ispuniti cilj stalnosti smeštaja. Kao mogući razlozi zbog kojih se ovaj oblik brige smatra stabilnijim u odnosu na neke druge, najčešće se navode: rezultati istraživanja koji pokazuju da su stope prekida smeštaja znatno niže, potom percepcija dece da se u srodničkim porodicama ne osećaju kao deo sistema socijalne zaštite (izostanak osećaja stigme), kao i mogućnost da braća i sestre odrastaju zajedno. Međutim, i na ovom planu, autori primećuju nedostatak empirijskih podataka koji bi potkrepili ove tvrdnje, a postojeći rezultati istraživanja nose brojne kontradiktornosti (O'Brien, 2013).

Rezultati određenih studija pokazali su da deca smeštena u porodicama srodnika imaju 70% manje stope prestanka smeštaja u odnosu na one koji odrastaju u nesrodničkim porodicama ili rezidencijalnom smeštaju (Webster, Barth and Needell, 2000). Tendenciju veće stabilnosti ovog oblika brige pokazale su i neke druge studije (Iglehart, 1994; Fox et al., 2000). Druga studija pokazala je da u 75% slučajeva dece na ovom obliku brige dolazi do prekida smeštaja, dok je taj procenat za decu koja su usvojena znatno manji, tačnije 14%. (Wade et al., 2015). Studija koja je realizovana 2001. godine (Terling-Watt, 2001), koja je podrazumevala pregled 875 dosijea dece, pokazala je značajnu stopu prekida ovog oblika smeštaja, sa posebnim isticanjem podatka da se sto prekida povećava u trećoj godini smeštaja za čak 50%.

U studiji koju su realizovali Lutmen i saradnici (2009) došlo se do rezultata koji upućuju na to koji su preduslovi potrebni kako bi smeštaj kod srodnika bio stabilan i imao mogućnost da bude mera stalnosti za dete:

- dete je na mlađem kalendarskom uzrastu u trenutku smeštaja,
- dete nema ili ima „minimalne probleme“,
- dete je i ranije živelo sa srodnicima,
- srodnici su inicirali smeštaj,
- srodnici su deda i baba,
- srodnici su jedini staratelji,
- dete na smeštaju je jedino dete u porodici (Lutman et al., 2009).

U procesu utvrđivanja cilja stalnosti za dete veoma važne principe predstavljaju pravovremenost i individualizovanost procene. Tako Thornton (1991) kao zaključak svoje studije ističe da procena cilja stalnosti mora biti u skladu sa individualnim potrebama svakog deteta i vrstom aranžmana brige, a da su srodnici ti koji se najčešće izjašnjavaju da su spremni da o deci brinu sve dok za to postoji potreba. Ove nalaze potvrdile su i neke druge studije (Testa, 2001; Dubowitz et al., 1993). Takođe, u nekim sistemima srodnicima se nudi mogućnost da usvoje decu i taj aranžman u potpunosti, bar u pravnom smislu, odgovara na potrebe stalnosti za decu koja odrastaju sa srodnicima (Testa et al., 1996). Međutim, u sistemu socijalne zaštite dece u Srbiji ovakva praksa nije razvijena, odnosno napuštena je od usvajanja Porodičnog zakona 2005. godine.

Većina autora je saglasna da ukoliko je procena stručnih radnika da srodnička porodica može dugoročno obezbediti brigu detetu i ukoliko taj plasman za njega obezbeđuje stabilnost i perspektivu stalnosti, porodica mora dobiti adekvatnu podršku ka ostvarivanju tog cilja (Ingram, 1996).

Sigurnost i bezbednost

Još jedan aspekt brige o deci u srodničkim porodicama, koji je česta tema rasprava među stručnjacima, jeste osiguravanje bezbednosti dece. Uopšteno govoreći o benefitima srodničke brige o deci, često se ističe onaj koji se tiče pretpostavke da upravo ovo okruženje za dete predstavlja okruženje koje je sigurno, ispunjeno ljubavlju i podrškom srodnika. Dalja pretpostavka je da upravo srodnici, pre nego osobe koje nisu u tom odnosu sa detetom, mogu na adekvatniji način pružiti detetu takvo okruženje. Međutim, neki autori upozoravaju da se ova pretpostavka ne sme podrazumevati jer nisu svi srodnici ni svi aranžmani odrastanja deteta sa njima uklopivi u ovu „idealnu sliku“ (Oswald, 2009). Neka istraživanja pokazuju da su srodnici imali i „negativne motive“ u procesu donošenja odluke da preuzmu brigu o detetu. Neki od tih motiva su: materijalne naknade za brigu o detetu, pravo na nasleđivanje imovinskih prava deteta, „jer niko drugi to nije hteo“. Navedeni motivi za brigu ne moraju značiti neadekvatnu brigu srodnika, njihovo nekompetentno obavljanje ove uloge, ali svakako mogu predstavljati potencijal za različite oblike zloupotrebe, zanemarivanja, i zlostavljanja dece (Tolfree, 2006; Oswald, 2009).

Određeni autori, takođe upozoravaju na princip „intergeneracijskog ciklusa nasilja“ (Johnson, 1994) za koji ne postoje jasna empirijska utemeljenja, ali u određenom broju studija stručni radnici su isticali da srodnički oblici brige nisu izuzeti iz pojave zlostavljanja i zanemarivanja dece. Stručni radnici su, pozivajući se pre svega na svoje iskustvo iz prakse, govorili o ovom principu „jabuka ne da daleko od drveta“ ilustrujući time zabrinutost da su roditelji deteta negativne obrasce vaspitanja usvajali od svojih roditelja, kojima nadalje treba prepustiti brigu o deci (Chimn et al., 2002).

Istraživanja pokazuju da se srodnici ređe odlučuju za prekid smeštaja u odnosu na nesrodnike, čak i kada su izazovi sa kojima se susreću u nezi iznad njihovih kapaciteta da se nose sa istim. Takođe, srodnici staratelji koji nemaju podršku koju imaju hranitelji teže imaju uvid u disproporciju izazova i resursa koji su im na raspolaganju da ove izazove prevaziđu. Zabrinjava činjenica da pod ovakvim pritiskom kvalitet brige o detetu neminovno oda, a podrška srodnicima izostaje (Farmer, 2010).

Potreba za podrškom

Kako bi svako dete ostvarilo svoje potencijale, dostiglo svoju dobrobit ili ono što se u literaturi naziva dobrim ishodima zaštite, potrebno je pratiti brojne indikatore, ali i podržavati one koji direktno pružaju brigu detetu. Autori koji su se bavili značajem ostvarivanja principi jednakosti među decom, kao i stavljanjem uslova da vulnerabilna deca ostvare sva svoja prava, ovako govore o komponentama koje su važne za razvoj deteta:

“Dobri ishodi za decu mere se u odnosu na njihove socijalne i intelektualne kompetencije i njihovo fizičko i psihološko blagostanje. Dobri ishodi postižu se pozitivnim roditeljstvom, stabilnom porodicom, jakim porodičnim i rodbinskim vezama, učešćem u zajednici i podržavajućom društvenom mrežom” (Connolly and Morris, 2012: 18).

Kada su u pitanju deca na smeštaju u starateljskim porodicama, u literaturi postoji rasprava da li i u kojoj meri sistem socijalne, odnosno, dečje zaštite treba da se „meša“ u brigu srodnika o detetu. Kao zaključak na rasprave i nedoumice o srodničkoj brizi neki autori smatraju da ovaj oblik smeštaja za decu može biti „lekovit“ i „inherentan“, ali samo pod uslovom da se srodnici adekvatno pripreme, edukuju za ovu ulogu, a u vršenju iste dobiju adekvatnu podršku i nadzor (Denby, 2016).

Ako se vratimo na istraživanja koja su se bavila odlikama srodnika koji pružaju smeštaj deci bez roditeljskog staranja, rezultati pokazuju da su to uglavnom babe i dede, u starijoj životnoj dobi, često sa različitim zdravstvenim teškoćama (Wellard, Wheatley 2009). Takođe, studije pokazuju da

se čak 75% srodnika odgajatelja susreću sa materijalnim teškoćama, za razliku od drugih odgajatelja gde je ta sto samo 13% (Farmer et al., 2008). Srodnici su često penzioneri, što znači da imaju fiksne prihode ili k zbog preuzimanja brige o detetu moraju da smanje radnu angažovanost ili potpuno napuste posao, a briga o detetu povećava njihove materijalne izdatke i potrebe. Sve to vodi tome da znatan broj dece živi u siromašnim porodicama. U studiji koja je realizovana u Americi, procenat dece smeštene u srodničke porodice koje se sreću sa brojnim izazovima na planu materijalnih sredstava je 31% (Ehrle, Geen, 2002). I drugi autori došli su do sličnih zaključaka (Bremar, 2014; Boetto, 2010).

Kada su u pitanju rezultati istraživanja koje se bavilo srođnicima i njihovim mentalnim zdravljem, ono koje je realizovao Garsia i drugi, pokazuje da srodnici imaju veću verovatnoću da budu depresivni od nesrodnika odgajatelja. Autori kao jedan od mogućih pojašnjenja navode to da su ovakvi aranžmani „prepušteni sami sebi“, bez jačanja kapaciteta ovih porodica nakon smeštaja i bez definisane prkase u pogledu zadovoljavanja potreba na planu mentalnog zdravlja srodnika (Garcia et al., 2015).

Još jedno od istraživanja koje je realizovao Farmer, a koje se ticalo faktora koji utiču na kvalitet brige koju srodnici pružaju deci na smeštaju, pokazalo je da je jedna od prednosti ovog oblika brige to što srodnici nastavljaju da brinu o deci i u situacijama različitih kriza, ispoljenih problema u ponašanju dece. Tačnije oni pokazuju visok nivo posvećenosti, za razliku od nekih drugih negovatelja, retko odustaju od brige o deci. Međutim, iako se ovo navodi kao prednost, autor ističe da ovo može imati i drugu stranu, jer u takvim situacijama staratelj može u prvi plan staviti potrebe deteta, potpuno prevideti svoje potrebe, negirati ozbiljnost situacije, što se sve može negativno odraziti na kvalitet brige (Farmer, 2010). Istraživanja koja su imala za cilj utvrđivanje negativnih posledica po staratelje koje mogu nastati ukoliko ne prepoznaju svoje potrebe u procesu brige o detetu, pokazala su da može doći do: depresije, tuge, povećanog stresa, usamljenosti, prekida društvenih aktivnosti, izolacije, poremećaja u porodičnim odnosima (Baker, Silverstein, 2008; Leder et al., 2007; Butler, Zakari, 2005). Drugim rečima, neprekidan smeštaj sam po sebi ne može biti indikator kvaliteta brige, odnosno ne bi se smeli „prikrivati“ izazovi koji postoje i činjenica da je porodici potrebna podrška da ih prevaziđe. Farmer naglašava da ova, ali i druge prednosti starateljske zaštite mogu zadržati svoj pozitivan doprinos na brigu o detetu samo uz adekvatnu podršku staratelja (Farmer, 2010).

Nepostojanje podrške od strane formalnih institucija ili nedovoljna podrška navode ljude da se često oslanjaju na neformalne vidove podrške. Ovakav način organizovanja ima brojne prednosti (poput manje zavisnosti od sistema, izbegavanja stigme koja dolazi sa uključivanjem u sistem zaštite, nepostojanja finansijskih troškova podrške, itd.). Međutim, brojni autori upozoravaju da upravo srodnici imaju oskudne ili neadekvatne društvene mreže koje bi im mogle biti izvor neformalne podrške (Harden, Clymanb, Kriebelc, & Lyons, 2004). Studije koje su imale za cilj istraživanja iskustva australijskih srodnika koji brinu o deci izveštavaju o prisustvu stresa, fizičkom naprezanju, emocionalnoj iscrpljenosti, što može rezultirati lošim zdravstvenim stanjem srodnika, socijalnom izolacijom i ograničenom sposobnošću traženja podrške (Bremar, MacRae, & Vicari, 2018; Kirali, 2015; McHugh & Valentine, 2011; Valentine, Jenkins, Brennan, & Cass 2013; Iardlei, Mason, & Watson, 2009).

Jedno od istraživanja koje se bavilo starateljskom zaštitom u svom zaključku ističe da ovaj oblik brige treba da bude stalno evaluiran, podržavan, a ne da njegovi benefiti budu pretpostavljeni te da se ove porodice često u potpunosti zanemaruju (Cuđoe, Abdullah, Chiu, 2019).

Tako u Republici Srbiji, kao i u mnogim drugim državama, za srodnike koji su potencijalni hranitelji postoje standardi koje treba da ispune kako bi dobili licencu, a samim tim i oblike podrške namenjene porodicama i deci na ovom obliku smeštaja. Ti standardi jasno su definisani u pogledu strukture, veličine, opremljenosti životnog prostora, dostupnosti infrastrukture, ishrane, zdravlja,

odeće, obuće (Pravilnik o hraniteljstvu, 2008). Međutim, ne postoji sličan dokument kojim se uređuju ova i slična pitanja za smeštaj i podršku starateljskim porodicama.

Kao još jedana oblast u kojoj se može javiti potreba staratelja za podrškom jeste oblast roditeljskih kompetencija. Određeni autori za ove porodice koriste izraz domaćinstva “preskočene generacije” koji odslikava odrastanje dece bez prisustva bioloških roditelja, a sa babama i dedama koji u velikoj meri preuzimaju i ulogu roditelja (Hughes, Waite, LaPierre, Luo, 2007). Bez obzira da li ulogu staratelja preuzimaju baba, deda ili neki drugi srodnik, tj. bez obzira na prirodu odnosa između deteta i odgajatelja, starateljski smeštaj podrazumeva da odgajatelj preuzima i ulogu zakonskog i psihološkog roditelja. Način obavljanja ove uloge, tačnije nivo razvoja kompetentnosti odgajatelja, direktno utiče na dobrostanje deteta ili mlade osobe na smeštaju (Zlotnick et al., 2000). Uzimajući u obzir napred navedene karakteristike odgajatelja i kompleksnost potreba dece na smeštaju, postavlja se pitanje na koji način staratelji kao odgajatelji, bez jasno definisane ili bez ikakve podrške sistema, obavljaju svoju ulogu i da li imaju mogućnost da unaprede potrebna znanja i veštine za odgajanje deteta.

Burke i saradnici su definisali tri glavna elementa roditeljstva i to:

- roditeljske veštine
- socijalnu podršku i
- upravljanje resursima (Burke et al., 1998).

Iako je ovaj model osmišljen radi razumevanja faktora koji mogu voditi zanemarivanju i zlostavljanju, odnosno mogu obezbediti blagostanje za dete, drugi autori su prepoznali da bi se kroz ovaj model mogle pojasniti potrebe srodnika u obavljanju uloge odgajatelja deteta bez roditeljskog staranja, jer ta uloga umnogome odslikava ulogu roditelja (Denby, Ayala, 2013). Kada su u pitanju roditeljske veštine, misli se pre svega na znanja o razvojnim potrebama deteta, znanja i veštine o komunikaciji sa decom i uspostavljanju odnosa sa detetom, praktične veštine roditeljstva (dnevna briga, oblikovanje ponašanja, itd). Posmatrano u kontekstu srodnika koji preuzimaju ulogu roditelja, ova tema može biti važna sa više aspekata. Neki srodnici ne moraju nužno imati lično roditeljsko iskustvo samim tim i znanja i veštine iz ove oblasti, dok k neki stariji srodnici (kao što su babe i dede u starijoj životnoj dobi) mogu se oslanjati na prevaziđena znanja i veštine o odgajanju dece. Takođe, specifičnost dece koja ulaze u sistem socijalne zaštite radi alternativnog staranja jeste iskustvo zanemarivanja i zlostavljanja, emocije i ponašanja koja se mogu pojaviti kao posledica takvog iskustva zahtevaju i specifična znanja i veštine (Connolly et al., 2017).

Sledeći element jeste socijalna podrška i on se odnosi pre svega na učešće porodice u zajednici, kao i podrška koju od te zajednice može dobiti. Kada se ovaj element poveže sa srodničkim porodicama, treba istaći da određene studije pokazuju da su srodničke porodice često izolovane u svojoj zajednici. Lin (2014) ističe da je jedan od razloga za to što su srodnici zbog brige o detetu u nedostatku vremena koje bi posvetili društvenim aktivnostima poput druženja sa prijateljima, drugim članovima porodice, odlaska u verske objekte. Zbog toga srodnici, pored toga što često ostaju bez formalne podrške, tako mogu ostati i bez neformalne podrške koja za obavljanje nove uloge može biti veoma važna (Hunter and PriceRobertson, 2014).

Treći element, upravljanje resursima, odnosi se na znanja i veštine pristunja resursima (finansijskim, materijalnim i socioemocionalnim) i njihovim upravljanjem (Burke et al., 1998). Kada se uzme u obzir složenost potreba dece koja ulaze na smeštaj, to znači da srodnik treba da ima veštine da detetu obezbedi različite vrste specijalističkih procena i tretmana, druge vrste resursa iz domena brige o zdravlju, edukativnu podršku, pravnu pomoć (npr. u brizi o imovini deteta, rešavanja sporova sa roditeljima i sl.), finansijsku pomoć, potom pristup drugim resursima koji mogu umanjiti njihov stres (Connolly et al., 2017).

Autori upozoravaju na kontradiktornost mnogih sistema zaštite dece: istraživanja pokazuju da deca na srodničkom smeštaju imaju iste ili slične odlike i potrebe kao deca na hraniteljskom smeštaju, dok srodnici koji nisu hranitelji u proseku imaju znatno veće potrebe, a sistem podrške usmeren je pre ka hraniteljstvu, nego drugim oblicima srodničke brige o deci (Heggar, 1995). Međutim, podrška bi trebalo da bude zasnovana na potrebama porodice i deteta, a ne na pravnom statusu oblika smeštaja. U prilog tome govori i istraživanje realizovano u Velikoj Britaniji koje je pokazalo da je stabilnost smeštaja u srodničkim hraniteljskim porodicama znatno bolja od smeštaja u nesrodničkim hraniteljskim porodicama. Međutim, autori zažaju da je to zbog toga što staratelji koji imaju više izazova u staranju o deci, često nemaju ni priliku da budu licencirani kao hranitelji. Ističe se da staratelji koji su lošijeg zdravlja ili koji ne ispunjavaju određene standarde retko dobiju i informacije o mogućnosti hraniteljskog aranžmana (Farmer, 2010). Ovakav odnos opet vodi zaključku da su upravo oni kojima je podrška, naizgled, najpotrebnija isključeni ili sporadično uključeni u sistem podrške.

Zbog brojnih izazova, od kojih su neki napred navedeni, mnogi sistemi socijalne zaštite dece još uvek se nalaze pred izazovom formiranja jasnog modela podrške, koji će odgovoriti na specifične potrebe srodnika i dece o kojoj brinu, umanjiti moguće rizike i osigurati pretpostavljene dobiti (O'Brien, 2012).

Međutim, ako se ovaj argument i uvaži, ostaje pitanje šta je sa svim drugim vidovima podrške koje sistem može i treba da im pruži. Da li sistem treba da se na istovetan način ophodi prema svoj deci bez roditeljskog staranja, odnosno da li treba da teži da im obezbedi isti ili sličan nivo podrške? Pritom, često se kritikuju standradi za hraniteljstvo koji su određenim srodnicima nedostižni i automatski ih isključuju iz mogućnosti poboljšanja kvaliteta pružanja nege. Istraživanja su pokazala da srodnici često nisu informisani o tome da mogu ostvariti određena prava ili da ispunjavaju standarde kako bi postali i hranitelji detetu (Letiecq et al., 2008). Ili k, ukoliko su informisani staratelji nisu spremni promeniti status jer se „plaše“ sistema i smatraju da bi na taj način izgubili nezavisnost u vršenju svoje uloge, odnosno da bi nadzor nad vršenjem uloge bio znatno prisutniji od podrške u vršenju uloge (Perez-Porter, Flint, 2000).

Teorijski okvir

Ekološko-sistemska teorija

Teorijsku osnovu ovog istraživanja čini ekološko-sistemska teorija. Izbor ovog teorijskog okvira potiče iz poimanja socijalnog rada kao delatnosti koja sagledava osobu u njenom okruženju (eng. „person-in-environment“) (Kondrat, 2013). Kako neki autori ističu, ova teorijska perspektiva omogućava uvid u načine na koji se odvijaju procesi transakcije i interakcije između pojedinca, njegove porodice, ali i šire zajednice što otvara prostor za intervencije socijalnog rada u oblastima gde se javljaju teškoće u tim transakcijama (Gitterman and Germain, 2008). S obzirom na to da se ovaj rad bavi starateljima, ali posredno i decom ili mladim osobama na starateljskom smeštaju, kroz ovaj teorijski okvir sagledaće se kakav je odnos formalne podrške na određene faktore iz uže i šire sredine starateljske porodice, a u cilju sagledavanja kako takav kontekst može uticati na dobrobit dece i mladih na smeštaju.

Urie Bronfenbrenner je autor koji je razvio ekološko-sistemska teoriju. Tačnije, on je osnove ove teorije postavio još 1977. godine, a njene koncepte je menjao i dograđivao naredne tri decenije, tj. sve do 2005. godine. Osnovno polazište ove teorije jeste da je za razumevanje razvoja pojedinca veoma značajan međusobni uticaj pojedinca i različitih sistema koji ga okružuju. Tačnije, on razvoj posmatra u odnosu na kontekst u kome se osoba nalazi, odnosno kontekst u kom se dešava interakcija između te osobe i njenog okruženja. Posmatrano u kontekstu teme ovog rada, ishodi i kvalitet brige o detetu u srodničkoj zaštiti umnogome zavise od složenih uticaja sistema koji okružuju dete. I drugi autori su se često koristili ovom teorijskom osnovom kako bi objasnili međuzavisnost i međuodnos sistema, a sve u cilju pojašnjenja složenosti konteksta u kom treba zadovoljiti potrebe deteta i podsticati njegov razvoj (Marojević, 2017; Schweiger, O'Brien, 2005; Anderson, Mohr, 2003; Telleen, S., Maher, S., & Pesce, R. C. 2003). Četiri ekološka sistema, koja funkcionišu jedan unutar drugog “kao set ruskih lutki” (Bronfenbrenner, 1994 : 39) i koja se posmatraju su:

- a) mikrosistem - ili neposredno okruženje u kojima dete živi, pre svega porodica (biološka, hraniteljska, srodnička, usvojiteljska) i odnosi deteta sa odgajateljem;
- b) mezosistem - veza između dva ili više mikrosistema (poput staratelja i bioloških roditelja; deteta i roditelja; deteta i braće i sestara; deteta i drugih bliskih osoba);
- c) egzosistem - definisan kao okruženje koje nije direktno usmereno na dete, ali koje utiče na mikrosistem (kao što su usluge i podrška različitih sistema odgajatelju deteta – neformalna podrška, podrška sistema socijalne, dečje zaštite).
- d) makrosistem ili širi društveni i kulturni kontekst koji obuhvata sve ostale sisteme (socijalna politika i normativni propisi koji se odnose na određeni oblik brige o detetu; percepcija društva o tom obliku brige). Neki autori kao važan segment ovog sistema navode i etničku/rasnu pridonost staratelja i deteta (Hong, Algood, Chiu, Lee, 2011). Važnost ove komponente u kontekstu starateljskih porodica sagledava se u rezultatima prethodnih istraživanja koja su pokazala da deca smeštena kod srodnika imaju više mogućnosti da neguju ili grade svoj etnički identitet u odnosu na decu smeštenu u standardnim hraniteljskim porodicama ili institucijama. Takođe, deca na ovom obliku smeštaja imaju više kontakta sa svojom etničkom zajednicom, pozitivnije sagledavaju svoju etničku pridonost, što se sve može pozitivno odraziti na građenje njihovog sveukupnog identiteta (Schwartz, 2007; Testa, Slack, 2002).

U kontekstu starateljskih porodica, nakon pravnog regulisanja odnosa deteta i srodnika „stavljanjem pod starateljstvo“, oni postaju deo sistema socijalne zaštite, što sa sobom nosi pravo na određene usluge i materijalnu podršku, ali i specifičnu odgovornost staratelja u odnosu prema organu starateljstva. Autori koji su se bavili ovom temom ističu važnost odnosa koji staratelj uspostavlja sa ovim sistemom, odnosno koliko je zadovoljan i koliko su mu značajni vidovi podrške koju dobija ili ne dobija. Kada se govori o mogućim faktorima koji determinišu da li će srodniku biti dostupna podrška na ovom nivou, u teoriji se navode sledeće faktore:

- socioekonomski status starateljske porodice,
- odnos između staratelja i deteta na smeštaju,
- zahtevi za ostvarivanje prava na različite vidove podrške,
- integrisanost starateljske porodice u zajednicu i šire okruženje,
- lični resursi staratelja,
- pristup drugim vidovima formalne podrške koji nisu nužno vezani za obavljanje uloge staratelja (zdravstvena zaštita, savetovašta za brak, porodicu, mentalno zdravlje itd.) (Turner, 1998).

Kako se ističe, prepreke i neadekvatan odnos između staratelja i sistema koji bi trebalo da im pružaju formalnu podršku i te kako se može negativno odraziti na kvalitet pružene brige, kao i na odnos staratelja i deteta.

Bronfenbrenner kao bazu mikrosistema izdvaja porodicu jer ona predstavlja primarno mesto vaspitanja i obrazovanja. Potom, on uvodi pojam proksimalnih procesa. Proksimalni procesi su razmena energije između osobe u razvoju i osoba koje se nalaze u njegovom najneposrednijem okruženju. Upravo ova razmena predstavlja primarne pokretače razvoja osobe i može imati dva ishoda po razvoj. Prvi, razvijanje kompetencije, odnosno sticanje fizičkih, intelektualnih, bihevioralnih, socioemocionalnih znanja i veština ili k drugi ishod, a to je stvaranje različitih oblika disfunkcija u razvoju (Bronfenbrenner, Morris, 2006).

Mikrosistem, u kontekstu starateljske zaštite, podrazumeva odnos deteta i staratelja, kao i porodično okruženje. Prema ekološkoj teoriji ovaj odnos nije jednosmeran već transakcioni (Jun Sung Hong, Carl L. Algood, Yu-Ling Chiu, Stephanie Ai-Ping Lee, 2011). Kao veoma značajnu komponentu ovog sistema autor ove teorije navodi i karakteristike deteta (kako genetski, tako i sredinski definisane) poput pola, uzrasta, zdravstvenog stanja, interesovanja, koje umnogome mogu usmeriti njegov razvoj (Bronfenbrenner, 1995). O prednostima, ali i izazovima ovog oblika smeštaja i odnosa koji staratelj i dete mogu izgraditi, već je bilo reči u predstavljanju rezultata drugih istraživanja. Takođe, važna komponenta ovog sistema jesu biološki roditelji i njihov odnos sa detetom, ali i starateljima. Kao važna prednost ovog oblika zaštite navodi se činjenica da su upravo roditelji „najbliži“ (izdvojenoj) deci koja odrastaju sa srodnicima, odnosno da imaju najviše kontakata u takvom aranžmanu staranja i da to može biti prilika da im se pruži podrška i da izgrade kapacitete da aktivno brinu o deci.

Makrosistem, prema Bronfenbrenneru, predstavlja „kulturni plan“ (Bronfenbrenner 1977), što govori o kulturnom kontekstu starateljske zaštite u određenom društvu. On između ostalog obuhvata etničku pripadnost staratelja i dece na smeštaju, kao i politike koje uređuju ovaj oblik zaštite. Kada je u pitanju kulturni kontekst ovog oblika zaštite, autori ističu da se on u mnogim zajednicama posmatra kao „prirodno rešenje“ u uslovima krize u kojoj se neka porodica nađe. Naime, rođaci i bliski prijatelji su prvi oblik zaštite u ekonomskim krizama, krizma izazvanim bolešću, nemoći ili slično (Danzy, J., & Jackson, S. M., 1997; Stack, C., 1974). S tim u vezi, i u situacijama kada biološki roditelji ne mogu da brinu o svojoj deci, rođaci i bliski prijatelji su viđeni kao prvi potencijalni staratelji (Messing, , 2006). Takođe, primećuje se da odrasli koji preuzimaju ulogu staratelja tu ulogu mogu obavljati u skladu sa kulturno i socijalno definisanim očekivanjima (Ogbu,

1981). Tako njihovo preuzimanje odgovornosti i starateljstva nad detetom može biti rezultat ne njihove procene da tu ulogu mogu kompetentno obavljati, već produkt očekivanja zajednice da preuzmu tu ulogu. Brojna istraživanja koja su realizovana u SAD-u pokazala su da znatno veći procenat dece na smeštaju kod srodnika čine deca iz manjinskih etničkih gru (Schwartz, 2007; Ehrle & Geen, 2002; Barrio & Hughes, 2000; Fuller-Thomson, & Minkler, 2000). Kada su u pitanju politike koje regulišu ovaj oblik zaštite, o tome je već bilo reči u prethodnom delu.

Egzosistem se može sagledati kroz odnos stručnjaka iz sistema socijalne zaštite prema starateljskoj zaštiti. Peters (2005) je u svojoj studiji istraživao stavove stručnih radnika prema srodničkoj brizi o deci bez roditeljskog staranja. Rezultati ove studije pokazali su ambivalentnost stavova stručnih radnika. Sa jedne strane, posmatrajući dobrobit dece, radnici su imali pozitivne stavove o ovom aranžmanu brige, ali sa druge strane, oni su pokazali velik stepen nezadovoljstva radom sa ovim porodicama. To je prvenstveno zbog vremena koje je potrebno da uspostave saradnju i poverenje sa porodicom, ali i napora u restrukturiraju dinamike moći u porodici (prihvatanje saradnje sa službom za zaštitu dece i deljenje odgovornosti), potom zbog nedostatka jasnih politika o ovom obliku zaštite, kao i rizika koji se mogu pojaviti u ovim porodicama. Autor studije zaža da se upravo pozitivan odnos između staratelja i stručnog radnika može posmatrati kao važan resurs za unapređenje ovog oblika zaštite, a da korak ka tome mogu biti obuke kako za staratelje, tako i za stručne radnike (Peters, 2005).

Kada su u pitanju mere socijalne politike koje su usmerene na porodice, Bronfenbrenner je sagledao one koje su bile dostupne u Sjedinjenim Američkim Državama, a čiji principi se mogu primetiti i u drugim sistemima. Naime, on zaža da su te politike i prakse zasnovane na „deficitarnom modelu“ (Bronfenbrenner, 1979). Autor ovaj model određuje kao „model koji prožima sve vrste socijalnih usluga, ali se njegova prepoznatljiva svojstva otkrivaju u najvećoj meri u sistemu socijalne zaštite. Da bi se kvalifikovali za pomoć, potencijalni primaoci prvo moraju dokazati da su oni i njihove porodice „neadekvatni“ - to moraju učiniti pismeno, uz potkrepljujuću dokumentaciju, tako da ne može biti sumnje da su oni i njihova deca „neadekvatne“ osobe za koje tvrde da jesu. Štaviše, pružanje usluga je kategorično; da bi dobili potrebnu pomoć, potencijalni primaoci prvo moraju biti klasifikovani prema vrstama problema koje imaju. Jedini način na koji postaju cela ljudska bića je da imaju dovoljno pogrešnih osobina. Tada se mogu definisati i dobiti podršku kao „problematična deca“ ili „još bolje u birokratske svrhe“, kao „porodice sa više problema“ (Bronfenbrenner, 1984: 66). On sugerše da je poželjno politike i prakse usmeriti tako da smanjuju zavisnost porodice od formalne podrške, ali na neposredne načine jačati njene veštine, znanja, kapacitete uopšte i usmeravati je ka neformalnijim oblicima podrške (Bronfenbrenner, 1986).

Mnoge politike zaštite dece oslanjaju se na ovo teorijsko polazište. Razlog tome je što su brojna istraživanja i iskustva iz prakse ukazala na to da su mnogobrojni faktori koji utiču na razvoj i ostvarivanje potencijala deteta. Sistemi koji su koncipirani u ovoj teoriji međusobno „komuniciraju“ i tako stvaraju uslove ili prepreke u zadovoljenju detetovih potreba. Autori ističu da neki od sistema mogu biti „van komunikacije“ je poželjno njihovo adekvatno uključivanje ili neki drugi sistem može preuzeti „kompenzujuću“ ulogu i nadomestiti izostanak nekog od sistema. Ova perspektiva implementirana je i u okvir za procenu deteta i porodice (tzv. trougao procene). Trougao predstavlja okvir u čijem centru je dobrobit deteta, a strane trougla predstvaljaju oblasti procene. Te oblasti su razvojne potrebe deteta, kaceteti roditelja ili odgajatelja, kao i faktori porodice i sredine u kojoj dete odrasta (Dertment of Health, 2000; Iwaniec, 2006).

Kolaborativni model prakse

Kada je u pitanju model prakse socijalnog rada, ovaj rad se oslanja na postavke kolaborativnog modela prakse (Poulin, 2005). Izbor ovog modela nametnuo se iz nastojanja da se maksimalizuje učešće korisnika i u saradnji sa njim da se saslušaju, pojasne i definišu odgovori na istraživačka pitanja.

Autori koji su nastojali da definišu ovaj model oslanjali su se na njegovu upotrebu u mnogim disciplinama i na taj način zaključili da on predstavlja:

“Relacioni sistem u kojem dve ili više zainteresovanih strana udružuju resurse kako bi se postigli ciljevi koje nijedno od njih ne može ostvariti pojedinačno. Dakle, pojmovi kao što su zagovaranje, izgradnja koalicije, komunikacija, uspostavljanje konsenzusa, saradnja, koordinacija, osnaživanje, umrežavanje, izgradnja rtenstva, povezivanje predstavljaju sve što može stati pod kišobran kolaboracije” (Graham, Barter, 1999: 7).

Bruner (1991) je isticao da saradnja nije i ne treba da bude cilj sam po sebi, već je to sredstvo za efikasnije postizanje cilja, a cilj će unaprediti porodične ishode. Graham i Barter dalje ističu da dve strane na putu ka zajedničkom cilju treba da dele resurse, moć, kao i autoritet. Da li će neko biti spreman na saradnju ili k ne, zavisi, između ostalog, od stručnosti, društvenog statusa, pristu materijalnim resursima, kao i od brojnih drugih ličnih resursa (Graham, Barter, 1999).

Vođenje slučaja

Vođenje slučaja, kao metod rada, u Republici Srbiji je počeo da se razvija od 2002, a intezivnije da se primenjuje od 2006. godine. Svoju normativnu potporu dobija 2008. godine kada biva definisan i usvojen Pravilnik o organizaciji, normama i standardima za rad centara za socijalni rad sa ciljem da se obezbede:

“Holistički pristup proceni potreba, snaga i rizika sa kojima se suočavaju dete i njegova porodica, individualni pristup u planiranju usluga i intervencija, uvođenje princi planiranja stalnosti u socijalnu zaštitu, kao i participacija, odnosno učešće dece i roditelja korisnika usluga “ (Žegarac, 2016: 10).

“Profesionalci prikupljaju podatke, procenjuju potrebe, snage i rizike, planiraju i nadgledaju pružanje usluga. U tom procesu oni sarađuju sa drugim profesionalcima, agencijama i organima, aranžiraju korisniku pristup uslugama drugih službi, zastuju korisnike i nadgledaju alokaciju resursa i kvalitet usluga. Istovremeno, voditelji slučaja neke usluge i mere pružaju neposredno, u skladu sa potrebama korisnika i mandatom službe” (Žegarac, 2015: 19).

Kao jedan od primarnih ciljeva vođenja slučaja, navodi se optimalno funkcionisanje i dobrobit korisnika koji imaju brojne nezadovoljene potrebe i to posredstvom pružanja i kordinacije što kvalitetnijih usluga na efikasan i efektivan način. Zavisno od toga o kojim nezadovoljenim potrebama je reč, koji je cilj pružanja usluge, kojom radigmom će se voditi, razlikujemo nekoliko formi vođenja slučaja:

- „osoba u centru“ – što podrazumeva angažovanje korisnika u svim aktivnostima tokom vođenja slučaja i prilagođava usluge potrebama korisnika,
- fokus na odnos voditelja slučaja i korisnika; ovaj segment vođenja slučaja veoma je značajan za postizanje cilja koji je postavljen u saradnji sa korisnikom,

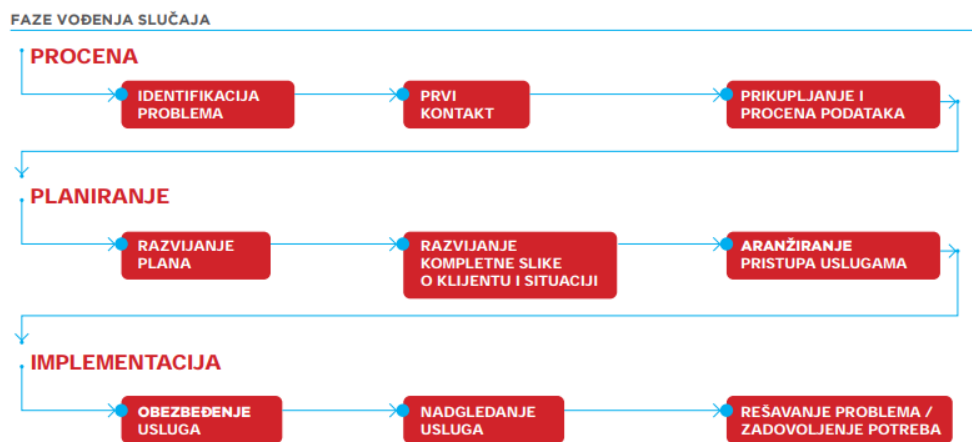
- okvir „osoba u okruženju“, gde ova ekološka perspektiva polazište nalazi u uzajamnom odnosu između korisnika i njegovog fizičkog i socijalnog okruženja,
- perspektiva snaga jer voditelj slučaja fokus stavlja ne na tologiju, nedostatke, potrebe, već resurse, tj. snage koje svaki od korisnika ima i koje predstavljaju polazište u rešavanju izazova pred kojima se korisnik našao,
- timski rad pošto voditelj slučaja tokom rada konsultuje se sa kolegama koje imaju više radnog iskustva, drugačije profesionalno usmerenje, rade u drugim službama, institucijama,
- intervencije na mikro, mezo i makro nivou kao još jedan aspekt ekološke perspektive koji ističe važnost postizanja efekata ne samo na nivou pojedinca, već i porodice, zajednice, sistema, i politike. (NASW, 2013).

Barbara Holt (2000) navodi sledeće oblasti delovanja stručnjaka - voditelja slučaja:

- “razvijanje poverenja između profesionalaca, institucija i korisnika,
- pružanje ličnog razumevanja okolnosti i životne situacije pojedinog korisnika,
- slušanje korisnika ponekad samo radi dobrog slušanja kao takvog; korisnik ima potrebu da nešto kaže, a stručnjak za slušanje prikuplja informacije kako bi bolje razumeo korisnika i situaciju,
- podsticanje korisnika da aktivno učestvuje u prepoznavanju svojih ograničenja i mobiliše sopstvenu mrežu podrške - rođaka, porodicu, crkvu - da bi korisnik postao sopstveni menadžer slučajeva,
- istraživanje korisničkih preferencija i pružanje informacija o mogućim alternativama,
- pregovaranje o sukobu između korisničkih preferencija, porodičnih želja, preporuka stručnjaka,
- pružanje podrške tokom sprovođenja celokupnog programa,
- informisanje korisnika o tome šta usluga / institucija radi i kako deluje,
- korišćenje psihosocijalnog pristupa,
- pružanje konkretne pomoći,
- pronalaženje specijalizovanih izvora za specifične potrebe korisnika koji nisu u nadležnosti menadžera” (Ajduković, Urbanc, 2009:514).

Faze u vođenju slučaja

Različiti autori opisuju ciklus vođenja slučaja kroz različit broj faza kroz koje se on odvija. Tako Vudsajdova i Maklamova (2003) vođenje slučaja određuju kroz tri faze: procena, planiranje i implementacija. Koraci u fazama predstavljeni su na slici:

Izvor: Žegarac, 2015 :21

1. Procena

Prvi korak u procesu vođenja slučaja predstavlja prijem, odnosno razmatranje i prihvatanje određenog zahteva. Ukoliko se zahtev proceni kao adekvatan za službe socijalne zaštite, započinje procedura otvaranja slučaja i uspostavljanje prvog kontakta sa korisnikom.

Postoje brojne definicije procene. Može se definisati kao “analitički proces selekcije, kategorizacije, organizovanja i sinteze podataka ... čija je glavna svrha razvijanje informisanog utiska koji vodi ka akciji” (Butler i Roberts 2004: 208). Drugim rečima, u ovoj fazi prikupljaju se sve relevantne informacije o korisniku, situaciji u kojoj se našao, kao i faktorima koji su sa tim povezani, a sve u cilju kako bi se na osnovu tih informacija napravio plan koji će usmeriti aktivnosti koje će voditi zadovoljenju određene potrebe korisnika ili prevazilaženja izazova pred kojim se našao. (Menon, 2019, White and Harris, 2002).

Kako su starateljske porodice tema ovog rada, ovde će biti više reči o specifičnosti procene porodica sa decom. Pravilnikom o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad (2008) predviđen je sadržaj ove procene i početna procena za decu i mlade treba da sadrži:

“Procena situacije i potreba deteta i porodice, uključujući i navode iz podneska: bezbednost deteta, rizici, socijalna istorija, potrebe deteta i porodice i podaci o incidentu koji je izazvao zabrinutost ili teškoću koju identifikuje porodica ili uputna služba, odnosno organ, i to:

1. Opis i procena detetovog stanja i potreba
2. Opis i procena porodičnog funkcionisanja
3. Opis i procena sredinskih faktora
4. Sumarna procena ” (član 56).

Okvir za procenu potreba deteta i njegove porodice (2000) predviđa sledeće oblasti procene:

- razvojne potrebe dece;
- sposobnost roditelja ili staratelja da na odgovarajući način odgovore na te potrebe;
- uticaj šire porodične i životne sredine na roditeljske kapacitete i razvoj deteta.

Prema nekim autorima, u procesu procene porodice koja odgaja dete, između ostalog, moraju se u razmatranje uzeti i „širi porodični indikatori“. U ove indikatore ubrajaju se: odnosi sa članovima šire porodice, tj. familije, potom stanovanje, zaposlenje, kao i prihodi, resursi zajednice, stepen integrisanosti ili k izolovanosti porodice u odnosu na zajednicu. Ovi faktori ističu se kao značajni jer u velikoj meri mogu doprinositi kvalitetu nege i brige koje se pružaju detetu (Bentovim, 2006). Ako, na primer, stambeni prostor koji je u privremenom vlasništvu porodice, nije odgovarajuće veličine, nema potrebnu opremu ili je nebezbedan, sve to može predstavljati poteškoće za odgajatelja, kao i za dete. Potom, nezaposlenost ili nepredvidivost trajanja radnog aranžmana, radno vreme koje nije usklađeno sa potrebama deteta može značajno ugroziti efikasnost brige. Kada su u pitanju prihodi porodice, oni mogu biti izvor rizika za adekvatno zadovoljavanje potreba deteta ukoliko su neredovni, nepredvidivi ili nedovoljni. Resursi zajednice predstavljaju rizik kada nisu dostupni porodici ili kada nisu adekvatni, tj. nisu u skladu sa onim što je porodici i detetu potrebno. Ovo je posebno važno za decu koja mogu imati potrebu za podrškom u zadovoljavanju nekih potreba (obrazovnih, zdravstvenih, verskih, rekreativnih i sl.).

Kada je u pitanju procena starateljskih porodica, mnogi autori izveštavaju da nju odlikuju određene specifičnosti i da se u mnogim sistemima stručni radnici susreću sa brojnim izazovima u ovom procesu. Kao što je napred navedeno, na primeru Republike Srbije, procedure procene potencijalne hraniteljske ili usvojiteljske porodice su u značajnoj meri definisane, dok smernice za procenu starateljskih porodica izostaju. Autori naglašavaju da više ne postoji dilema da li ove porodice treba da budu procenjene, već na koji način će to biti realizovano (Cashmore, J., 2001; Connolly, M. 2003; Dibben, E., 2010).

Obrajan (2012) zažala da postoji saglasnost kod mnogih autora da staratelji tokom procene treba da pokažu znatan nivo razvijenosti sledećih kompetencija: da imaju uvid u svoje potrebe i snage; da razumeju detetove potrebe i pokažu spremnost da se posvete njihovom ispunjavanju; da razumeju moguće promene u porodičnoj dinamici i da su spremni da se nose sa tim, a posebno da sagledavaju važnost svog položaja u novim okolnostima; da su spremni za saradnju sa nadležnom ustanovom koja će im pružati podršku tokom smeštaja deteta i da jasno razumeju prava i obaveze koje proističu iz uloge staratelja.

Istraživanja ukazuju da mogućnost sagledavanja resursa i potreba porodice pre smeštaja deteta omogućava intenzivniju podršku onima kojima su potrebe izraženije, adekvatnije usmeravanje raspoloživih resursa, što sve kasnije vodi kvalitetnijoj brizi o deci i stabilnijem smeštaju (Farmer and Moyers, 2008; Hunt and Lutman, 2008).

Hunt (2015) sumira nalaze drugih autora, a koji se tiču mogućih izazova u procesu procene srodnika:

- uspostavljanje odnosa poverenja sa srođnicima koji mogu imati negativne stavove o stručnim radnicima ili su u strahu od mogućnosti da brigu o detetu preuzme neko drugi. Ovo je naročito izazovno jer stručni radnik već u ovoj fazi ima nekoliko zadataka – procena, podrška, nadzor;
- saradnja sa srođnicima koji možda razumeju potrebu za procenom, ali ne i za tako opsežnom istragom;
- procena sposobnosti staratelja da detetu pruži fizičku i emocionalnu sigurnost, i u okolnostima kada možda nisu u potpunosti osvestili obim porodičnih izazova i kada im treba

vremena i podrške da prihvate ono što se dogodilo i suoče sa sopstvenim osećanjima krivice, besa, gubitka;

- procena složene dinamike u celom porodičnom sistemu, ali i šire zajednice;
- podrška srodnicima da postignu razumevanje potencijalnih izazova brige o detetu i uticaja istih na njihov život;
- identifikovanje neposrednih i dugoročnih potreba za podrškom;
- dovršavanje procene i donošenje odluke često u veoma kratkim ili skraćenim rokovima.

Ako se vratimo na stav da je procena starateljskih porodica neophodna, važno je napomenuti da pre donošenja formalne odluke o smeštaju (čak i u situacijama kada je dete već živelo sa srodnicima), svaki sistem treba da u odnosu na ovaj oblik brige jasno definiše odgovore na dva centralna pitanja, a to su: „Da li je dete bezbedno u toj porodici?“ i „Koji su to indikatori koji ukazuju da je baš ovaj oblik brige u skladu sa najboljim interesom deteta?“. Međutim, Obrajan (2012: 8) ističe još nekoliko pitanja koja bi trebalo da budu u fokusu, poput:

- Da li su definisani osnovni i poželjni kaceteti koje srodnici treba da poseduju kako bi brinuli o detetu?
- Koji su to vidovi podrške koji su na raspolaganju ovim porodicama, a sve u cilju što optimalnijeg razvoja deteta?
- Da li se u okviru određenog sistema prepoznaju snage i mogući rizici ovog oblika brige (nehomogenost ove populacije)?
- Da li se to uzima u obzir u okolnostima planiranja daljeg razvoja i kreiranja sistema podrške?

2. Planiranje

Ishodi procene čine osnovu planiranja, tačnije na osnovu podataka prikupljenih procenom definišu se oblasti u kojima je potrebno postići određene promene u funkiconisanju pojedinca, porodice, grupe ili zajednice. Te promene definišu se zajedno sa korisnikom u obliku opšteg i posebnih ciljeva. Plan sadrži sve važne smernice za one koji su obuhvaćeni predviđenim aktivnostima i uslugama. Te smernice podrazumevaju jasno definisanje ko učestvuje i u kojim aktivnostima, vremenski okvir u kom će aktivnosti biti realizovane, kao i indikatore uspešnosti dostizanja željenog cilja ili ciljeva. Kada su u pitanju planovi za porodice sa decom, Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad (2008) predviđa sledeće vrste planova: početni plan usluga, plan usluga i mera sa planom stalnosti za dete, kao i plan za samostalan život, odnosno emancipaciju mlade osobe (čl. 66). Isti Pravilnik predviđa da u proces planiranja, pored voditelja slučaja, budu uključeni i:

- roditelji ili staratelj deteta;
- dete, u skladu sa uzrastom i zrelošću;
- druge značajne osobe iz okruženja deteta ili mlade osobe;
- ukoliko je dete izdvojeno iz porodice, osoba kod koje je dete smešteno (srodnik, hranitelj i sl.), odnosno stručni radnik ustanove u kojoj se dete nalazi;
- predstavnici drugih službi koji treba da obezbede ili već pružaju neke usluge detetu i porodici (čl. 68).

Plan treba da bude u skladu sa principima individualizacije, rrticije, mogućnosti razvoja, uvažavanja različitosti (Žegarac, Džamonja, Brkić, 2010). Zadovoljavanjem ovih princi izbegava se generalizacija svih planova čije sačinjavanje može predstavljati puko ispunjavanje formalnosti. Plan treba da ispuni osnovnu svrhu, da korisniku ponudi mogućnost da zajedno sa drugim osobama uključenim u njegov život učestvuje u kreiranju koraka koji će mu obezbediti predvidivost u kretanju ka željenoj promeni i prevazilaženju određenog izazova. Plan treba da odgovori na individualno specifične potrebe osobe ili porodice, kao i da sadrži uvremenjane i realne ciljeve koje će korisnik, uz podršku i poštovanje njegovih različitosti, moći da ostvari.

Uključivanje, odnosno participacija korisnika i drugih značajnih osoba jedna je od ključnih vrednosti i strategija u socijalnom radu, ali i prava korisnika, što je garantovano brojnim noramtivnim aktima (Zanbar, 2018). Brojna istraživanja potvrdila su važnost uključivanja korisnika jer se to u značajnoj meri reflektuje na uspešnost podrške koju dobija, odnosno efikasnije dostizanje željenog cilja, ali i na njegovo samopouzdanje i osećaj preuzimanja kontrole nad svojim životom i izlaženje iz pozicije sivnog korisnika i realizatora aktivnosti koje je neko drugi za njega osmislio. (Higham & Totkington, 2009)

Ključnu ulogu u obezbeđivanju uključivanja korisnika imaju voditelji slučaja. Kad se govori o uključivanju porodice koja pruža brigu detetu i o pripremnoj fazi u kojoj se procenjuje ko će preuzeti brigu o detetu, veoma je značajno da u prvoj fazi participacije svi članovi porodice budu jasno informisani. Jasna informisanost se odnosi pre svega na njihova prava i dužnosti koja proističu iz uloge koju imaju ili će imati u životu deteta. Stoga, kada se govori o informisanosti o pravima, porodica treba da zna koja su to prava koja može ostvariti u okviru sistema socijalne zaštite, ali je treba uputiti i na načine ostvarivanja prava iz drugih sistema. Pod pravima se u ovom smislu podrazumevaju prava na materijalnu podršku, kao i na različite usluge. Kada je reč o dužnostima porodice, potrebno je jasno predstaviti očekivanja u sledećim oblastima: sigurnosti i bezbednosti deteta, zadovoljenja razvojnih potreba deteta, podrške detu u prevladavanju mogućih trauma, podrške detetovih kontakata sa roditeljima i drugim bliskim osobama, saradnje sa nadležnim centrom za socijalni rad, obrazovnim i zdravstvenim ustanovama i slično. Takođe, porodica treba da bude informisana i o mogućnostima podnošenja žalbi jer je zakonodavac predvideo pravo na žalbu: „da onaj koji nije zadovoljan pruženom uslugom, postupkom ili ponašanjem pružaoca usluga, može podneti pritužbu nadležnom organu” (ZSZ, čl.39).

Preporuka je da svi koji su učestvovali u procesu donošenja plana i koji su obuhvaćeni planiranim aktivnostima potpišu plan kao pokazatelj saglasnosti sa istim i dobiju kopiju plana. Ukoliko neko od aktera nije saglasan sa planom i ne želi da ga potpiše, potrebno je da voditelj slučaja obrazloži razloge za to (Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada cementara za socijalni rad, 2008).

Kako Luc (2005) navodi „plan usluga predstavlja samo dobru hipotezu stručnog tima o potrebnoj podršci detetu na smeštaju i porodici”, ističući time da plan predstavlja polazište koje treba proveravati, odnosno treba povremeno utvrditi stepen njegove efikasnosti. Na to ukazuju i Smernice UN:

“Države treba da osiguraju pravo svakog privremeno zbrinutog deteta na redovne i temeljne provere – po mogućnosti najmanje svaka tri meseca – u pogledu prikladnosti njegovog odnosno njenog zbrinjavanja i tretmana, uzimajući naročito u obzir detetov lični razvoj i eventualne menjajuće potrebe, događaje u detetovom porodičnom okruženju, adekvatnost i nužnost trenutnog smeštaja u svetlu tih činjenica. Proveru treba da izvrše kvalifikovane i ovlašćene osobe i ona treba u potpunosti uključiti dete i sve relevantne osobe iz detetovog života” (član 66).

Plan kontakata

Sastavni deo porodičnog (ali i početnog) plana za decu koja su izdvojena iz biološke porodice jeste plan kontakata sa roditeljima, braćom i sestrama, kao i drugim srodnicima ili bliskim osobama za dete. U formularu plana u ovim situacijama treba definisati učestalost i vrstu kontakata sa roditeljima, srodnicima i drugim licima iz okruženja značajnim za dete. Ove aktivnosti se donose u skladu sa:

- a) uzrastom i razvojem deteta,
- b) prilagođenošću na smeštaj,
- c) odnosom sa starateljem, hraniteljem ili vaspitačem,
- d) procenom da li su posete roditelja odgovarajuće, odnosno u interesu deteta, uključujući i procenu rizika,
- e) vrstom kontakata deteta sa pojedinim licima,
- f) konkretnim načinom i učestalošću kontakata deteta sa roditeljima, braćom i sestrama i drugim srodnicima, odnosno bliskim licima (Žegarac, Vlahović, Đorđević, Dražović, 2016).

O izazovima planiranja i realizovanja kontakata deteta na smeštaju u starateljskim porodicama sa bliskim osobama bilo je reči u poglavlju koje se odnosi na pregled istraživanja o ovoj temi. O iskustvima na ovom planu u Republici Srbiji ne postoje podaci, jer se nijedno istraživanje nije bavilo tom oblašću. Međutim, iskustva iz prakse pokazuju da izazovi ne izostaju. Roditelji deteta često žive u istom domaćinstvu ili u neposrednoj blizini, što je jedan od izazova u postavljanju i održavanju jasnih granica u kontaktima deteta sa značajnim drugima. Pored toga, izazov mogu predstavljati i odnos staratelja sa roditeljima ili drugim bliskim osobama, višestruke uloge staratelja u životu deteta (srodnik, staratelj, roditelj ...).

Plan stalnosti

Prema Zakonu o socijalnoj zaštiti, Plan stalnosti za dete je deo Porodičnog plana usluga i podrazumeva da se odrede ciljevi stalnosti i postupci koji su potrebni da bi se ti ciljevi dostigli. Planom stalnosti se određuje datum (mesec i godina) kada će se dostići jedan od sledećih ciljeva stalnosti u skladu sa najboljim interesom deteta:

- ostanak deteta sa roditeljima (oba ili jednim);
- povratak deteta u porodicu roditelja;
- smeštaj deteta kod srodnika, hranitelja ili staratelja;
- usvojenje deteta;
- drugi stalni životni aranžman mlade osobe kroz osamostaljenje.

Normativno je definisano da prvi cilj stalnosti za dete jeste povratak u biološku porodicu. U situacijama kada se nakon svih preduzetih intervencija ovaj cilj ne ostavi, stalnost za dete ostvaruje se smeštajem kod srodnika. Kako predviđaju Smernice za planiranje stalnosti u centrima za socijalni rad (2016) stalnost se smeštajem kod srodnika može ostvariti kroz sledeće forme:

- starateljstvo uz istovremeni smeštaj deteta kod srodnika (ili druge osobe bliske detetu koja socijalno i psihološki ima status sličan srodniku) ;
- smeštaj deteta kod srodnika sa istovremenim hraniteljskim i starateljskim angažmanom;
- smeštaj deteta kod srodnika sa hraniteljskim angažmanom.

Smernice UN (2018) ističu važnost definisanja stalnosti za dete, između ostalog kroz definisanje principi prikladnosti koji predviđa da “da odabir starateljskog okruženja i period koji će se provesti u tom okruženju budu prikladni za svaki pojedinačni slučaj i da promovišu stabilnost i trajnost smeštaja”.

Pored već pomenutih, važno je napomenuti još jedan plan koji se sačinjava za decu, tačnije mlade osobe koje ne odrastaju u biološkim porodicama, a to je „Plan za samostalan život i emancipaciju mladih”. Normativno je definisano da je ovaj plan potrebno sačiniti pre nego što dete navrší 14 godina, a on sadrži plan za napuštanje zaštite, kao i aktivnosti koje je neposredno realizovati kako bi mlada osoba savladala potrebne veštine i bila adekvatno pripremljena za proces osamostaljivanja (Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centara za socijalni rad, čl. 75).

3.Implementacija

Treća faza vođenja slučaja jeste faza implementacije. U ovoj fazi voditelj slučaja nastoji da obezbedi korisniku različite vidove podrške (kako usluge, tako i materijalne vidove podrške), da nadgleda primenu usluga i interveniše usled eventualnih prepreka u implementaciji planiranih vidova podrške.

Usluge socijalne zaštite podeljene su shodno Zakonu u sledeće grupe:

- usluge procene i planiranja - procena stanja, potreba, snaga i rizika korisnika i drugih značajnih osoba u njegovom okruženju; procena staratelja, hranitelja i usvojitelja; izrada individualnog ili porodičnog plana pružanja usluga i mera pravne zaštite i drugih procena i planova;
- dnevne usluge u zajednici - dnevni boravak; pomoć u kući; svratište i druge usluge koje podržavaju boravak korisnika u porodici i neposrednom okruženju;
- usluge podrške za samostalan život - stanovanje uz podršku; personalna asistencija; obuka za samostalni život i druge vrste podrške neophodne za aktivno učešće korisnika u društvu;
- savetodavno-terapijske i socijalno-edukativne usluge - intenzivne usluge podrške porodici koja je u krizi; savetovanje i podrška roditelja, hranitelja i usvojitelja; podrška porodici koja se stara o svom detetu ili odraslom članu porodice sa smetnjama u razvoju; održavanje porodičnih odnosa i ponovno sjanje porodice; savetovanje i podrška u slučajevima nasilja; porodična terapija; medijacija; SOS telefoni; aktivacija i druge savetodavne i edukativne usluge i aktivnosti;
- usluge smeštaja - smeštaj u srodničku, hraniteljsku ili drugu porodicu za odrasle i starije; domski smeštaj; smeštaj u prihvatilište i druge vrste smeštaja (Zakon o socijalnoj zaštiti; član 40).

Pravilnikom o radu centara za socijalni rad definisani su zahtevi u pogledu kontakata sa korisnikom (čl. 76). Tu se precizira da sa detetom koje prima usluge van svoje kuće (to je dete na smeštaju, nezavisno od toga smeštaja) kontakt podrazumeva najmanje jedan neposredni kontakt tokom prvog meseca od izdvajanja iz porodice, a nakon toga najmanje tri puta godišnje. Definirano je i da se deo kontakata sa detetom obavezno odvija nasamo, a bar jednom godišnje to podrazumeva i opservaciju mesta gde dete živi, kao i da se svi kontakti voditelja slučaja sa korisnikom beleže na odgovarajućem mestu u Dosijeu korisnika (u Listu praćenja kontakata i rada na slučaju). Kućne posete, telefonski i drugi vidovi kontakata sa korisnikom ili u ovom slučaju sa porodicom i detetom, omogućavaju voditelju slučaja dalju procenu ovog oblika brige, neposredan uvid u implementaciju primenjenih usluga i intervencija, kao i planiranje budućih koraka u zaštiti.

Pored navedenih usluga, korisnicima socijalne zaštite na raspolaganju su i sledeći oblici materijalne podrške:

- novčana socijalna pomoć,
- dodatak za negu i pomoć drugog lica,
- pravo na uvećani dodatak za negu i pomoć drugog lica,
- pomoć za osposobljavanje za rad,
- jednokratna pomoć,
- subvencije.

Prema važećem Zakonu o socijalnoj zaštiti, pravo na novčanu socijalnu pomoć porodica može koristiti do 9 meseci godišnje (čl. 85), a prema Rešenju o nominalnim iznosima novčane socijalne pomoći od aprila 2021. godine utvrđuje se iznos:

1. za pojedinca, odnosno nosioca prava u porodici u visini 1 od osnovice ili 8.781,00 dinara;
2. za svaku narednu odraslu osobu u porodici u visini 0,5 od osnovice ili 4.391,00 dinara;
3. za dete do 18 godina u visini 0,3 od osnovice ili 2.634,00 dinara (Službeni glasnik RS, 2021).

Jednokratne novčane pomoći obezbeđuju jedinice lokalnih samouprava i mogu biti u novcu ili naturi. Takođe, one mogu obezbeđivati i druge vrste pomoći (Zakon o socijalnoj zaštiti, čl. 110). Pri analizi opštih akata različitih jedinica lokalne samopurave, uočavaju se značajne razlike u praksi. Tako ovo pravo pojedinci i porodice u Beogradu mogu ostvariti najviše dva puta godišnje, ali pored ovog prava građani mogu ostvariti i pravo i na povremene jednokratne novčane pomoći (uslov da su korisnici novčane socijalne pomoći), kao i interventne jednokratne novčane pomoći (može se ostvariti više puta godišnje). U kancelariji za materijalna davanja CSR Novi Sad, građani mogu podneti zahtev za jednokratnu i interventnu jednokratnu pomoć, dok u CSR Niš može se podneti zahtev samo za jednokratne novčane pomoći, čiji iznos je unapred definisan, a građani Vranja za ovo pravo mogu aplicirati tri puta godišnje (izuzetno CSR može odlučiti i drugačije) i ovaj iznos se usklađuje sa izraženom potrebom pojedinca ili porodice.

Dečji dodatak je do 2002. godine, pre svega, bio mera populacione politike, nakon toga menja svoju funkciju i postaje vid materijalne podrške porodicama sa decom. Kao naročito važna ciljna grupa za ovaj vid podrške predviđena su deca sa smetnjama u razvoju kao i deca koja odrastaju u jednoroditeljskim, hraniteljskim i starateljskim porodicama. Za ovu populaciju dece uvedene su i dodatne pogodnosti prilikom ostvarivanja ovog prava: za samohrane roditelje, hranitelje, staratelje i roditelje deteta sa smetnjama u razvoju prihodni cenzus uvećava se za 20% i iznos dečjeg dodatka za decu sa samohranim roditeljima, hraniteljima, starateljima i decu sa smetnjama u razvoju uvećava se za 30%, a u slučaju višestrukog osnova za 69% (Matković, Mijatović, i Stanić, 2014). Kada je u pitanju pravo na dečji dodatak, prema Zakonu o finansijskoj podršci porodica sa decom, deca koja odrastaju u starateljskim porodicama imaju pravo na isti, ali pod određenim uslovima. Prema Rešenju o nominalnim iznosima roditeljskog dodatka, ušala za nabavku opreme i dečjeg dodatka i cenzusa za ostvarivanje prava na dečji dodatak od 1. januara 2021. godine, nominalni iznos cenzusa za ostvarivanje ovog prava iznosi 9, 253 dinara. Naime, kako su starateljske porodice u pomenutom Zakonu prepoznate kao specifične, ovaj uslov se za njih razlikuje, to znači da posmatrano od meseca u kom se podnosi zahtev, mesečni prihodi porodice u prethodna tri meseca po članu porodice ne treba da budu veći od 11, 103 dinara.

Normativno je omogućeno da jedinice lokalne samouprave, po potrebi, kreiraju i dodatne vidove podrške za određene grupe građana. Istraživanje čije rezultate je Centar za socijalnu politiku objavio 2020. godine, imalo je za cilj mapiranje usluga i materijalne podrške koje obezbeđuje 145 opština u Republici Srbiji. Od zakonskih mogućnosti da kreiraju veći obim prava iz oblasti socijalne

zaštite, kao i olakšice za njihovo ostvarivanje, opštine su se najčešće opredelile za: popuste za komunalne usluge, nabavku ogreva i osnovnih životnih namirnica, potom knjiga i školskog pribora za decu iz socijalno ugroženih kategorija. Neke opštine budžetom nisu predvidele neka od ovih prava, kao ni olakšice za ista. Kako zaključuju autorke studije:

“Zbog nedostatka finansijskih sredstava, davanja prioriteta drugim aktivnostima, ali često i zbog nedovoljne informisanosti, i nezainteresovanosti lokalnih samouprava usluge socijalne zaštite na lokalnom nivou su nedovoljno razvijene” (Matković i Stranjaković, 2020 : 65).

4. Ponovni pregled

Praćenje realizacije donetog plana usluga je proces koji traje kontinuirano i koji nastoji da utvrdi da li preduzete aktivnosti (mere, usluge, intervencije) vode ka definisanom cilju ili ciljevima. Ovaj proces naziva se ponovni pregled ili revizija, a njegovu osnovu čine rezultati evaluacije. Prema normativnim uređenjima, ponovni pregled vrši se svakih šest meseci, osim u situacijama kada je planom taj rok drugačije određen. U skladu sa principom rrticije i u ovoj fazi vođenja slučaja potrebno je da učestvuje dete, roditelj ili staratelj, kao i druge važne osobe. S obzirom na to da mere, usluge i intervencije koje su namenjene korisniku mogu biti deo drugih sistema (obrazovnog, zdravstvenog, pravosudnog i sl.), poželjno je da predstavnici i tih sistema budu uključeni u ponovni pregled. Preporuka je da se ova faza realizuju u neposrednom kontaktu sa korisnikom, a naročito ako je reč o deci.

Zadovoljstvo uslugama

Mnogi autori ističu da je zadovoljstvo korisnika jedna od glavnih komponenti kvaliteta pruženih usluga. Zadovoljstvo korisnika uslugom može se odrediti kao „procena između očekivanja u pružanju usluge i iskustava korisnika tokom pružanja usluge“ (Pokrajinski zavod za socijalnu zaštitu, 2020). U literaturi se ovoj temi posvećuje pažnja tek u nekoliko poslednjih decenija, a o efikasnosti se dugo govorilo uglavnom u kontekstu kvaliteta odnosa korisnik-stručni radnik. Brojni su izazovi u merenju zadovoljstva, poput nestandardizovanih mernih instrumenata, to što neki od mernih instrumenata nisu prilagođeni heterogenosti korisnika, što neke od njih ne mogu da popune osobe koje imaju poteškoće u čitanju i pisanju, tako da ovaj način procene kvaliteta pružene usluge jeste pre svega subjektivan i ne bi trebao biti jedini razmatran u procesu evaluacije usluge (Moore, S. T., & Kelly, M.J. 1996; McMurtry, S., Hudson, M., 2000; Cook and Klimer, 2004). I pored toga, značaj iskaza korisnika o zadovoljstvu uslugama treba da ima posebnu vrednost za stručne radnike, rukovodioce, ali i donosiocce odluka, a sve u cilju daljeg unapređenja kvaliteta dostupnih usluga ili kreiranja novih (Žegarac, Ignjatović i Milanović, 2013).

Važnost porcene zadovoljstva korisnika može se sagledati i kroz sledeće aspekte:

- 1) na taj način se čuju vrednosti i potrebe korisnika, ali se i na taj način on osnažuje da ne bude samo sivni primalac usluga, već da aktivno procenjuje usluge koje koristi,
- 2) na osnovu ovih gledišta mogu se kreirati novi sadržaji, tj. aktivnosti koje se nude korisniku ili k usmeravanje više na one usluge koje korisnik procenjuje kao najvažnije,
- 3) ovo je značajan izvor informacija ustanovama koje pružaju usluge o poštovanju standarda, (ne)delotvornosti pruženih usluga i (ne)zadovoljstvu korisnika istim, što može usmeriti njihovo planiranje eventualnih promena u budućnosti,
- 4) podaci se mogu koristiti i kod izrade zahteva za novim ili dodatnim finansiranjem usluga (Pokrajinski zavod za socijalnu zaštitu, 2020).

Na sličan način, o zadovoljstvu korisnika, govori se i u smernicama Svetske zdravstvene organizacije. Naime, navodi se da je povratna informacija korisnika o ispunjenosti očekivanja od date usluge veoma značajna. Kao posebno važna tri aspekta koja treba uzeti u obzir, navode:

- 1) Da li su date usluge zadovoljile izražene potrebe klijenta?
- 2) Postoje li aspekti usluga za koje korisnici misle da bi se mogli poboljšati?
- 3) Kakav je perceptivni kvalitet podrške iz perspektive korisnika? (WHO, 2000)

Koncept kvaliteta usluga može da se odnosi na: tehničke komponente same usluge, kao i na način pružanja usluga. U literaturi se ističe da je unapređenje tehničke komponente usluge često dugotrajan proces i da zahteva administrativne promene, istraživanja i naučnu verifikaciju, dok je kvalitet pružanja usluga nešto što je jednostavnije za prilagođavanje individualnim potrebama korisnika i moguće „sada i ovde“ (Chase, R. R., & Bowen, D. E., 1991; Moore, S. T. 1992; Moore & Kelly, 1996).

U ranijim istraživanjima autori su upozoravali da voditelji slučaja često izveštavaju o konfliktu uloge nadzora nad realizacijom određenih aktivnosti korisnika i podrške tokom istog tog procesa (Drews, 1980, Acker, G. M., 2004). Ono što voditelji slučaja navode kao još jednu prepreku u procesu građenja odnosa sa korisnikom jesu okolnosti da korisnik ili porodice retko dolaze dobrovoljno, a i ako to čine, teško prihvataju dvojaku ulogu voditelja slučaja. Prihvatanje podrške podrazumeva i nadzor, a ako je pružanje podrške posredno ili neposredno usmereno ka deci, onda se situacija dodatno komplikuje. Stručni radnici navode da odgajatelji teško mogu da previde ulogu nadzora, onda ulogu podrške ne prihvataju autentično (Coyle, et al., 2005). U literaturi se često navodi da uloge kontrole i podrške predstavljaju jedan kontinuum i da je važno da „ne pretegne“ nijedna krajnost (The College of Social Work 2014; McFaden et al., 2015). Iako su noviji modeli organizovanja uloge voditelja slučaja nastojali da ove dve uloge ne vrši isti stručni radnik, da voditelj slučaja bude usmeren pre svega na aspekt podrške, u praksi i dalje nije jednostavno razdvojiti ove dve uloge. U takvom kontekstu otežane su mogućnosti za građenje odnosa poverenja između korisnika i voditelja slučaja, a sve to može voditi i nezadovoljstvu korisnika pruženim uslugama.

Metodološki okvir istraživanja

Formulacija problema

Ovo istraživanje polazi od pretpostavki koje su zasnovane na empirijskim potvrdama drugih autora, kao i iskustvima iz prakse. U dosadašnjoj literaturi vlada saglasnost o specifičnosti položaja srodnika koji pružaju uslugu smeštaja deci bez roditeljskog staranja. Saglasnost je prisutna i oko toga da većina politika i praksi svoj odnos prema ovom obliku alternativnog staranja zasniva na pretpostavkama, tradiciji i očekivanjima koja nisu utemeljena na empirijskim podacima. Najveći broj studija imao je za cilj sagledavanje demografskih karakteristika članova starateljskih porodica, kao i praćenje nekih segmenata dostupne ili nedostupne podrške za ovu populaciju. Ova studija nastoji da doprinese razumevanju ko su srodnici staratelji u Republici Srbiji, kakve su njihove potrebe za podrškom sistema socijalne zaštite i u kojoj meri im je ona dostupna.

Ciljevi istraživanja i istraživačka pitanja

Cilj istraživanja odnosi se na opis potreba i raspoloživih oblika podrške namenjenih starateljskim porodicama, a na osnovu različitih perspektiva – starateljki i staratelja, kao i stručnih radnika i stručnih radnica organa starateljstva. Osim opisa, rad nastoji da objasni eventualne razlike u ovim perspektivama, uslove i razloge koji dovode do tih razlika, kao i percepcije učesnika i učesnica istraživanja o uslugama koje nedostaju u sistemu socijalne zaštite. Ovaj rad se nije bavio perspektivom dece i mladih, koja zahteva posebnu žnju budućih istraživanja.

Specifični ciljevi istraživanja su:

1. Bolje razumevanje karakteristika starateljskih porodica u Srbiji.

- Prikupljanje demografskih podataka o starateljima i starateljima.
- Prikupljanje demografskih podataka o deci na smeštaju.
- Prikupljanje podataka o adekvatnosti porodičnih resursa starateljskih porodica na osnovu samoprocene.

2. Da se bolje razumeju percepcije starateljki i staratelja, kao i voditelja slučaja o dostupnim oblicima podrške za ove porodice.

- Utvrditi okolnosti u kojima srodnici preuzimaju brigu o deci i objasniti kako te okolnosti utiču na njihovu percepciju sistema socijalne zaštite.
- Ispitati kako starateljke, staratelji i voditelji slučaja sagledavaju podršku koja je dostupna ovoj populaciji kroz sve faze vođenja slučaja.
- Prikupiti mere procene dimenzija zadovoljstva starateljki i staratelja uslugama i značaja dostupnih usluga za obavljanje uloge staratelja.
- Uporediti dve grupe ispitanika prema merama napred navedenih dimenzija.
- Utvrditi i objasniti razloge eventualnih razlika u merama između dve grupe.
- Dokumentovati i analizirati oblike podrške za starateljske porodice koji nedostaju u sistemu socijalne zaštite.

3. Definisane preporuke za normativno uređenje, politike i praksu koje se odnose na starateljske porodice.

4. Formulisanje smernica za buduća istraživanja.

Hipotetički okvir istraživanja

Opšta hipoteza:

Srodnici u realizovanju uloge staratelja dece bez roditeljskog staranja imaju potrebu za podrškom sistema socijalne zaštite.

Posebne hipoteze:

1. Srodnici staratelji imaju potrebe za materijalnim i nematerijalnim vidovima podrške.
2. Srodnici staratelji nemaju obuke pre smeštaja deteta, kao ni tokom smeštaja.
3. Srodnici starateljima se ne pružaju materijalni oblici podrške, dok im se nematerijalni oblici podrške pružaju retko.
4. Srodnici staratelji su retko nadgledani od strane sistema socijalne zaštite u vršenju ove uloge.
5. Srodnici staratelji percipiraju određene vidove podrške kao manje značajne, a neke druge kao veoma značajne za obavljanje ove usluge.

6. Srodnici staratelji nisu zadovoljni raspoloživim vidovima podrške sistema socijalne zaštite.
7. Postoje razlike u percepcijama raspoložive podrške između staratelja srodnika i stručnih radnika. Očekuju se razlike u percepcijama potreba za podrškom, o zadovoljstvu staratelja uslugama, kao i o značaju određenih vidova podrške.

Prema savetima iz literature, u ovom istraživanju odgovor na istraživački problem saopšten je kroz opšti i specifične ciljeve. Potom, ciljevi su pre osnova za definisanje istraživačkih pitanja, nego hipoteze koje su napred navedene. Razlog za ovakav izbor jesu stavovi nekih autora da se u studijama u kojima autor nastoji da putem deskripcije i objašnjenja predstavi kontekst ili značenje određenog predmeta istraživanja koriste istraživačka pitanja (Creswell, et al., 2011). Preporuke su da kada ne postoje razlozi za jasnim predviđanjem rezultata, kao što je slučaj u ovoj studiji, izbor autora budu istraživačka pitanja, pre nego hipoteze (Plano-Clark & Badiee, 2010). Zavisno od predmeta, ciljeva i procedure istraživanja, brojni autori ističu da se mogu definisati posebno pitanja za kvalitativni, a posebno za kvantitativni deo studije ili k autor može definisati set pitanja na koja će nastojati da pronađe odgovore putem obe faze istraživanja (Creswell 2014; Creswell and Plano Clarke 2011; Tashakkori and Teddlie 2010).

Istraživačka pitanja

Prema postavljenim ciljevima rada, definisana su i istraživačka pitanja. Glavno istraživačko pitanje je:

Kako stručne radnice i stručni radnici organa starateljstva, kao i starateljke i staratelji percipiraju raspoloživu podršku, kao i potrebu za dodatnom podrškom sistema socijalne zaštite namenjenu starateljskim porodicama ?

Specifična istraživačka pitanja, ona na koja su odgovori traženi kroz kvantitativni deo istraživanja su sledeća:

1. Koje su sociodemografske karakteristike starateljki i staratelja koji pružaju starateljski smeštaj?
2. Koje su sociodemografske karakteristike dece na ovom obliku smeštaja?
3. Kako starateljke i staratelji procenjuju adekvatnost svojih porodičnih resursa?
4. Koje su sličnosti i razlike u percepcijama stručnih radnika organa starateljstva i staratelja o zadovoljstvu staratelja uslugama sistema socijalne zaštite?
5. Koje su sličnosti i razlike u percepcijama dve grupe ispitanica i ispitanika o važnosti usluga sistema socijalne zaštite za obavljanje uloge staratelja?

Pitanja na koja su odgovori traženi kroz kvalitativni deo istraživanja su sledeća:

6. U kojim okolnostima srodnici preuzimaju brigu o deci bez adekvatnog roditeljskog staranja?
7. Kako starateljke i staratelji, a kako stručne radnice i stručni radnici sagledavaju dostupne vidove podrške starateljskim porodicama kroz faze vođenja slučaj?
8. Šta su razlozi za razlike u percepcijama koje su uočene u kvantitativnom delu istraživanja?
9. Šta treba da bude unapređeno u normativnom kontekstu, politikama i praksama koje se odnose na starateljski smeštaj?

Epistemiologija

Epistemiološka osnova ovog rada jeste pragmatizam. Kako Krasvel navodi, jedan od glavih razloga za izbor ovog pristu jesu istraživačka pitanja, a najsveobuhvatniji odgovori se dobijaju korišćenjem mešovite metode za prikupljanje podataka (Creswell, 2007). Tako da ova epistemiološka pozicija predviđa upotrebu kako kvantitativnih, tako i kvalitativnih podataka, a sve u cilju da bi se gledišta učesnika istraživanja sagledala i objektivno i subjektivno. Takođe, naglašava se da prema ovom stanovištu, uključivanje višestrukih percepcija najbolje daje odgovor na istraživačka pitanja (Saunders et al., 2009).

U literaturi se navodi da je pragmatizam pogodan za istraživanja u kojima se omogućava da se kroz integrisanje različitih perspektiva što jasnije sagledaju mogući izazovi, a potom i definišu preporuke za praktične načine prevazilaženja istih (W. Ihuah, Eaton, 2013).

Prikupljanje i analiza podataka

U ovom istraživanju primenjene su su kvantitativne, kvalitativne i kombinovane metode kao što su intervju i ankete (upitnik) u okviru metode ispitivanja.

Kao što je napomenuto, cilj ovog rada jeste procena potrebe za podrškom, kao i adekvatnosti postojećih usluga sistema socijalne zaštite. S obzirom na to da procena predstavlja vrstu intuitivnog oblika merenja, primenjene su skale. U prvoj fazi istraživanja, prikupljeni su kvantitativni podaci. Za potrebe istraživanja korišćena je Skala porodičnih resursa (Dunst, Trivette and Deal, 1988). Ova skala imala je za cilj da se starateljke i staratelji, kroz četrdeset jednu stavku, izjasne o svojim potrebama za podrškom. Pored toga, konstruisan je upitnik koji se sastoji od tri dela, od kojih se prvi deo odnosi na sociodemografski upitnik, a ostalim delovima upitnika primenjene su intervalne skale (Likertovog tipa). Učesnice i učesnici su popunjavali skale tvrdnjama o uslugama socijalne zaštite da bi se stekao uvid u percepcije ispitanika o istim. Prema savetima iz literature, pitanja u upitniku su se samo delimično razlikovala i to pre svega u formulaciji, kako bi se prilagodila dvema grupama učesnika (Altschuld & Witkin, 2000).

Procena potreba, kao što kritikuju neki autori, često nastoji da se predstavi kroz različite indikatore i druge „oštre i hladne načine“ bez oslanjanja na viđenje ljudi, odnosno onoga što oni smatraju da im treba i da im je važno (Lee, Altschuld and White, 2007). Kako se procena potreba u ovom radu ne bi svela na kvantifikovane podatke, koristio se mešoviti model prikupljanja podataka i to sekvencijalni transformativni model. Ovaj model podrazumeva da se podaci prikupljaju sekvencijalno, a prioritet mogu dobiti ili kvalitativni ili kvantitativni podaci, zavisno od izbora istraživača. Integracija podataka odvija se u fazi interpretacije podataka (Creswell, 2007). Izbor ovog modela opredelilo je to što, kako Kresvel navodi, on daje glas različitim perspektivama, omogućava bolje razumevanje određenog fenomena, a i vodi boljem zastupanju onih koji su ciljna grupa istraživanja.

Druga faza zahtevala je konstrukciju protokola za intervju kako bi se dublje ispitala značenja potreba za podrškom i razmotrili razlozi za, eventualne, razlike u percepcijama učesnica i učesnika, ali i kako bi se čuli stavovi o nezadovoljenim potrebama i nedostajućim uslugama. Ova faza je usledila nakon obrade podataka prikupljenih kvantitativnim metodom i rezultati ove obrade su usmerili tok istraživanja.

Podaci koji su prikupljeni u kvalitativnom delu istraživanja obrađeni su u skladu sa Saldanovim preporukama za manuelno kodiranje (Saldana, 2013). Naime, kodiranje je rađeno u tri ciklusa:

- a) Prvi ciklus kodiranja koji se odlikuje jednostavnošću i jasnim fokusom formiranja „grubih“ kodova.
- b) Međukodiranje - u ovom ciklusu određeni „podkodovi“ dodaju se kodovima koji su produkt prvog ciklusa, a u cilju detaljnijeg i specifičnijeg određivanja kodova; početak kategorizacije kodova i izrade kategorija.
- c) Drugi ciklus kodiranja – poslednja faza kodiranja predstavlja reorganizaciju kodova iz prethodnih ciklusa kako bi se oni saželi u užu listu potkategorija, potom kategorija.

Instrumenti

Za potrebe ovog istraživanja su konstruisana četiri merna instrumenta: Upitnik za procenu važnosti i zadovoljstva pojedinih usluga koje su dostupne u okviru sistema socijalne zaštite (verzija za staratelje i verzija za voditelje slučaja), Skala porodičnih resursa i Upitnik opštih podataka o starateljima i deci na smeštaju.

Uzorak

Uzorak za kvantitativni deo istraživanja bio je prigodan i činili su ga starateljke i staratelji iz različitih geografskih regiona Republike Srbije, urbanih i ruralnih naselja, različitog pola, životne dobi, srodstva sa detetom bez roditeljskog staranja. Na ovaj način nastojalo se da uzorkom budu obuhvaćene različite podgrupe ove populacije i čuju njihove percepcije o temi istraživanja. U uzorak su bili uključeni samo oni srodnici koji aktuelno pružaju starateljski smeštaj i nemaju iskustvo hraniteljskog aranžmana. Kada su u pitanju stručne radnice i stručni radnici organa starateljstva, u uzorak su bili uključeni oni koji imaju iskustvo rada u službi za decu i mlade i u radu sa starateljskim porodicama. Takođe, uključene stručne radnice i stručni radnici bili su iz različitih regiona. Naime, u prvom koraku od Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu pribavljeni su podaci o CSR u Republici Srbiji koji prate starateljske porodice. Prema ovim podacima od 170 odeljenja CSR u Srbiji, 53 odeljenja ne prate nijednu ovakvu porodicu, dok 67 odeljenja na evidenciji ima 5 ili manje srodničkih porodica.

U sledećem koraku, ostvaren je kontakt sa 15 centara za socijalni rad na teritoriji Republike Srbije, s tim što je Gradski centar za socijalni rad u Beograda u istraživanju imao predstavnike 4 odeljenja (Obrenovac, Mladenovac, Barajevo i Čukarica). Pored Beograda, u istraživanju su učestvovali voditelji slučaja i staratelji iz Novog Sada, Niša, Novog zara, Pirota, Vranja, Kraljeva, Užica, Bora, Trgovišta, Guče i Bele Crkve. Sa voditeljima slučaja iz ovih odeljenja dogovoreno je da upitnike i skalu dostave starateljima i starateljima. Ovakav način nosi sa sobom određene izazove u procesu regrutovanja učesnika u istraživanju, što je u literaturi opisano kao rizik pregovaranja sa “čuvarima” (eng. gate keepers). Ti rizici mogu biti teškoće u motivisanja “čuvara” da budu uključeni u proces istraživanja, da razumeju dobiti od istraživanja, a ne da nastoje da samo sagledaju moguće negativne efekte, a potom da višestruko utiču na selekciju uzorka. Jedan od tih rizika jeste da se na ovakav način može doći do predstavnika određene populacije koji su najmotivisaniji, najčešće u kontaktu sa, u ovom slučaju, voditeljima slučaja što može značiti i da dobijaju znatno više podrške (Sing, Wassenaar, 2016; McFadyen, Rankin, 2016). I pored specifičnosti okolnosti u kojima su podaci prikupljeni (pandemija virusa COVID 19) svi predstavnici CSR (direktorke, direktori, rukovodioci službi, voditelji slučaja) bili su veoma zainteresovani da pruže podršku u procesu realizovanja istraživanja i pokazali su razumevanje važnosti da u obe faze istraživanja sve starateljke i staratelji dobiju jednaku mogućnost uključivanja.

U kvantitativnom delu istraživanja učestvovalo je 113 starateljki i staratelja, kao i 61 voditelj slučaja.

Kada je u pitanju uzorak za kvalitativni deo istraživanja, od uzorka za kvantitativni deo, napravljen je poduzorak za 21 intervju (10 starateljki i staratelja i 11 voditelja slučaja) kako bi se čula mišljenja i objašnjenja rezultata dobijenih u kvantitativnom delu istraživanja. Na ovaj način došlo se i do preporuke za unapređenje usluga sistema socijalne zaštite.

U sklopu ovog istraživanja su prikupljeni podaci za tri poduzorka:

1. Starateljke i staratelji dece koja su na smeštaju (113 ispitanika),
2. dece koja su na ovom obliku smeštaja (148 dece na smeštaju u 113 starateljskih porodica)
3. voditelji slučajeva (113 ispitanica i ispitanika).

Karakteristike svakog poduzorka su prikazane u nastavku teksta.

Staratelji

Od ukupno 113 starateljki i staratelja nešto je veći broj ženskog pola (85 ili 75.2%), pri čemu se njihova starost kretala u rasponu od 23 do 83 godine ($AS = 53.36$; $SD = 12.68$). U odnosu na nacionalnost, najveći broj starateljki i staratelja je srpske nacionalnosti (72.6%), zatim romske (20.4%) dok je znatno manje bošnjačke (6.2%) i makedonske (0.9%) nacionalnosti.

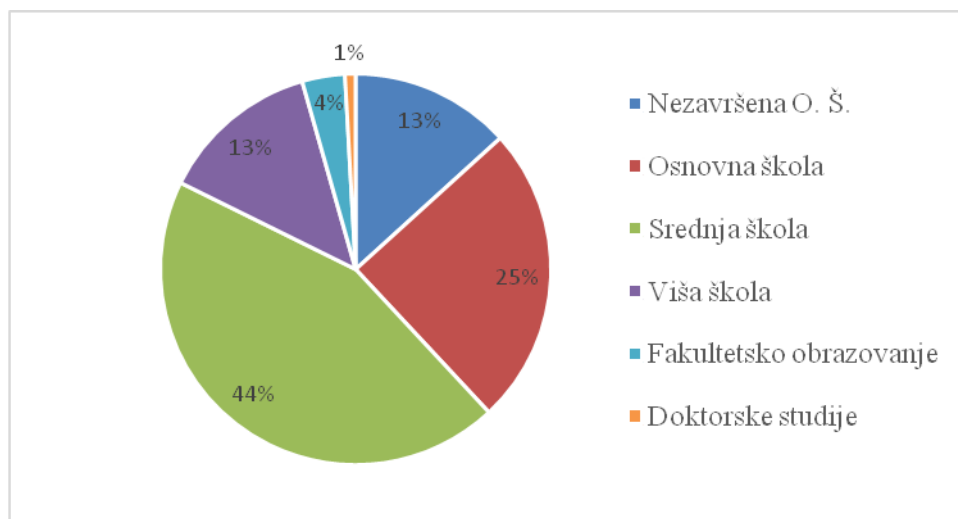
U odnosu na srodstvo starateljki i staratelja sa detetom na smeštaju, najčešće su babe (45.1%), tetke (23.0%) i dede (12.4%). Srodstvo starateljki i staratelja sa detetom je prikazano u tabeli 1.

Tabela 1.

Srodstvo starateljki i staratelja sa detetom

Srodstvo	F	%
Baba	51	45.13
Tetka	26	23.01
Deda	14	12.39
Stric	7	6.19
Sestra	3	2.65
Brat	3	2.65
Teća	1	0.88
Ujak	1	0.88
Ujna	1	0.88
Kum	1	0.88
Kuma	1	0.88
Maćeha	1	0.88
Očuh	1	0.88
Polusestra	1	0.88
Prababa	1	0.88

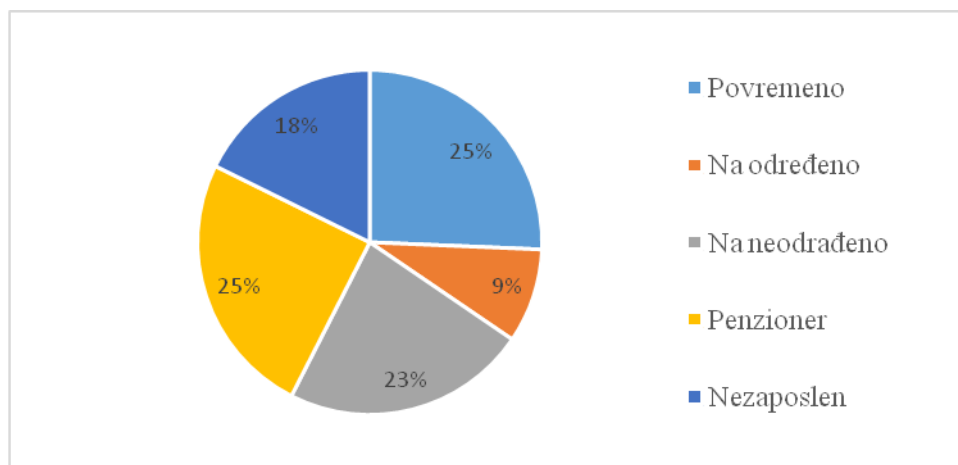
Starost deteta, u trenutku smeštaja kod starateljki i staratelja se kretala od 0 godina (novorođenče) do 17.67 godina, pri čemu je prosečna starost deteta 6.08 godina ($SD = 5.31$). Obrazovni status starateljki i staratelja je prikazan u grafikonu 1. Najveći broj njih ima završenu osnovnu (24.8%) i srednju školu (44.2%).

Grafikon 1.

Obrazovni status starateljki i staratelja

U odnosu na tip zanimanja, velika većina starateljki i staratelja se bavi nisko kvalifikovanim zanimanjima (84 ili 74.3%), visoko kvalifikovanim zanimanjima se bavi 17 (10.1%) starateljki i staratelja, dok 17 njih (15.0%) nije navelo zanimanje. Zaposlenje starateljki i staratelja je prikazano u grafikonu 2. Podjednak broj starateljki i staratelja je zaposlen na neodređeno, povremeno ili su penzioneri, nešto manje je nezaposleno, dok je najmanje starateljki i staratelja zaposleno na određeno.

Grafikon 2.

Zaposlenje starateljki i staratelja

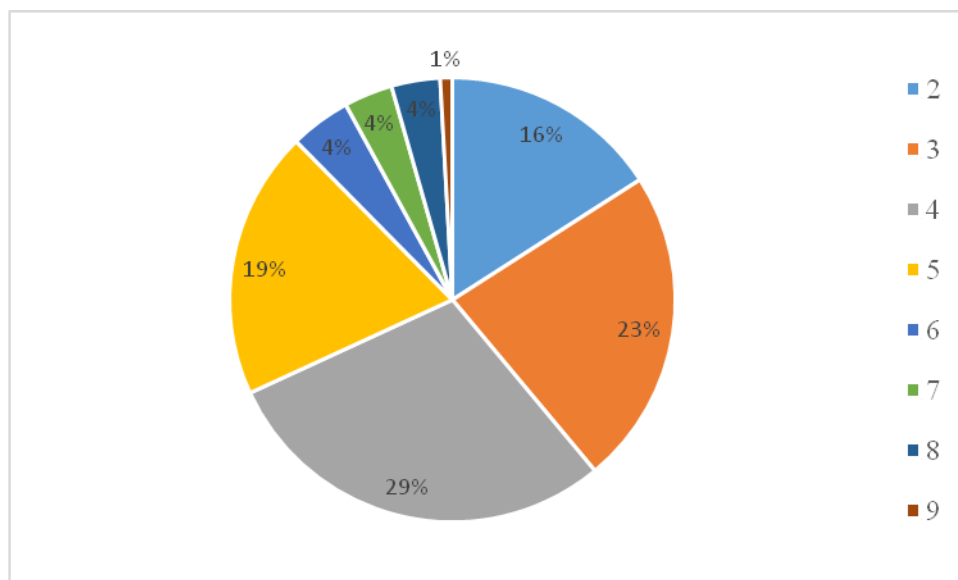
Trenutne zdravstvene tegobe su prisutne kod 37 (32.7%) starateljki i staratelja, pri čemu navode 49 trenutnih zdravstvenih tegoba, koje su prikazane u tabeli 2. Najčešće zdravstvene tegobe su problemi sa krvnim pritiskom (30.6%), srčane smetnje (20.4%) i reumatska oboljenja (14.3%).

Tabela 2.

Trenutne zdravstvene tegobe starateljki i staratelja

	F	%
Problemi sa krvnim pritiskom	15	30.61
Srčane smetnje	10	20.41
Reumatska oboljenja	7	14.29
Problemi sa šećerom u krvi	4	8.16
Disajni putevi	3	6.12
Alergije	1	2.04
Problem sa sluhom	1	2.04
Problemi sa bubrezima	1	2.04
Problemi sa gustinom kostiju	1	2.04
Problemi sa kičmom	1	2.04
Problemi sa kožom	1	2.04
Problemi sa održavanjem ravnoteže	1	2.04
Problemi sa plućima	1	2.04
Problemi sa tiroidnom žlezdom	1	2.04
Psihološki problemi	1	2.04

U odnosu na broj članova domaćinstva, najveći broj starateljki i staratelja živi u domaćinstvima koja obuhvataju od 2 do 5 članova, pri čemu su domaćinstva sa 6 i više članova ređe prisutna u uzorku (grafikon 3). Najveći broj članova domaćinstva, u kojem žive starateljke i staratelji, nema zdravstvene tegobe (79 ili 69.9%), kod 11.5% su prisutne hronične bolesti, kod 8.0% je prisutna zavisnost od psihoaktivnih supstanci, dok su invaliditet i psihijatrijska oboljenja prisutna kod 5.3%.

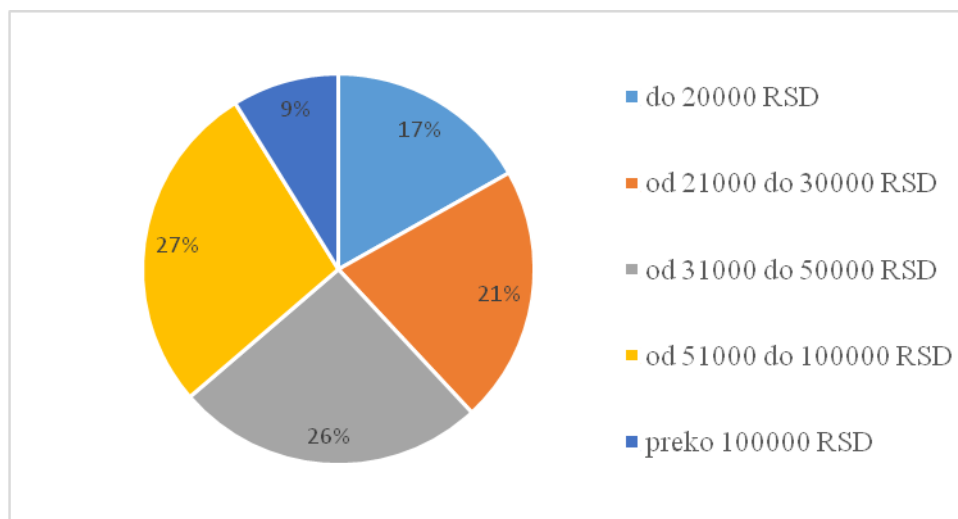

Grafikon 3.

Broj članova domaćinstva u porodici starateljki i staratelja

Starateljke i staratelji imaju na smeštaju najčešće jedno (85; 75.2%) ili dva deteta (23; 20.4%), dok je manji broj njih koji na smeštaju imaju tri (3; 2.7%) ili četiri (2; 1.8%) deteta. Najveći broj starateljskih porodica, pored dece na smeštaju, u porodici nema maloletnu decu (biološku ili unuke; 80; 70.8%), jedno maloletno biološko dete ili unuka ima 15 (13.3%) , dva maloletna biološka deteta ili unuka ima 11 (9.7%) starateljki i staratelja, dok je mali broj onih koji imaju troje (5; 4.4%), četvoro (1; 0.9%) ili petoro (1; 0.9%) maloletne biološke dece ili unuka.

Mesečni prihodi starateljki i staratelja su predstavljeni grafikonom 4. Najveći broj starateljskih porodica ima mesečne prihode u rasponu od 51000 do 100000 RSD, zatim od 21000 do 30000 RSD i od 31000 do 50000 RSD, dok je manji broj porodica koje imaju manje od 20000 RSD ili više od 100000 RSD.

Grafikon 4.

Mesečni prihodi starateljske porodice

Deca na smeštaju

Podatke o karakteristikama dece o kojoj brinu davali su starateljke i staratelji. Deca koja su na smeštaju su u nešto većoj meri muškog pola (82; 55.4%), starosti od 4 meseca do 23.75 godina (AS = 11.89; SD = 4.97). Najveći broj dece je srpske nacionalnosti (97; 65.5%), dok je manji broj dece romske (41; 27.7%) ili bošnjačke (10; 6.8%) nacionalnosti. Obrazovanje dece na ovom obliku smeštaja je prikazano tabelom 3. Najveći broj dece je osnovnoškolskog (49.3%), potom srednjoškolskog uzrasta (26.4%) ili nisu školskog uzrasta (14.9%).

Tabela 3.

Obrazovanje dece na smeštaju u starateljskim porodicama

Obrazovanje dece	F	%
Osnovna škola	73	49.3
Srednja škola	39	26.4
Nije školskog uzrasta	22	14.9
Predškolski uzrast	8	5.4
Viša škola ili fakultet	3	2.0
Škola za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom	2	1.4
Ne ide u školu	1	0.7

U odnosu na školski uspeh, najveći broj dece ima dobar (31.7%), odličan (20.9%) ili vrlo dobar uspeh (19.6%). Prikaz uspeha dece koja su na smeštaju u starateljskim porodicama je prikazan u tabeli 4.

Tabela 4.

Školski uspeh dece na smeštaju u starateljskim porodicama

Školski uspeh dece	F	%
Dobar	47	31.76
Nedostaje podatak	33	22.30
Odličan	31	20.95
Vrlo dobar	29	19.59
Dovoljan	4	2.70
Odličan uspeh po IOP-u	2	1.35
Opisne ocene	2	1.35

Trenutne zdravstvene tegobe su prisutne kod 29 dece, nisu prisutne kod 118 dece i za jedno dete nedostaje podatak o trenutnim zdravstvenim tegobama (tabela 5). Najčešće zdravstvene tegobe su nedovoljna mentalna razvijenost (4.73%), problemi sa disajnim putevima (3.38%) i problemi sa šećerom u krvi (2.60%).

Tabela 5.

Trenutne zdravstvene tegobe kod dece na smeštaju u starateljskim porodicama

Zdravstvene tegobe dece	F	%
Nedovoljna mentalna razvijenost	7	4.73
Disajni putevi	5	3.38
Problemi sa šećerom u krvi	4	2.70
Alergije	2	1.35
Dermatološki problemi	2	1.35
Neurološki poremećaj	2	1.35
Oštećenje sluha	2	1.35
Oštećenje vida	2	1.35
Srčane smetnje	2	1.35
Nema podataka	1	0.68
Motorička oštećenja	1	0.68
Problemi sa bubrezima	1	0.68
Problemi sa tiroidnom žlezdom	1	0.68
Psihološki problemi	1	0.68
Nema problema	118	79.73

Trenutni emocionalne poteškoće kod dece koja su na smeštaju u starateljskim porodicama predstavljane su u tabeli 6. Velika većina dece (81.2%) nema trenutnih smetnji, dok se kod dece sa smetnjama kao najčešće javljaju noćno mokrenje (6.5%) i povlačenje od drugih (3.9%).

Tabela 6.

Trenutne emocionalne poteškoće kod dece na smeštaju u starateljskim porodicama

Emocionalni problem	F	%
Noćno mokrenje	10	6.49
Strahovi	4	2.60
Tikovi	3	1.95
Mucanje	2	1.30
Povlačenje od drugih	6	3.90
Neraspoloženje	4	2.60
Razmišljanje o samoubistvu	0	0.00
Nema problema	125	81.17

Učestalost različitih problema u ponašanju, kod dece koja su na smeštaju u starateljskim porodicama, predstavljena je u tabeli 7. Velika većina dece (77.7%) nema problema u ponašanju, dok se kao najčešći problemi u ponašanju izdvajaju laganje (6.5%), bežanje iz škole i tuča (oba 3.8%).

Tabela 7.

Učestalost različitih problema u ponašanju kod dece na smeštaju u starateljskim porodicama

Problemi u ponašanju	F	%
Laganje	11	7.01
Bežanje iz škole	6	3.82
Tuča	6	3.82
Bes	5	3.18
Bežanje od kuće	3	1.91
Krađa	2	1.27
Erotizovano ponašanje	2	1.27
Povređivanje	0	0.00
Zloupotreba	0	0.00
Nema problema	122	77.71

Razlozi za smeštaj dece u starateljsku porodicu su prikazani u tabeli 8. Kao najčešće razloge, staratelji su navodili neadekvatnu briga roditelja o detetu (27.32%), smrt roditelja (25.85%) i napuštanje deteta od strane roditelja (24.88%).

Tabela 8.

Razlozi za smeštaj dece u starateljsku porodicu

Razlozi za smeštaj dece	F	%
Neadekvatna briga roditelja o detetu	56	27.32
Smrt roditelja	53	25.85
Roditelj je napustio dete	51	24.88
Dugotrajno lečenje roditelja	21	10.24
Zatvorska kazna roditelja	19	9.27
Rad roditelja u inostranstvu	5	2.44

U uzorku je prisutan veći broj dece koji nemaju biološku braću i sestre sa kojima ne žive (85 ili 57.4%) u odnosu na decu koja imaju biološku braću i sestre sa kojima ne žive (62 ili 41.9%). Većina dece iz starateljskih porodica (104 ili 70.3%), prema podacima koje su dali starateljke i staratelji, nije bila izložena nasilju u biološkoj porodici, dok je gotovo 1/3 (44 ili 29.7%) dece bilo izloženo nasilju. Nešto veći broj dece (81 ili 54.7%) viđa biološke roditelje, u odnosu na decu koja ne viđaju biološke roditelje (67 ili 45.3%). Kada je reč o učestalosti viđanja bioloških roditelja (tabela 9), najveći broj dece biološke roditelje viđa nekoliko puta godišnje (14.86%) ili 1 do 2 puta mesečno (12.16%). Veći broj dece (106; ili 71.6%) ima kontakt sa drugim srodnicima, u odnosu na decu koja nemaju kontakt sa drugim srodnicima (42; odnosno 28.4%).

Tabela 9.

Učestalost viđanja bioloških roditelja

Učestalost viđanja bioloških roditelja	F	%
Nedostaje	66	44.59
Nekoliko puta godišnje	22	14.86
1 do 2 puta mesečno	18	12.16
Nekoliko puta mesečno	14	9.46
Svakodnevno	9	6.08
Čuju, se ali se ne viđaju	5	3.38
1 do 2 puta godišnje	5	3.38
Jednom nedeljno	5	3.38
Nekoliko puta nedeljno	4	2.70

Voditelji slučaja

Od ukupno 61 voditelja slučaja, znatno više je ženskog pola. Starost voditelja slučaja se kretala u rasponu od 29 do 64 godine, pri čemu se radni staž voditelja slučaja kreće u rasponu od 1.5 do 30 godina. Najveći broj voditelja slučaja ima završeno fakultetsko obrazovanje i po profesiji je socijalni radnik ili socijalna radnica.

Etika

Kada je u pitanju etička zasnovanost istraživanja, tokom istog nastojalo se obezbediti poštovanje sledećih principi:

- dobrovoljno učešće učesnica i učesnika u istraživanju,
- potencijalne rizike po učesnice i učesnike treba svesti na minimum,
- informisanost učesnica i učesnike o svrsi, načinu istraživanja, na koji način će oni biti angažovani, o očekivanim koristima od istraživanja,
- obezbeđivanje anonimnosti učesnica i učesnika i zaštita ličnih podataka (ESRC, 2015).

Pre realizovanja kako kvantitativnog, tako i kvalitativnog dela istraživanja, centri za socijalni rad koji su ušli u uzorak, mejlom su informisani o svim značajnim aspektima istraživanja. Potom je obavljen telefonski razgovor sa direktorkama i direktorima ovih ustanova, a nakon toga i sa voditeljima slučaja. Starateljke i staratelji, kao i voditelji slučaja imali su mogućnost da donesu odluku da li žele da popune upitnik i skalu, a za kvalitativni deo istraživanja učesnice i učesnici su

potpisivali formular o saglasnosti za učešće u istraživanju. Kako je istraživanje realizovano tokom pandemije virusa COVID 19, neki od intervjua realizovani su putem telefona i u tim okolnostima učesnice i učesnici su informisani o samom istraživanju, a saglasnost su davali usmenim putem.

Mada istraživačka pitanja nisu bila usmerena ka prikupljanju podataka koji se tiču eventualnih trauma ili gubitaka starateljki i staratelja, bilo je očekivano da se tokom razgovora mogu pokrenuti neke od tema koje će za njih biti neprijatne ili bolne. S tim u vezi, ova gru učesnica i učesnika bila je informisana, pre početka intervjua, o mogućnosti pravljenja uze tokom intervjua, preskakanja određenih pitanja ili tema, mogućnosti da se intervju nastavi u nekom drugom terminu ili da u svakom trenutku mogu povući saglasnost o učešću u istraživanju. U skladu sa očekivanjima, starateljke i staratelji su u razgovoru govorili i o gubicima, o osećanjima tuge, besa, ali niko od učesnica i učesnika nije prekidao intervju ili verbalizovao potrebu da isti prekine.

Kako ovo istraživanje nije bilo komercijalno, učesnice i učesnici nisu dobijali nikakav vid nadoknade za učešće.

Kad su u pitanju anonimnost učesnica i učesnika i zaštita ličnih podataka, ona je obezbeđena tako što su u transkriptima intervjua i prikazanim rezultatima uklonjeni svi lični podaci, kako poreklo iskaza ne ni bilo moguće identifikovati, a imena učesnica i učesnika su šifrovana. O obavezi ovakvog postunja prema dobijenim podacima, sve učesnice i učesnici su unapred informisani. Iskazi iz istraživanja koji su prikazani u radu prikazani su kroz šifre učesnika koje predstavljaju uloge u istraživanju i nasumično izabrano ime.

Validnost i pouzdanost

Kada se govori o validnosti kvalitativno prikupljenih podataka, u literaturi se ističe činjenica da ovi podaci podležu interpretativnosti, tačnije tumačenju od strane istraživača i formulisanju određenih zaključaka, što može umanjiti njihovu objektivnost (Wolcott, 1994). Autori koji su se bavili ovom temom navode procedure kako da se izbegnu ovi problemi, a jedna od preporuka jeste da se proces validacije, odnosno utvrđivanje tačnosti nalaza odvija u svim fazama realizacije istraživanja (Creswell, 2007). Za potrebe ove studije, to je rađeno na dva načina. Na kraju svakog intervjua, realizovano je kratko sažimanje izrečenog i sa učesnicom ili učesnikom je proveravano da li su glavne teme razgovora izrečene u kontekstu u kom su interpretirane. Potom, na kraju procesa prikupljanja svih podataka, istraživač je materijal prosledio na čitanje i davanje komentara od strane nekih od učesnica i učesnika istraživanja (tzv. interpretativna validnost) (Creswell, 2013). Dobijene povratne informacije nisu bitnije uticale na interpretaciju i formulisanje zaključaka istraživanja jer učesnice i učesnici nisu imali značajnijih primedbi na predstavljene rezultate. Većina starateljki i staratelja, kao i voditelja slučaja je konstatovala da im je bilo posebno interesantno da čitaju deo koji se tiče rezultata prikupljenih od grupe kojoj nisu pridali. Voditelji slučaja isticali su da gotovo nikada na taj način nisu razmenjivali stavove o celokupnom odnosu sistema socijalne zaštite prema starateljskim porodicama. Oni su primetili da je značajno drugačiji odnos prema ovom obliku zaštite u manjim sredinama „ali takvi Centri su, inače, po mnogo čemu specifični, ponekad imam doživljaj da ne radimo u istoj ustanovi“. Od utisaka o celokupnom materijalu izdvojila bih:

- „Da, sve smo ovo mi, sa svim našim resursima, ali i potrebama. Mi u CSR s godinama postajemo kao naši korisnici, češće više imamo potreba, nego resursa“;

- „Mislim da ovo odlično oslikava ovu temu o kojoj mi u praksi nešto još i znamo, ali u drugim instancama koje donose neke odluke, to više niko i ne pominje“;

- „Ovo mi je bilo veoma zanimljivo i korisno, jer vidim da ima još ljudi koji muče slične muke i želeli bi isto ili slično. Nekad sam mislila da samo meni takve stvari trebaju, nisam nikom pričala o tome“.

Kada je u pitanju triangulacija kao još jedna od strategija validacije podataka, ona se zasniva na tome da je potrebno podatke prikupljati primenom više metoda, kao i iz više izvora. U ovom istraživanju to je realizovano na gore opisan način (podnaslov “Uzorak”). Važno je naglasiti da je proces triangulacije imao svrhu ne u traženju saglasnosti različitih gru učesnica i učesnika ili podataka prikupljenih različitim metodama, već podržavanja „različitih ili višestrukih stvarnosti“ kako bi se tema što bolje sagledala (Mertens, 2010).

Tok istraživanja i refleksije autorke

Izrada doktorske disertacije realizovana je kroz nekoliko faza. Prva faza, faza pripreme, podrazumevala je pregled relevantna literature i istraživanja iz oblasti starateljske zaštite. Kao rezultat ove faze proistekla je formulacija problema istraživanja, istraživačkog pitanja, kao i definisanje opšte i posebnih hipoteza. U ovoj fazi obavljene su i sve radnje koje su prethodile istraživanju: slanje dopisa i stunje u kontakt sa svim relevantnim ustanovama kao što su Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, Republički zavod za socijalnu zaštitu, kao i predstavnicima centara za socijalni rad. U pripremnoj fazi putem dopisa, a i prilikom kontakta, voditelji slučaja bili su upoznati sa svrhom, ciljem istraživanja, kao i načinom prikazivanja dobijenih podataka.

Naredna faza, faza prikupljanja kvantitativnih podataka, započeta je u septembru, a završena u novembru 2020. godine. Prvi korak u ovoj fazi bilo je pilot-istraživanje sa tri starateljke i staratelja, kao i dva voditelja slučaja koji su popunili upitnike i skalu, kao i po jednim učesnikom iz obe grupe razgovarano je o protokolu za intervju. Pilot-istraživanje bilo je značajno sa više aspekata. Ono je pomoglo da se utvrdi spremnost učesnica i učesnika da učestvuju i razgovaraju o ovoj temi, potom da učestvuju bez nadoknade, kao i sa aspekta određenih modifikacija samih pitanja u kvantitativnom i kvalitativnom delu istraživanja. Potom je usledilo prikupljanje podataka od učesnica i učesnika iz dvanaest gradova Republike Srbije.

Treća faza istraživanja predstavlja statističku obradu podataka prikupljenih u kvantitativnom delu istraživanja. Potom je usledila faza prikupljanja kvalitativnih podataka. Oba segmenta istraživanja (kvantitativni i kvalitativni) obeležena su specifičnostima okolnosti u kojima su podaci prikupljeni. Naime, prikupljanje obe vrste podataka realizovano je tokom papandemije virusa COVID 19 što je rezultiralo određenim kako fizičkim tako i tehničkim poteškoćama. Kada je u pitanju prva faza prikupljanja podataka, javio se izazov da se starateljicama i starateljima dostave instrumenti jer su CSR radili smanjenim obimom ili su zbog ovih okolnosti svoj rad preusmerili na prioritetne slučajeve i zahteve, a manje na kontakte sa korisnicima koji nisu bili u stanju urgentnih potreba. Takođe, za kvalitativni deo studije došlo je do odstupanja od prvobitno planiranog načina realizacije istraživanja. U ovakvim okolnostima, putovanje i organizovanje intervjua u različitim regionima nije bilo moguće, se alternativno pristupilo realizovanju intervjua putem telefona, a pet intervjua realizovano je uživo uz pridržavanje propisanih epidemioloških mera.

Četvrta faza istraživanja se odnosila na transkripciju intervjua i analizu podataka. Poslednja faza jeste pisanje, tačnije izrada disertacije.

Kako Kresvel ističe, istraživač je „instrument“ u kvalitativnim i mešovitim studijama, i treba da promišlja o svojoj ulozi u svim fazama procesa istraživanja. Naglašava i da se interpretiranje podataka vrši kao “filtriranje kroz lični objektiv” (Crasvell, 2007: 22). Moj “objektiv” jeste iskustvo

koje sam stekla radeći kao savetnica za hraniteljstvo i realizatorka edukativnih programa za hranitelje u Centru za porodični smeštaj i usvojenje. Imala sam priliku da sarađujem sa brojnim hraniteljskim porodicama, među kojima je značajan broj bio srodničkih. U radu sa ovom populacijom uvek su se izdvajale određene specifičnosti u odnosu na nesrodničke hraniteljske porodice. Među stručnim radnicama i stručnim radnicima uvek je postojala dilema da li ova populacija treba da ima drugačiji sistem procene, pripreme, edukacija. Deo ovih promišljanja integrisan je i u „Smernice za srodničko hraniteljstvo“ koje su izrađene od strane zaposlenih u centrima za socijalni rad, za porodični smeštaj, Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu, kao i nadležnog Ministarstva, a čiji su delovi predstavljeni i u ovom radu.

Takođe, rad sa srodnicima hraniteljima omogućio mi je da shvatim u kojim okolnostima su preuzimali ovu ulogu, kao i da su mnogi od njih godinama brinuli o deci u neformalnom aranžmanu ili kao starateljke i staratelji pre hraniteljskog aranžmana. Imala sam priliku da u terenskom delu obavljanja ovog posla, naročito u ruralnim delovima grada Beograda, upoznam i srodnike koji takođe brinu o deci bez roditeljskog staranja, ali za razliku od svojih komšija ili rođaka nisu i hranitelji. Kao razloge za nepodnošenje zahteva da budu procenjeni kao hranitelji, navodili su da zbog godina starosti, zdravstvenog stanja, materijalnih prihoda nisu u mogućnosti da tokom dva meseca, jedanput nedeljno, odlaze u prostorije CPSU (koje se nalaze u centralnom delu Beograda) i pohađaju neophodne obuke pripreme za hraniteljstvo. U ovakvim okolnostima oni su ostajali bez podrške, sa često istom ili većom potrebom za podrškom od srodnika koji su i hranitelji deci na smeštaju.

Napred navedeno iskustvo, uz upoznavanje obimnog dela literature o ovoj temi, mislim da je u značajnoj meri unapredilo moje razumevanje konteksta ovog oblika zaštite, ali i razvilo osetljivost za određene izazove i pitanja koja su se javila tokom istraživanja. Sve to zajedno, smatram da je pozitivno uticalo na uspostavljanje saradničkog odnosa sa učesnicama i učesnicima istraživanja i njihovu spremnosti da sa mnom dele svoja znanja i iskustva.

Doprinos istraživanja

Vezano za naučnu opravdanost, ovo istraživanje je heurističko jer se populacijom starateljki i staratelja koji se neposredno brinu o deci u Srbiji nijedno istraživanje nije detaljnije bavilo.

S obzirom na to da u u socijalnom radu postoji mnogo nepoznanica u pogledu starateljskog smeštaja, ovo istraživanje nastoji da ponudi neke od odgovora i time proširi postojeća znanja o ovoj temi. Doprinos ovog istraživanja ogleda se pre svega u naučnoj deskripciji. Ova studija nastoji da opiše ko su starateljke i staratelji u Srbiji, odnosno koje su njihove karakteristike, kao i koje su karakteristike dece o kojoj brinu. Takođe, doprinos se ogleda i u opisu percepcija stručnih radnica i stručnih radnika i starateljki i staratelja o uslugama socijalne zaštite namenjenih starateljskim porodicama. Potom, rad je komracijom pomenutih percepcija nastojao da doprinese utvrđivanju eventualnih razlika u njima kao i razloga postojanja tih razlika. Istraživanje može doprineti i naučnom objašnjenju procesa procene, planiranja, implementacije i evaluacije usluga dostupnih ovoj populaciji. Objašnjeni su i neki od izazova koji postoje na planu pružanja usluga ovim porodicama.

Društveni doprinos odnosi se na poboljšanje i razvoj sistema usluga koje su namenjene starateljskim porodicama. Takođe, istraživanje može imati značaj i za same učesnice i učesnike u istraživanju i to pre svega za starateljke i staratelje i decu o kojoj se oni brinu. Ovim istraživanjem je stavljen u fokus ovaj oblik zaštite, koji je do sada bio neopravdano zapostavljen, a uloga starateljki i staratelja nedovoljno prepoznata kao važna. Osim toga, rezultati istraživanja podrazumevaju preporuke za unapređenje politika, kao i eventualno kreiranje novih politika.

Shodno tome, rezultati se odnose na poboljšanje ili prilagođavanje postojećih usluga u cilju unapređenja kvaliteta brige o potrebama i pravima dece na starateljskom smeštaju.

Potencijalni doprinos je i u tome da stručne radnice i stručni radnici bolje razumeju gledišta i potrebe starateljki i staratelja, a sve u cilju unapređenja buduće saradnje i adekvatnije procene potreba za podrškom.

Ovo je pionirsko istraživanje koje otvara put budućim istraživanjima koja mogu da nadograde znanja o potrebama i specifičnim uslugama namenjenim ovoj populaciji.

Rezultati istraživanja

Analiza kvantitativnih podataka ovog istraživanja obuhvata primenu frekvencijskog i deskriptivnog statističkog metoda, vizualizacije podataka, t – testa za zavisne mere i Wilcoxonovtesta srenih rangova. Frekvencijski metod analize podataka je primenjen sa ciljem opisa poduzoraka učesnica i učesnika u kontekstu sociodemografskih karakteristika. Deskriptivni statistički metod je primenjen sa ciljem da se prikažu aritmetičke sredine i standardne devijacije odgovora učesnica i učesnika na pojedinačna pitanja Upitnika za procenu važnosti i zadovoljstva pojedinih usluga i Skala porodičnih resursa. Ovaj metod je korišćen i da bi se stekao uvid u normalnost raspodele odgovora učesnica i učesnika u kontekstu dimenzija primenjenih kriterijuma za grupisanje pojedinih usluga koje su dostupne u okviru sistema socijalne zaštite.

Pomenuti kriterijumi biće detaljnije opisani u predstavljanju kvantitativnih podataka.

Vizualizacija podataka je primenjena sa ciljem grafičkog prikaza rezultata.

Zadovoljstvo i važnost usluga i dostupnost resursa – rezultati kvantitativnog dela studije

Zadovoljstvo uslugama koje su dostupne u okviru sistema socijalne zaštite – analiza odgovora voditelja slučaja

Rezultati u vezi sa zadovoljstvom pojedinim uslugama, koje su dostupne u okviru sistema socijalne zaštite, za obavljanje uloge starateljki i staratelja, a procenjene su od strane voditelja slučaja, predstavljeni su u tabeli 11. Voditelji slučaja izveštavaju o najmanjem stepenu zadovoljstva starateljki i staratelja sa uslugama „Podrška staratelju u ostvarivanju prava na uslugu predah smeštaj“, „Podrška staratelju u procesu ostvarivanja prava deteta na uvećan dodatak za pomoć i negu drugog lica“ i „Podrška staratelju u procesu ostvarivanja prava deteta na pomoć za osposobljavanje za rad“. Sa druge strane, stepen zadovoljstva staratelja voditelji slučaja procenjuju kao najviši kod usluge „Savetovanje i edukacija staratelja o potrebama deteta i mogućim izazovima koji se mogu javiti tokom brige“, „Informisanost, pre smeštaja deteta, o pravima i obavezama staratelja“ i „Telefonski i drugi kontakti sa vodioem slučaja“.

Tabela 11.

Zadovoljstvo uslugama – procena voditelja slučaja

R. B.	Pitanje	AS	SD
1	Informisanost o pravima i dužnostima pre smeštaja	4.29	1.01
10	Telefonski i drugi kontakti sa vs	4.29	0.80
2	Edukacija o potrebama deteta	4.20	0.97
15	Savetodavno usmeravanje o ostvarivanju prava	4.20	1.12
4	Participacija u planiranju zaštite	4.08	1.21
12	Informisanost o pravima iz drugih sistema	4.06	1.20
27	Jednokratna novčana pomoć	4.06	1.66
22	Dečji dodatak	3.92	1.77
28	Drugi vidove materijalne podrške	3.71	1.86
9	Kućne posete vs	3.65	1.01
17	Zastupanje staratelja	3.57	1.56
3	Porodični status deteta	3.42	1.71
23	Socijalna pomoć	3.25	2.14
5	Planiranje kontakata deteta sa roditeljima	3.13	1.77
8	Planiranje osamostaljivanja deteta	3.00	2.13
7	Podrška usled nepoštovanja plana kontakata	2.63	1.98
14	Obezbeđivanje prevoza radi korišćenja usluga	2.28	2.12
6	Planiranje kontakata deteta sa drugim bliskim osobama	2.26	1.99
20	Upravljanje imovinom deteta	2.21	2.19
16	Podsticanje zajedničkih aktivnosti staratelja i deteta	1.95	2.15
11	Edukacija o aktuelnim potrebama deteta i razvojnoj fazi	1.85	1.97
21	Pravo na alimentaciju	1.81	2.12
13	Upućenost u grupe za podršku	1.68	1.90
29	Naknadna troškova boravka u predškolskoj ustanovi	1.39	2.00

30	Naknada plate tokom odsustva radi nege deteta	1.21	1.99
24	Dodatak za pomoć i negu drugog lica	1.07	1.92
18	Pristup dnevnom boravku ili usluzi pomoć u kući	1.04	1.80
26	Pomoć za osposobljavanje za rad	0.89	1.69
25	Uvećan dodatak za pomoć i negu drugog lica	0.73	1.63
19	Predah smeštaj	0.61	1.39

Legenda: AS – aritmetička sredina. SD – standardna devijacija.

Važnost usluga koje su dostupne u okviru sistema socijalne zaštite – analiza odgovora voditelja slučaja

Važnost pojedinih usluga za obavljanje uloge starateljki i staratelja procenjene su od strane voditelja slučaja, a ti rezultati predstavljeni su tabelom 12. Voditelji slučaja izveštavaju o najmanjem stepenu važnosti usluga „Podrška staratelju u ostvarivanju prava na uslugu predah smeštaj“, „Podrška staratelju u procesu ostvarivanja prava deteta na uvećan dodatak za pomoć i negu drugog lica“ i „Podrška staratelju u procesu ostvarivanja prava deteta na pomoć za osposobljavanje za rad“. Sa druge strane, najviša važnost je procenjena za usluge „Savetovanje i edukacija staratelja o potrebama deteta i mogućim izazovima koji se mogu javiti tokom brige“, „Informisanost, pre smeštaja deteta, o pravima i obavezama staratelja“ i „Uključenost staratelja u izradu početnog plana usluga“.

Tabela 12.

Važnost usluga – procena voditelja slučaja

R. B.	Pitanje	AS	SD
1	Informisanost o pravima i dužnostima pre smeštaja	4.82	0.72
2	Edukacija o potrebama deteta	4.75	0.76
4	Participacija u planiranju zaštite	4.56	1.01
10	Telefonski i drugi kontakti sa vs	4.53	0.67
15	Savetodavno usmeravanje o ostvarivanju prava	4.50	1.03
12	Informisanost o pravima iz drugih sistema	4.44	1.14
9	Kućne posete vs	4.31	0.72
27	Jednokratna novčana pomoć	4.28	1.61
17	Zastupanje staratelja	4.10	1.70
22	Dečji dodatak	4.09	1.79
28	Drugi vidove materijalne podrške	3.98	1.89
3	Porodični status deteta	3.96	1.82
5	Planiranje kontakata deteta sa roditeljima	3.73	1.90
23	Socijalna pomoć	3.47	2.22
7	Podrška usled nepoštovanja plana kontakata	3.21	2.22
8	Planiranje osamostaljivanja deteta	3.15	2.19
6	Planiranje kontakata deteta sa drugim bliskim osobama	2.77	2.28
14	Obezbeđivanje prevoza radi korišćenja usluga	2.62	2.29
20	Upravljanje imovinom deteta	2.50	2.42
11	Edukacija o aktuelnim potrebama deteta i razvojnoj fazi	2.36	2.32
16	Podsticanje zajedničkih aktivnosti staratelja i deteta	2.19	2.31
21	Pravo na alimentaciju	2.17	2.39
13	Upućenost u grupe za podršku	2.14	2.28
29	Naknadna troškova boravka u predškolskoj ustanovi	1.60	2.18

30	Naknada plate tokom odsustva radi nege deteta	1.27	2.04
18	Pristup dnevnom boravku ili usluzi pomoć u kući	1.16	1.98
24	Dodatak za pomoć i negu drugog lica	1.14	2.01
26	Pomoć za osposobljavanje za rad	1.12	1.98
25	Uvećan dodatak za pomoć i negu drugog lica	0.79	1.73
19	Predah smeštaj	0.70	1.57

Legenda: AS – aritmetička sredina. SD – standardna devijacija.

Zadovoljstvo uslugama koje su dostupne u okviru sistema socijalne zaštite – analiza odgovora starateljki i staratelja

Rezultati za zadovoljstvo u vezi sa pojedinim uslugama, koje su dostupne u okviru sistema socijalne zaštite, a procenjene su od strane starateljki i staratelja, predstavljeni su tabelom 13. Starateljke i staratelji izveštavaju o najmanjem stepenu zadovoljstva uslugama „Pristup usluzi predah smeštaj“, „Podrška stručnog radnika CSR u procesu ostvarivanja prava deteta na uvećan dodatak za pomoć i negu drugog lica“ i „Podrška stručnog radnika CSR u procesu ostvarivanja prava deteta na pomoći za osposobljavanje za rad“. Sa druge strane, stepen zadovoljstva je najviši za usluge „Vaša uključenost u sačinjavanje pisanog plana kako će se realizovati briga o detetu“, „Mogućnost da sve dileme, koje imate u vezi sa brigom o detetu, delite sa stručnim radnikom CSR“ i „Telefonski i drugi kontakti sa voditeljem slučaja“.

Tabela 13.

Zadovoljstvo uslugama – procena starateljki i staratelja

R. B.	Pitanje	AS	SD
10	Telefonski i drugi kontakti sa vs	4.06	0.93
12	Savetodavno usmeravanje od strane vs	3.96	1.24
4	Participacija u planiranju zaštite	3.91	1.39
1	Informisanost o pravima i dužnostima pre smeštaja	3.89	1.27
13	Informisanost o pravima iz drugih sistema	3.88	1.35
2	Edukacija o potrebama deteta	3.70	1.36
26	Jednokratna novčana pomoć	3.56	1.85
9	Kućne posete vs	3.43	1.23
27	Drugi vidove materijalne podrške	3.40	1.85
16	Savetodavno usmeravanje o ostvarivanju prava	3.39	1.68
22	Dečji dodatak	3.33	2.05
8	Planiranje stalnosti za dete	2.96	1.87
3	Porodični status deteta	2.70	1.82
5	Planiranje kontakata deteta sa roditeljima	2.49	1.90
7	Podrška usled nepoštovanja plana kontakata	2.35	1.99
6	Planiranje kontakata deteta sa drugim bliskim osobama	2.14	1.95
20	Upravljanje imovinom deteta	2.11	2.07
15	Obezbeđivanje prevoza radi korišćenja usluga	2.05	2.12
11	Edukacija o aktuelnim potrebama deteta i razvojnoj fazi	1.99	2.02
17	Podsticanje zajedničkih aktivnosti staratelja i deteta	1.85	2.00
21	Pravo na alimentaciju	1.69	2.02
14	Upućenost u grupe za podršku	1.48	1.81
28	Naknadna troškova boravka u predškolskoj ustanovi	1.08	1.87

23	Dodatak za pomoć i negu drugog lica	0.94	1.75
29	Naknada plate tokom odsustva radi nege deteta	0.81	1.69
18	Pristup dnevnom boravku ili usluzi pomoć u kući	0.67	1.49
25	Pomoć za osposobljavanje za rad	0.67	1.51
24	Uvećan dodatak za pomoć i negu drugog lica	0.55	1.47
19	Predah smeštaj	0.47	1.17

Legenda: AS – aritmetička sredina. SD – standardna devijacija.

Važnost usluga koje su dostupne u okviru sistema socijalne zaštite – analiza odgovora starateljki i staratelja

Ocena važnosti pojedinih usluga koje su dostupne u okviru sistema socijalne zaštite, a koja je procenjena od strane starateljki i staratelja, predstavljena je u tabeli 14. Starateljke i staratelji izveštavaju o najmanjem stepenu važnosti usluga „Podrška staratelju u ostvarivanju prava na uslugu predah smeštaj“, „Podrška staratelju u procesu ostvarivanja prava deteta na uvećan dodatak za pomoć i negu drugog lica“ i „Podrška staratelju u procesu ostvarivanja prava deteta na pomoć za osposobljavanje za rad“. Sa druge strane, najviša važnost je procenjena za usluge „Savetovanje i edukacija staratelja o potrebama deteta i mogućim izazovima koji se mogu javiti tokom brige“, „Informisanost, pre smeštaja deteta, o pravima i obavezama staratelja“ i „Telefonski i drugi kontakti sa stručnim radnikom CSR“.

Tabela 14.

Važnost usluga – procena starateljki i staratelja

R. B.	Pitanje	AS	SD
1	Informisanost o pravima i dužnostima pre smeštaja	4.65	1.00
10	Telefonski i drugi kontakti sa vs	4.56	0.57
2	Edukacija o potrebama deteta	4.51	1.20
12	Savetodavno usmeravanje od strane vs	4.45	1.10
4	Participacija u planiranju zaštite	4.40	1.35
9	Kućne posete vs	4.28	0.91
13	Informisanost o pravima iz drugih sistema	4.24	1.32
16	Savetodavno usmeravanje o ostvarivanju prava	3.81	1.77
26	Jednokratna novčana pomoć	3.70	1.99
22	Dečji dodatak	3.65	2.05
8	Planiranje stalnosti za dete	3.58	2.05
27	Drugi vidove materijalne podrške	3.58	2.00
3	Porodični status deteta	3.57	2.11
5	Planiranje kontakata deteta sa roditeljima	3.26	2.16
7	Podrška usled nepoštovanja plana kontakata	3.05	2.31
6	Planiranje kontakata deteta sa drugim bliskim osobama	2.69	2.27
11	Edukacija o aktuelnim potrebama deteta i razvojnoj fazi	2.49	2.29
20	Upravljanje imovinom deteta	2.43	2.32
15	Obezbeđivanje prevoza radi korišćenja usluga	2.41	2.30
17	Podsticanje zajedničkih aktivnosti staratelja i deteta	2.15	2.25
21	Pravo na alimentaciju	2.12	2.31
14	Upućenost u grupe za podršku	1.95	2.21
28	Naknada troškova boravka u predškolskoj ustanovi	1.34	2.12
23	Dodatak za pomoć i negu drugog lica	1.20	2.05

18	Pristup dnevnom boravku ili usluzi pomoć u kući	0.89	1.75
29	Naknada plate tokom odsustva radi nege deteta	0.87	1.77
25	Pomoć za osposobljavanje za rad	0.77	1.71
19	Predah smeštaj	0.70	1.56
24	Uvećan dodatak za pomoć i negu drugog lica	0.59	1.56

Legenda: AS – aritmetička sredina. SD – standardna devijacija.

Skala resursa – analiza odgovora starateljki i staratelja

Rezultati za adekvatnost pojedinačnih resursa kojima raspolaže starateljska porodica predstavljeni su u tabeli 15. Starateljke i staratelji izveštavaju o stavkama „Pomoć socijalnih i zdravstvenih službi“, „Novac i vreme za odmor - putovanja“ i „Novac za štednju“, kao o resursima za koje im je potrebna podrška u najvećoj meri. Sa druge strane, izveštavaju o resursima „Dnevni boravak dece (obdanište)“, „Igračke za decu“ i „Pomoć za čuvanje dece“ kao o resursima za koje im nije neophodna podrška.

Tabela 15.

Skala dostupnosti resursa – procena starateljki i staratelja

R. B.	Pitanje	AS	SD
20	Dnevni boravak dece (obdanište)	0.88	1.40
26	Igračke za decu	1.11	1.47
19	Pomoć za čuvanje dece	1.18	1.30
18	Telefon	1.19	1.26
6	Vodovod u kući	1.23	1.17
1	Hrana za 2 obroka dnevno	1.32	1.23
13	Nameštaj za stan	1.49	1.22
2	Kuća ili stan	1.53	1.47
21	Novac za specifične dečje potrebe	1.64	1.62
12	Dovoljno vremena za svanje	1.65	1.24
4	Dovoljno odeće za porodicu	1.69	1.26
11	Prevoz (automobil ili drugo)	1.69	1.38
3	Novac za osnovne potrebe	1.80	1.41
22	Nega zuba (zubar) za porodicu	1.82	1.39
9	Medicinska pomoć za porodicu	1.83	1.19
5	Grejanje za stan	1.97	1.45
24	Vreme za druženje	2.06	1.23
27	Novac za lične potrebe	2.06	1.36
25	Vreme za rekreaciju i ličnu negu	2.07	1.27
7	Novac za mesečne račune	2.10	1.32
17	Vreme za rtnera ili bliske prijatelje	2.15	1.32
23	Osoba sa kojom možete da razgovarate	2.26	1.37
16	Vreme koje provodi sa decom	2.27	1.52

14	Dovoljno vremena za sebe	2.28	1.29
28	Novac za porodičnu zabavu - razonodu	2.35	1.33
15	Vreme koje porodica provodi zajedno	2.42	1.43
8	Dobar posao – svoj ili rtnerov	2.46	1.89
10	Pomoć socijalnih i zdravstvenih službi	2.60	1.26
30	Novac i vreme za odmor - putovanja	3.21	1.58
29	Novac za štednju	3.35	1.54

Legenda: AS – aritmetička sredina. SD – standardna devijacija.

Važnost usluga koje su dostupne u okviru sistema socijalne zaštite – razlike između staratelja i voditelja slučaja

Razlike između staratelja i voditelja slučaja, u kontekstu procene važnosti pojedinih usluga, prikazane su u tabeli 16. Starateljke i staratelji procenjuju kao važnije, u odnosu na voditelje slučaja, usluge „Saveti i edukacija o potrebama deteta i mogućim izazovima u starateljstvu“, „Pisani plan kontakata deteta sa biološkim roditeljima“, „Upućenost u grupe podrške u zajednici“, „Podrška stručnog radnika CSR u procesu ostvarivanja prava deteta na dečji dodatak“, „Podrška u ostvarivanju prava na jednokratne novčane pomoći“, „Podrška u ostvarivanju prava na pomoć u vidu drugih vrsta materijalne podrške“ i „Podrška u ostvarivanju prava na naknade plate zbog odsustva radi nege deteta“. Voditelji slučaja procenjuju kao važnije, u odnosu na starateljke i staratelje, usluge „Uključenost u edukacije o razvoju i potrebama deteta“ i „Informisanost i podsticaj da se koriste usluge iz drugih sistema“. Razlike između ove dve grupe učesnica i učesnika nisu značajne za ostale ispitane usluge.

Tabela 16.

Važnost usluga – razlike između staratelja i voditelja slučaja

Pitanje	Gru	AS	SD	AS _{rank}	Z	p
Informisanost o pravima i obavezama staratelja	S	4.82	0.72	15.29	-1.64	.102
	V	4.65	1.00	14.45		
Saveti i edukacija o potrebama deteta i mogućim izazovima u starateljstvu	S	4.75	0.76	17.80	-2.08	.037
	V	4.51	1.20	15.41		
Lišavanje roditeljskog prava biološkog roditelja	S	3.96	1.82	27.59	-1.95	.051
	V	3.57	2.11	19.15		
Uključenost u sačinjavanje pismenog plana brige o detetu	S	4.56	1.01	25.35	-0.78	.438
	V	4.40	1.35	21.48		
Pisani plan kontakata deteta sa biološkim roditeljima	S	3.73	1.90	31.10	-2.23	.026
	V	3.26	2.16	21.23		
Pisani plan kontakata deteta sa drugim bliskim osobama	S	2.77	2.28	32.07	-0.34	.732
	V	2.69	2.27	28.00		
Podrška prilikom nepoštovanja/konflikta sa biološkim roditeljom	S	3.21	2.22	27.28	-0.68	.494
	V	3.05	2.31	20.85		
Pisani plan o detetovoj budućnosti nakon smeštaja u porodicu	S	4.31	0.72	32.09	-0.10	.925
	V	4.28	0.91	33.94		
Kućne posete radnika CSR	S	4.53	0.67	24.93	-0.16	.872
	V	4.56	0.57	28.20		
Kontakt sa stručnim radnikom CSR	S	2.36	2.32	33.33	-0.36	.718
	V	2.49	2.29	28.34		
Uključenost u edukacije o razvoju i potrebama deteta	S	2.14	2.28	11.89	-7.36	.000
	V	4.45	1.10	44.13		
Informisanost i podsticaj da se koriste usluge iz drugih sistema	S	2.62	2.29	23.56	-5.79	.000
	V	4.24	1.32	43.05		
Upućenost u grupe podrške u zajednici	S	4.50	1.03	49.15	-7.48	.000
	V	1.95	2.21	24.80		

Obezbeđen prevoz da bi koristili druge usluge	S	2.19	2.31	33.29	-0.85	.396
	V	2.41	2.30	38.49		
Pomoć u razumevanju informacija dobijenih od drugih sistema	S	4.10	1.70	30.99	-1.47	.142
	V	3.81	1.77	31.02		
Podsticanje zajedničkih aktivnosti Vas i deteta na starateljstvu	S	1.16	1.98	18.68	-1.24	.216
	V	0.89	1.75	18.21		
Pristup dnevnom boravku za dete ili pomoć u kući	S	0.70	1.57	16.00	-0.16	.870
	V	0.70	1.56	19.19		
Podrška stručnog radnika CSR u upravljanju imovinom deteta	S	2.50	2.42	25.86	-0.58	.562
	V	2.43	2.32	26.17		
Podrška stručnog radnika CSR u procesu ostvarivanja prava deteta na alimentaciju	S	2.17	2.39	24.91	-0.33	.743
	V	2.12	2.31	27.33		
Podrška stručnog radnika CSR u procesu ostvarivanja prava deteta na dečji dodatak	S	4.09	1.79	20.02	-2.51	.012
	V	3.65	2.05	18.23		
Podrška u ostvarivanju prava deteta na dodatak za pomoć i negu drugog lica	S	1.14	2.01	12.58	-0.31	.755
	V	1.20	2.05	14.42		
Podrška u ostvarivanju prava deteta na uvećan dodatak za pomoć i negu drugog lica	S	0.79	1.73	12.42	-1.16	.246
	V	0.59	1.56	10.17		
Podrška u ostvarivanju prava deteta na pomoći za osposobljavanje za rad	S	1.12	1.98	16.69	-1.64	.102
	V	0.77	1.71	16.14		
Podrška u ostvarivanju prava na jednokratne novčane pomoći	S	4.28	1.61	20.00	-3.27	.001
	V	3.70	1.99	20.00		
Podrška u ostvarivanju prava na pomoć u vidu drugih vrsta materijalne podrške	S	3.98	1.89	18.58	-2.64	.008
	V	3.58	2.00	25.50		
Podrška u ostvarivanju prava na naknadu troškova boravka u predškolskoj ustanovi	S	1.60	2.18	18.20	-1.15	.252
	V	1.34	2.12	16.50		
Podrška u ostvarivanju prava na naknade plate zbog odsustva radi nege deteta	S	1.27	2.04	16.86	-2.10	.036
	V	0.87	1.77	14.20		

Legenda: S – starateljke i staratelji. V – voditelji slučaja. AS – aritmetička sredina. SD – standardna devijacija. Z – vrednost Z testa. p – p vrednost.

Zadovoljstvo uslugama koje su dostupne u okviru sistema socijalne zaštite – razlike između staratelja i voditelja slučajeva

Razlike između staratelja i voditelja slučaja, u kontekstu koliko su starateljke i staratelji zadovoljni pojedinim uslugama, prikazane su u tabeli 17. Starateljke i staratelji procenjuju da su zadovoljniji u odnosu na voditelje slučaja uslugama „Informisanost o pravima i obavezama staratelja.“, „Saveti i edukacija o potrebama deteta i mogućim izazovima u starateljstvu“, „Lišavanje roditeljskog prava biološkog roditelja“, „Pisani plan kontakata deteta sa biološkim roditeljima“, „Kućne posete radnika CSR“, „Obezbeđen prevoz da bi koristili druge usluge“, „Podrška stručnog radnika CSR u procesu ostvarivanja prava deteta na dečji dodatak“, „Podrška u ostvarivanju prava na jednokratne novčane pomoći“, i „Podrška u ostvarivanju prava na pomoć u vidu drugih vrsta materijalne podrške“. Voditelji slučaja procenjuju da su starateljke i staratelji zadovoljniji (u odnosu na procenu starateljki i staratelja) uslugama „Podrška u ostvarivanju prava na naknadu zarade zbog odsustva radi nege deteta“, i „Informisanost i podsticaj da se koriste usluge iz drugih sistema“. Razlike između staratelja i voditelja slučaja nisu značajne za ostale usluge.

Tabela 17.

Zadovoljstvo uslugama – razlike između staratelja i voditelja slučajeva

Pitanje	Gru	AS	SD	AS _{rank}	Z	p
Informisanost o pravima i obavezama s.	S	4.29	1.01	32.65	-3.75	.000
	V	3.89	1.27	30.09		
Saveti i edukacija o potrebama deteta i mogućim izazovima u starateljstvu	S	4.20	0.97	36.91	-4.00	.000
	V	3.70	1.36	29.97		
Lišavanje roditeljskog prava biološkog roditelja	S	3.42	1.71	34.79	-4.38	.000
	V	2.70	1.82	33.39		
Uključenost u sačinjavanje pismenog plana brige o detetu	S	4.08	1.21	34.88	-0.75	.453
	V	3.91	1.39	32.98		
Pisani plan kontakata deteta sa biološkim roditeljima	S	3.13	1.77	39.34	-3.48	.000
	V	2.49	1.90	30.46		
Pisani plan kontakata deteta sa drugim bliskim osobama	S	2.26	1.99	35.20	-0.56	.573
	V	2.14	1.95	35.86		
Podrška prilikom nepoštovanja/konflikta sa biološkim roditeljom	S	2.63	1.98	33.81	-1.37	.170
	V	2.35	1.99	33.06		
Pisani plan o detetovoj budućnosti nakon smeštaja u porodicu	S	3.65	1.01	42.34	-1.55	.122
	V	3.43	1.23	42.74		
Kućne posete radnika CSR	S	4.29	0.80	36.71	-2.17	.030
	V	4.06	0.93	29.98		
Kontakt sa stručnim radnikom CSR	S	1.85	1.97	34.69	-0.70	.485
	V	1.99	2.02	30.91		
Uključenost u edukacije o razvoju i potrebama deteta	S	4.06	1.20	38.35	-1.06	.287
	V	3.88	1.35	34.32		
Informisanost i podsticaj da se koriste usluge iz drugih sistema	S	1.68	1.90	15.00	-7.79	.000
	V	3.96	1.24	50.34		
Upućenost u grupe podrške u zajednici	S	2.28	2.12	30.99	-0.98	.327

	V	2.05	2.12	32.21		
Obezbeđen prevoz da bi koristili druge usluge	S	4.20	1.12	40.54	-4.34	.000
	V	3.39	1.68	31.03		
Pomoć u razumevanju informacija dobijenih od drugih sistema	S	1.95	2.15	34.55	-0.43	.669
	V	1.85	2.00	35.52		
Podsticanje zajedničkih aktivnosti Vas i deteta na starateljstvu	S	1.04	1.80	19.75	-1.86	.063
	V	0.67	1.49	17.62		
Pristup dnevnom boravku za dete ili pomoć u kući	S	0.61	1.39	16.39	-0.93	.354
	V	0.47	1.17	15.46		
Podrška stručnog radnika CSR u upravljanju imovinom deteta	S	2.21	2.19	27.94	-0.59	.554
	V	2.11	2.07	23.06		
Podrška stručnog radnika CSR u procesu ostvarivanja prava deteta na alimentaciju	S	1.81	2.12	26.93	-0.58	.560
	V	1.69	2.02	27.08		
Podrška stručnog radnika CSR u procesu ostvarivanja prava deteta na dečji dodatak	S	3.92	1.77	26.42	-3.64	.000
	V	3.33	2.05	22.58		
Podrška u ostvarivanju prava deteta na dodatak za pomoć i negu drugog lica	S	1.07	1.92	16.08	-0.78	.435
	V	0.94	1.75	17.12		
Podrška u ostvarivanju prava deteta na uvećan dodatak za pomoć i negu drugog lica	S	0.73	1.63	12.36	-1.07	.283
	V	0.55	1.47	11.44		
Podrška u ostvarivanju prava deteta na pomoći za osposobljavanje za rad	S	0.89	1.69	16.90	-1.04	.299
	V	0.67	1.51	17.15		
Podrška u ostvarivanju prava na jednokratne novčane pomoći	S	4.06	1.66	26.74	-3.37	.001
	V	3.56	1.85	30.17		
Podrška u ostvarivanju prava na pomoć u vidu drugih vrsta materijalne podrške	S	3.71	1.86	31.36	-2.49	.013
	V	3.40	1.85	31.80		
Podrška u ostvarivanju prava na naknadu troškova boravka u predškolskoj ustanovi	S	1.39	2.00	17.48	-1.94	.052
	V	1.08	1.87	14.64		
Podrška u ostvarivanju prava na naknade plate zbog	S	1.21	1.99	16.64	-2.33	.020

odsustva radi nege deteta	V	0.81	1.69	14.44		
---------------------------	---	------	------	-------	--	--

Legenda: S – starateljke i staratelji. V – voditelji slučaja. AS – aritmetička sredina. SD – standardna devijacija. Z – vrednost Z testa. p – p vrednost.

Kriterijumi za grupisanje usluga

Dalja obrada podataka podrazumevala je grupisanje stavki, odnosno usluga, koje je izvršeno prema dva kriterijuma. Prvi kriterijum se oslanja na faze u ciklusu vođenja slučaja. U odnosu na ovaj kriterijum, usluge su grupisane u kategorije procene, planiranja i implementacije (Woodside and McClam, 2003). Kako autori ističu, ove faze u vođenju slučaja usmerene su pre svega socijalnom politikom, standardima i procedurama u konkretnom sistemu socijalne zaštite.

Drugi kriterijum zasnovan je na Okonorovom modelu vođenja slučaja, tačnije na njegovom poimanju ka kojim nivoima su usluge koje pruža voditelj slučaja usmerene: mikro, mezo, egzo i makro nivou (O'Connor, 1998). On je kao jednu od primarnih funkcija vođenja slučaja smatrao usmerenost profesionalca na korisnikovo okruženje. Sagledavanje faktora okruženja umnogome usmerava planiranje aktivnosti koje će zajedno sa korisnikom biti realizovane. Kako se ovaj model vođenja slučaja oslanja na teorijske postavke Bronfenbrennerove ekološke teorije, Okonor prvu fazu vođenja slučaja smešta u mikro okruženje korisnika i ističe da je u toj fazi stručni radnik usmeren na direktno uspostavljanje odnosa sa korisnikom; na mezo nivou voditelj slučaja pruža usluge kojima povezuje individuu sa primarnim gruma u njenom okruženju. Pored ova dva nivoa, usluge se usmeravaju i na egzo nivo, gde prate administrativnu funkciju vođenja slučaja (ostvarivanje različitih prava). Poslednji, makro nivo označava uticaj na socijalno, ekonomsko i kulturno okruženje, kroz osmišljavanje i implementaciju novih programa podrške, nastojanja da se uvedu promene u propise i važeću socijalnu politiku (O'Connor, 1988; Moor, 1990). Mur (Moor, 1990), prateći Okonorov koncept vođenja slučaja, ističe da su funkcije voditelja slučaja veoma kompleksne i treba da prate procenu individualnih kaceteta korisnika da prepozna izazove u svom okruženju; potom njegove potrebe; kapacitete porodice i primarnih gru korisnika da mu budu podrška u procesu prevazilaženja izazova; resurse kojima raspolaže formalni sistem zaštite; evaluaciju podrške koju individua dobija od porodice, primarnih gru isistema koji pružaju formalne oblike podrške.

T test za zavisne uzorke je primenjen u situaciji kada su odgovori učesnica i učesnika imali normalnu raspodelu, prilikom poređenja razlika u važnosti i zadovoljstvu pojedinim uslugama između voditelja slučaja i staratelja u kontekstu prethodno razmotrenih kriterijuma.

Wilcoxonovtest spojenih rangova je primenjen za poređenje odgovora dve grupe učesnika za pojedinačna pitanja iz Upitnika za procenu važnosti i zadovoljstva pojedinim uslugama, kao i za poređenje razlika u važnosti i zadovoljstvu pojedinih usluga između voditelja slučaja i staratelja u kontekstu prethodno razmotrenih kriterijuma, kada je distribucija odgovora podataka odstula od normalne raspodele.

Prvi kriterijum grupisanja usluga - Vudsajd i Maklam (2003) ciklus vođenja slučaja

Rezultati deskriptivne statistike, za prvi kriterijum, prikazani su u tabeli 18. U odnosu na konvencionalno prihvaćene kriterijume (± 1.5 , Tabachnick and Fidell, 2013), odstupanje od normalne raspodele je prisutno za zadovoljstvo i važnost u slučaju usluga Procene. Skorovi na preostalim kriterijumima ne odstupaju od normalne raspodele.

Tabela 18.

Deskriptivni statistički pokazatelji za prvi kriterijum

Kriterijum	Min	Maks	AS	SD	Sk	Ku
Procena - staratelji, zadovoljstvo	0.00	5.00	3.43	1.12	-0.78	0.49
Procena - staratelji, važnost	0.00	5.00	4.24	1.01	-1.62	3.09
Procena - voditelji, zadovoljstvo	0.00	5.00	3.97	0.95	-1.46	3.22
Procena - voditelji, važnost	0.00	5.00	4.51	0.84	-2.39	7.47
Planiranje - staratelji, zadovoljstvo	0.00	5.00	2.83	1.09	0.02	-0.34
Planiranje - staratelji, važnost	0.00	5.00	3.34	1.14	-0.33	-0.48
Planiranje - voditelji, zadovoljstvo	1.29	5.00	3.11	0.89	0.21	-0.61
Planiranje - voditelji, važnost	1.86	5.00	3.56	0.96	-0.04	-1.16
Implementacija - staratelji, zadovoljstvo	0.57	5.00	2.12	0.92	0.86	0.31
Implikacije - staratelji, važnost	0.86	5.00	2.57	0.94	0.41	-0.37
Implementacija - voditelji, zadovoljstvo	0.86	4.71	2.71	0.93	0.41	-0.80
Implementacija - voditelji, važnost	1.14	5.00	3.02	0.95	0.39	-0.74

Legenda: Min – minimalna vrednost. Maks – maksimalna vrednost. AS – aritmetička sredina. SD – standardna devijacija. Sk – zakošenost (eng. skewness). Ku – spljoštenost (eng. kurtosis).

Razlike između staratelja i voditelja slučaja za dimenzije prvog kriterijuma koje su normalno distribuirane, ispitane su t – testom za zavisne uzorke. Voditelji slučaja postižu više skorove od starateljki i staratelja i kada je reč o Uslugama planiranja i o Implementaciji usluga, i u odnosu na važnost i u odnosu na zadovoljstvo. Rezultati su predstavljeni u tabeli 19a.

Tabela 19a.

Razlike između staratelja i voditelja slučaja u odnosu na dimenzije prvog kriterijuma

Kriterijum	Gru	AS	SD	T	DF	p
Usluge planiranja - zadovoljstvo	S	2.83	1.09	-2.86	112	.005
	V	3.11	0.89			
Usluge planiranja - važnost	S	3.34	1.14	-2.08	112	.040
	V	3.56	0.96			
Implementacija - zadovoljstvo	S	2.12	0.92	-6.41	112	.000
	V	2.71	0.93			
Implementacija - važnost	S	2.57	0.94	-4.40	112	.000
	V	3.02	0.95			

Legenda. S – staratelji. V – voditelji slučaja. AS – aritmetička sredina. SD – standardna devijacija. T – vrednost T - testa. DF – broj stepeni slobode. p – p vrednost.

Razlike između staratelja i voditelja slučaja, za dimenzije prvog kriterijuma koje nisu normalno distribuirane, ispitane su Wilcoxonov testom srenih rangova. Voditelji slučaja postižu više skorove od staratelja u kontekstu dimenzije usluge Procene, kako za ocenu važnosti, tako i za ocenu zadovoljstva uslugama. Rezultati su predstavljeni u tabeli 19b.

Tabela 19b.

Razlike između staratelja i voditelja slučaja u odnosu na dimenzije prvog kriterijuma

Kriterijum	Gru	AS	SD	ASrank	Z	p
Procena - zadovoljstvo	S	3.43	1.12	34.67	-5.80	.000
	V	3.97	0.95	54.05		
Procena - važnost	S	4.24	1.01	26.46	-3.05	.002
	V	4.51	0.84	36.58		

Legenda. S – staratelji. V – voditelji slučaja. AS – aritmetička sredina. SD – standardna devijacija. Z – vrednost Z testa. p – p vrednost.

Drugi kriterijum (O'Connor, Case management: A multilevelsystem; 1988)

Rezultati deskriptivne statistike, za drugi kriterijum, prikazani su u tabeli 20. U odnosu na konvencionalno prihvaćene kriterijume (± 1.5 , Tabachnick an Fidell, 2013), odstupnje od normalne raspodele je prisutno u slučaju usluga na makro nivou, kada je reč o proceni važnosti ove usluge. Skorovi na preostalim kriterijumima ne odstuju od normalne raspodele.

Tabela 20.

Deskriptivni statistički pokazatelji za drugi kriterijum

Kriterijum	Min	Maks	AS	SD	Sk	Ku
Mikro - staratelji, zadovoljstvo	0.33	5.00	3.05	1.06	-0.27	-0.38
Mikro - staratelji, važnost	0.67	5.00	3.63	0.99	-0.59	-0.05
Mikro - voditelji, zadovoljstvo	0.67	5.00	3.23	0.95	-0.24	-0.08
Mikro - voditelji, važnost	0.83	5.00	3.64	0.95	-0.36	-0.06
Mezzo - staratelji, zadovoljstvo	0.00	5.00	2.42	1.55	0.08	-1.01
Mezzo - staratelji, važnost	0.00	5.00	3.14	1.71	-0.51	-1.02
Mezzo - voditelji, zadovoljstvo	0.00	5.00	2.86	1.53	-0.43	-0.79
Mezzo - voditelji, važnost	0.00	5.00	3.42	1.60	-0.95	-0.18
Egzo - staratelji, zadovoljstvo	0.80	5.00	2.34	0.97	0.79	0.09
Egzo - staratelji, važnost	1.20	5.00	2.82	1.02	0.56	-0.59
Egzo - voditelji, zadovoljstvo	1.00	5.00	2.59	0.91	0.33	-0.74
Egzo - voditelji, važnost	1.60	5.00	3.42	0.83	0.11	-0.74
Makro - staratelji, zadovoljstvo	0.00	5.00	3.64	1.20	-0.75	0.13
Makro - staratelji, važnost	0.00	5.00	4.03	1.22	-1.43	1.55
Makro - voditelji, zadovoljstvo	0.00	5.00	3.81	1.05	-1.13	0.89
Makro - voditelji, važnost	0.00	5.00	4.27	1.05	-1.59	1.86

Legenda. Min – minimalna vrednost. Maks – maksimalna vrednost. AS – aritmetička sredina. SD – standardna devijacija. Sk – zakošenost (eng. skewness). Ku – spljoštenost (eng. kurtosis).

Razlike između staratelja i voditelja slučaja, za dimenzije prvog kriterijuma koje su normalno distribuirane, ispitane su t – testom za zavisne uzorke. Voditelji slučaja postižu više skorove od staratelja kada je reč o zadovoljstvu uslugama na Mezo nivou, kao i kada je reč o važnosti i zadovoljstvu Egzo uslugama. Rezultati su predstavljeni u tabeli 21a.

Tabela 21a.

Razlike između staratelja i voditelja slučaja u odnosu na dimenzije drugog kriterijuma

Kriterijum	Gru	AS	SD	T	DF	p
Mikro - zadovoljstvo	S	3.05	1.06	-1.78	112	.077
	V	3.23	0.95			
Mikro - važnost	S	3.63	0.99	-0.07	112	.946
	V	3.64	0.95			
Mezo - zadovoljstvo	S	2.42	1.55	-3.25	112	.002
	V	2.86	1.53			
Mezo - važnost	S	3.14	1.71	-1.86	112	.066
	V	3.42	1.60			
Egzo - zadovoljstvo	S	2.34	0.97	-2.52	112	.013
	V	2.59	0.91			
Egzo - važnost	S	2.82	1.02	-5.95	112	.000
	V	3.42	0.83			
Makro - zadovoljstvo	S	3.64	1.20	-1.37	112	.174
	V	3.81	1.05			

Legenda. S – staratelji. V – voditelji slučaja. AS – aritmetička sredina. SD – standardna devijacija. T – vrednost T - testa. DF – broj stepeni slobode. p – p vrednost.

Razlike između staratelja i voditelja slučaja za dimenzije drugog kriterijuma, koje nisu normalno distribuirane, ispitane su Wilcoxonov testom srenih rangova. Ne postoje statistički značajne razlike između voditelja slučaja i staratelja kada je reč o proceni važnosti Makro usluga. Rezultati su predstavljeni u tabeli 21b.

Tabela 21b.

Razlike između staratelja i voditelja slučaja u odnosu na dimenzije drugog kriterijuma

Kriterijum	Gru	AS	SD	ASrank	Z	p
Makro - važnost	S	4.03	1.22	38.08	-1.76	.077
	V	4.27	1.05	42.20		

Legenda. S –starateljke i staratelji. V – voditelji slučaja. AS – aritmetička sredina. SD – standardna devijacija. Z – vrednost Z testa. p – p vrednost.

Rezultati kvalitativnog dela studije

U okviru kvalitativnog dela istraživanja, obavljeno je jedanaest intervjua sa voditeljima slučaja iz sedam centara za socijalni rad pored i deset intervjua sa starateljima i starteljima. Kada je u pitanju srodstvo intervjuisanih staratelja sa decom na smeštaju, pet njih su babe, tri tetke, jedan brat i jedna sestra. Učesnicima i učesnicima u istraživanju postavljena su pitanja kako bi se razumele specifičnosti u fazama procene, planiranja, implementacije i evaluacije planiranih vidova podrške starateljskim srodničkim porodicama. Takođe, kroz pitanja se nastojalo saznati kako dve grupe ispitanika razumeju razlike u percepcijama o uslugama socijalne zaštite koje su rezultat kvantitativne analize podataka. Na kraju, ispitanici su davali preporuke za unapređenje vidova podrške ovoj ciljnoj grupi.

Protokol za intervjue organizovan je kroz sledeće oblasti: procena, planiranje, implementacija i evaluacija planiranih vidova podrške starateljskim srodničkim porodicama, razlike u percepcijama, kao i preporuke voditelja slučaja i startelja. U okviru ovih oblasti vođen je razgovor na unapred definisane teme:

- Specifičnosti okolnosti u kojima se donosi procena u starateljskim porodicama.
- Elementi procene.
- Informisanost srodnika o pravima i dužnostima staratelja.
- Važnost procesa planiranja.
- Participacija staratelja i dece.
- Planiranje kontakata deteta sa bliskim osobama.
- Planiranje stalnosti za dete.
- Dostupni vidovi podrške.
- Nedostajući vidovi podrške.
- Žalbe starateljki i staratelja.
- Monitoring i evaluacija efekata pružene podrške.
- Razlozi za razlike u percepcijama voditelja slučaja i staratelja o uslugama sistema socijalne zaštite, koje su uočene u kvantitativnom delu ovog istraživanja.

Poslednji deo intervjua ticao se preporuka za unapređenje podrške starateljskim srodničkim porodicama.

Percepcije voditelja slučaja

Procena

- **Specifičnost okolnosti u kojima srodnici preuzimaju brigu o deci**

Kada je u pitanju postupak procene, svi ispitanici su prepoznali da su okolnosti, u kojima procenjuju kapacitete srodničke porodice da se brine o detetu i osobe koja bi vršila ulogu staratelja, specifične.

Kategorija koja se izdvaja u njihovim odgovorima na ovu temu jeste **“Smeštaj pre procene”**. Tačnije, voditelji slučaja kažu da u praksi gotovo uvek, u trenutku procene srodnika za ulogu staratelja i kapaciteta porodice za eventualni smeštaj deteta, srodnici već brinu o detetu, a često dete u tom domaćinstvu živi od rođenja. Naime, srodnici često usled porodičnih kriza poput bolesti ili smrti roditelja, odsluženja zatvorske kazne, napuštanja deteta od strane roditelja (usled zasnivanja druge porodice, zavisnosti od psihoaktivnih supstanci, mentalnih bolesti, odlaska roditelja u inostranstvo i slično) preuzimaju brigu o detetu.

Naredna kategorija predstavlja **“Razlozi zbog kojih srodnici informišu organ starateljstva o preuzimanju brigu o detetu”**. Navodeći iskustva iz prakse, voditelji slučaja govorili su o primerima u kojima se srodnici mesecima, a nekada i godinama brinu o detetu kao neformalni staratelji i tek u situacijama kada ne mogu da ostvare neko pravo, kada smatraju da roditelj svojim ponašanjem može da ugrozi dete ili neko njegovo pravo, obraćaju se organu starateljstva kako bi formalno definisali svoju ulogu staratelja.

Uglavnom su te porodične krize trajale znatno duže pre lišenja roditelja roditeljskog prava, su srodnici bili uključeni kao podrška ili su sve vreme oni faktički i brinuli o detetu u nadi da će se roditelji oporoviti da preuzmu potpunu brigu. Druga situacija je smrt roditelja, ali tada se to odmah prijavi CSR vršimo procenu. Natalija, VS

Potom se izdvaja kategorija **“Razlozi zbog kojih srodnici ne informišu organ starateljstva o preuzimanju brigu o detetu”**. Kao čest razlog zbog kojeg srodnici ne informišu organ starateljstva o promenama u porodičnoj organizaciji i potrebi da se formalno reguliše porodični status deteta, voditelji slučaja navode pokretanje postupka lišenja roditelja roditeljskog prava. Naime, srodnici koji su najčešće babe i dede detetu, treba da pokrenu ili iniciraju pokretanje ovog postupka, što im predstavlja veliki izazov zbog brojnih razloga. Neki od razloga koje su prepoznali voditelji slučaja jesu emocionalni odnos srodnika i roditelja deteta, „*bolećiv odnos i uverenje da mu treba dati još malo vremena*”, uverenje da će tako povrediti osećanje deteta, strah od reakcije roditelja, kompleksnost sudskih procesa, visoki troškovi pokretanja postupka itd.

Kategorija **“Čisto formalno”** predstavlja skup nekoliko iskaza koji upućuju na još jednu specifičnu okolnost, a to su porodice u kojima su roditelji maloletni, se neko od srodnika određuje za staratelja detetu. Takve situacije opisuju se kao „formalnost“ kako bi porodica ostvarila prava koja im sleduju po zakonu, i to dok roditelji ne postanu punoletni i pravno steknu mogućnost za preuzimanje pravne uloge roditelja. Kako ističu ispitanici, ovakve situacije najčešće su u romskim porodicama, mada se mogu sresti i među porodicama drugih nacionalnosti.

- **Elementi procene ili šta je voditeljima slučaja važno tokom procene?**

U okviru ove teme iz odgovora se izdvaja kategorija **“Gledanja kroz prste/Popuštanje”**. Voditelji slučaja naglašavaju da u postupku procene ovih porodica pre svega imaju u fokusu emocionalnu bliskost i odnos vezanosti deteta i srodnika, kao i to da se dete nalazi u poznatoj sredini. Svi

ispitanici naglašavaju da je u praksi prisutno „popuštanje“ u pogledu ostalih standarda u porodici, a sve kako se dete ne bi izmeštalo iz poznate sredine i izlagalo novoj traumi i gubitku.

Uglavnom nemamo jasne standarde, jedini reper nam je odnos staratelja i deteta. Dete ne može da ostvari bolji kontakt ni sa kim drugim, npr. hraniteljima ili tek ne u instituciji. Nauštrb tog odnosa, ostajanje deteta u njegovoj sredini, odnos koji ima sa ljudima sa kojima živi, taj materijalni deo i druge kriterijume manje uvažavamo. Marko VS

Kao još jedan od razloga za ovakav odnos prema ovim porodicama, voditelji slučaja navode i normativnu preporuku da pri smeštaju deteta bez roditeljskog staranja prvenstvo imaju srodničke porodice zbog brojnih, pretpostavljenjih, prednosti. Dodaju i da se u ovim porodicama često nalaze adolescenti ili mlade osobe čije bi izmeštanje i smeštaj u drugi oblik alternativnog staranja bio praćen brojnim izazovima. Takođe, ističu da se među ovim porodicama u znatnom broju nalaze romske porodice koje ne mogu da ispune standarde predviđene za hraniteljstvo, a brinu se o deci zbog maloletnosti roditelja ili usled drugih okolnosti. Kako navode, sve ove okolnosti im „stoje u glavi tokom procene“.

Kada su u pitanju stambeni uslovi, često oni nisu zadovoljavajući, ali to nam nije primat. Ili romske porodice i njihovi uslovi... Ali ako je na drugoj strani ustanova ili izmeštanje, onda gledamo kroz prste... Ili su to često starija deca, a njihov smeštaj ume da bude izazovan i praćen brojnim promenama. Oni se teško prilagođavaju promenama, a te njihove promene u ponašanju jedino razumeju srodnici. Daleko od toga da se dobro nose sa njima, ali barem razumeju i retko se odluče da prekinu smeštaj. Branka VS

Za razliku od hranitelja srodnika, ovde možemo malo da smanjimo standarde, jer prosto oni ne dobijaju nadoknadu za izdržavanje, kao ni druga prava koja sledeju hraniteljima, a u praksi se posmatra da je staratelj negde niža pozicija od hranitelja i standarde tako procenjujemo. Marko VS

U razgovoru na ovu temu, izdvojila se i kategorija „**Minimalnih standarda**“ kojom se definiše šta je ono što je poželjno da ove porodice zadovolje kako bi organ starateljstva podržao srodnike i formalno ih odredio za staratelja detetu:

- **Bezbednost i sigurnost deteta** („Ne ostavljamo negde dete po svaku cenu samo zato što su mu to srodnici. Dete mora biti bezbedno i sigurno u svakom smislu“. Bojana VS)
- **Stambeni prostor** („Gledamo da se ostvare bar ti higijenski uslovi i minimum resursa poput vode, struje, grejanja.“ Rada VS)

Kao minimalni standard u okviru stambenog prostora, voditelji slučaja navode da bi dete trebalo da ima lični prostor, ali se dešava da u trenutku procene, dete nema svoju sobu niti ormar za lične stvari. „Poželjno je da dete ima bar neki deo ličnog prostora, ali ni to toliko nekada ne bude baš kako bi trebalo...“ Marko VS

Voditelji slučaja navode da, kasnije tokom praćenja, nastoje da uz određenu materijalnu podršku (jednokratna novčana pomoć) motivišu porodicu da opremi detetu lični prostor.

- **Godine starateljki i staratelja**

Voditelji slučaja navode da godine starateljki i staratelja nisu prepreka da preuzmu brigu o deci ili nastave da brinu o njima. Iako među starateljicama i starateljima ima znatan broj onih koji su starijeg životnog doba (babe i dede), voditelji slučaja smatraju da je to porodični sistem koji je detetu poznat i u kojem ne mora ni na koji način biti ugrožen njegov rast i razvoj. Dodaju da u

takvim porodicama nastoje da motivišu druge srodnike da budu podrška staratelju. *“Npr. ja sam imao pradedu koji je do 82 godine bio staratelj devojčici... Ali on je imao značajnu podršku šire porodici i dete je bilo integrisano potpuno u tu porodicu.” Marko VS*

Ističu da godine starateljki i staratelja procenjuju kao važan faktor u situacijama kada je dete na smeštaju odojče ili nižeg kalendarskog uzrasta ili ima određene specifičnosti u razvoju, što sve može zahtevati veću angažovanost je poželjno da je starateljka ili staratelj mlađe životne dobi.

- Materijalni prihodi (*“Najčešće su nam na ovom obliku brige deca bez nekih svoji primanja i bez učešća roditelja u izdržavanju ili drugih srodnika, sve troškove izdržavanja snosi staratelj.” Violeta VS*)

Ispitanici navode da ni u pogledu procene materijalnih prihoda starateljki i staratelja nemaju jasne standarde. Prema njihovom iskustvu, starateljki i staratelji često nemaju stalne prihode, a ako imaju, to su najčešće penzije ili socijalna pomoć. (*“U konkretnoj situaciju procenjujemo da li oni mogu detetu zadovoljiti bar osnovne potrebe”. Rada VS*)

Kako jedan od najvećih izazova za ove porodice, voditelji slučaja navode prihode, koji su često nedovoljni da zadovolje adekvatno potrebe svih članova domaćinstva ili su k neredovni, nepredvidivi porodica ne može da planira raspodelu budžeta. Situaciju iz prakse koju opisuju kao pojavu koja nije retkost, a to je da neke porodice od prihoda ostvaruju samo socijalnu novčanu pomoć, opisuju kao neprihvatljivu. Međutim, i u takvim porodicama nastoje da se usmere na njihove snage i sagledaju poziciju deteta:

Nažalost, imamo ljude koji od primanja imaju samo socijalnu pomoć, a staratelji su. Ali mislimo da bi deci i u takvim porodicama naneli više štete, nego koristi ukoliko im narušimo taj porodični život i stabilnost koju su dostigli. Svakako, ni u takvim porodicama ne smeju se ugroziti egzistencija deteta i neke važne potrebe, se trudimo na sve načine da podržimo porodicu. Violeta VS

Jedan od ispitanika, za razliku od ostalih, pak ističe da ni u ovom obliku alternativne brige nema mesta “gledanju kroz prste” kada su standardi budućih starateljki i staratelja u pitanju. Saglasan je kada je u pitanju važnost elemenata emocionalne bliskosti i izgrađenog odnosa između srodnika i deteta, ali smatra da to moraju da prate i drugi uslovi u porodici koji će podsticati rast i razvoj detetovih kaceteta. Navodi da u proceni ovih porodica, kao i bilo kojih drugih u kojima treba da odrastaju deca, ne treba govoriti o nekoj vrsti minimalnih standarda, jer dete odnos sa srođnicima može održavati i nastaviti da gradi iz druge sredine, ukoliko srođnici ne ispunjavaju standarde koji bi bili u najboljem interesu deteta.

- Zdravlje

Kada je u pitanju zdravlje osoba koje se procenjuju za ulogu staratelja, voditelji slučaja navode da u praksi često tolerišu prisustvo nekih hroničnih bolesti, ali ne mentalne bolesti, zarazne, teže hronične bolesti ili bolesti koje bi osobu potencijalno ometale u izvršenju uloge staratelja. Ističu da se dešava da starateljke i staratelji brinu o drugom članu domaćinstva sa nekim od ovih navednih stanja i da to može biti još jedan izazov sa kojim se starateljke i startatelj nose. Nastoje da pri praćenju ovih porodica motivišu starateljke i staratelje da redovno kontrolišu svoje zdravstveno stanje i vode aktivnu brigu o zdravlju, jer upravo te osobe, sa svim svojim kacitettima, često predstavljaju najvažniju snagu porodice i izvor sigurnosti za dete na smeštaju.

- Lični kapaciteti staratelja

Kao element procene, voditelji slučaja naveli su i lične kapacitete starateljki i staratelja pod kojima su podrazumevali pre svega emocionalnu bliskost koju su razvili sa detetom na smeštaju, kapacitete da se nose sa ličnim gubicima odnosno da nisu *“zaglavljen u procesu tugovanja”* i da mogu da pomognu detetu da se nosi sa svojim tugovanjem. Takođe, procenjuju i spremnost starateljki i staratelja za seraciju od deteta i pripremu deteta za povratak u biološku porodicu, drugi oblik smeštaja ili osamostaljivanje.

- Vaspitni kapaciteti starateljki i staratelja

Tokom procene, voditelji slučaja nastoje da sagledaju i vaspitne kapacitete srodnika. Ističu da u trenutku donošenja formalne odluke o smeštaju, nemaju puno informacija na osnovu kojih mogu izvršiti ovu procenu, ali da je proces vaspitanja svakako nešto što može da se unapređuje i bude procenjivano i tokom praćenja smeštaja. Kao odlike adekvatnih vaspitnih kapaciteta srodnika, voditelji slučaja navode *„da za dete predstavlja zdrav autoritet, da ume da mu postavi granice, usmerava ponašanja koja mogu biti izazovna”*. Međutim, zažaju da u praksi ovu ulogu najčešće obavljaju babe i dede, te da se na ovom planu javlja veliki broj izazova. Kao jedan od razloga za te izazove oni navode pre svega tzv. generacijski jaz. Naime, babe i dede u tom pogledu zauzimaju ulogu nekog ko usmerava ponašanje dece, a često im nedostaju znanja i veštine da to rade na kompetentan način ili način koji bi pratio potrebe dece koja odrastaju u društvu koje se znatno razlikuje od onog u kom su oni odrastali ili odgajali svoju decu. Takođe, primećuju da su izazovi na ovom planu najizraženiji u periodu adolescencije deteta. Neki od voditelja slučaja iznosili su i brigu u pogledu tzv. transgeneracijskog prenosa nasilnih obrazaca. Izveštavaju da im se u porodicama, pre svega onim u kojima su staratelji babe i dede deteta, javlja zabrinutost da će oni neke neadekvatne načine usmeravanja ponašanja svoje dece teško korigovati i da će na isti ili sličan način usmeravati i unuke.

Mi stručni radnici često u takvim situacijama postavljamo pitanje koliko ti srodnici koji najčešće sada brinu o svojim unucima, koliko su kompetentni, ako su napravili neke propuste u odnosu na svoju decu i to je pitanje o kom razmišljamo i koje je izazov. Koliko će sada oni uspeti da odgovore na potrebe sada svojih još mlađih potomaka? Sada su oni stariji, manje strpljivi, sa svešću da su njihova deca pravila loše izbore koje oni često nisu adekvatno prepoznali ili su neadekvatno reagovali. Violeta VS

- Identitet deteta

Nekoliko učesnica i učesnika pomenulo je i značaj pitanja negovanja identiteta deteta na smeštaju. Naime, tokom procene oni nastoje da sagledaju spremnost srodnika da gradi detetu identitet sa deljenjem važnih informacija o njegovoj životnoj priči i da podržavaju kontakte sa roditeljima, braćom i sestrama, drugim srodnicima. Dodaju da ni ovaj standard nije od presudne važnosti za donošenje odluke o smeštaju, ali se trude da budućim starateljima istaknu zašto je bitan ovaj segment za razvoj deteta i njihovu obavezu da mu to omoguće.

- Saradnja sa nadležnim centrom za socijalni rad

Spremnost za saradnju sa nadležnim centrom za socijalni rad predstavlja još jednu komponentu procene potencijalnih staratelja. Voditelji slučaja navode različita iskustva sa srodnicima u ovom segmentu procene. Ističu da je srodnicima u početku teško da razumeju šta ta saradnja podrazumeva, koliko će se njihov i život deteta sada izmeniti. Prepoznaju da su srodnici često u strahu jer ulogu Centra vide kao kontrolu i *“nekog ko će im se mešati previše u život i to u negativnom kontekstu”*.

Ali većinom u početku reaguju sa nekom dozom straha i brige, jer pre svega Centar doživljavaju kao kontrolu, a ne kao podršku. Nažalost, često smo tako prezentovani u društvu, a na nama je da menjamo tu predstavu i pojasnimo im jasno našu ulogu i kažemo im da smo na istom zadatku - da dete dobije što bolju brigu. To su prvi koraci u našoj saradnji. Milica VS

Pored gorenavedenih elemenata procene, voditelji slučaja napomenuli su da procena podrazumeva i pribavljanje različitih isprava kojima se utvrđuje opšta podobnost srodnika (da srodnik nije osuđivan ili se aktuelno ne vodi istraga, da nije vršio nasilje u porodici, da nije lišen roditeljskog prava, kao ni poslovne sposobnosti).

- **Motivacija**

Voditelji slučaja navode da je pitanje motivacije nešto što se takođe procenjuje u postupku postavljanja staratelja detetu. Kao dominantne razloge srodnika za preuzimanje brige o detetu i spremnosti da vrše i ulogu staratelja, ističu ljubav i emocionalnu privrženost za dete, potom osećaj odgovornosti jer je to „njihovo dete, njihova krv“ i smatraju da će tu ulogu upravo oni najbolje obavljati. Ispitanici navode da se u praksi susreću sa osećajem dužnosti i neke vrste “zaveta” srodnika prema svojoj deci ili srodnicima i to pre svega u okolnostima kada su roditelji deteta preminuli, ali i osećaja odgovornosti koji može biti praćen strahom od osude sredine ako to ne učine. Kažu da neretko kod srodnika prepoznaju i osećaj krivice za situaciju u kojoj se dete nalazi. Naime, srodnici, naročito babe i dede, mogu imati doživljaj da su svojim činjenjem ili nečinjenjem odgovorni za izbore svoje dece koji su rezultirali različitim oblicima njihovog neadekvatnog ponašanja i odnosu prema detetu.

Kada je u pitanju motivacija, oni svi znaju da neće imati nikakvu, uslovno rečen, korist od te uloge. Ali emocije, pre svega ljubav koju imaju prema tom detetu je nešto najvažnije... Mada često i osećaj krivice bake i deke zbog pozicije u kojoj su roditelji deteta mogu biti važan motiv. Una VS

Sećam se jednih ljudi koji su bili srodnici i koji nisu to autentično želeli, ali su brinuli šta će reći njihova okolina ako dete bude smešteno u potpunu nepoznatu sredinu. Plašili su se te osude. Nismo smestili dete kod njih i mislim da je to bila dobra odluka. Bojana VS

• **Informisanost srodnika o pravima i dužnostima staratelja**

Analizom razgovora na ovu temu izdvojena je kategorija “**Staratelj je više od biti srodnik**”.

Ispitanici navode da srodnici, u početku, uglavnom ne razumeju u potpunosti specifičnost uloge staratelja. Ukoliko deca već žive sa njima, ulogu staratelja vide samo kao formalnost koja neće ništa promeniti u njihovom životu i životu deteta.

Potrebno im je jasno pojasniti ulogu staratelja, prava, dužnosti. Oni često ne vide razliku, pa kažu to su naša deca, oni već žive sa nama, šta se sad tu menja. Natalija VS

Voditelji slučaja ih u prvim kontaktima informišu o tome da ova uloga sa sobom nosi brojne dužnosti, kao i prava. Kažu da u praksi nivo razumevanja srodnika specifičnosti nove uloge srodnika, u velikoj meri zavisi od njihove životne dobi i nivoa obrazovanja, pa tako stariji srodnici imaju otpor prema menjanju obrazaca funkcionisanja i deljenja promena koje se porodici dešavaju sa nadležnim Centrom. Voditelji slučaja naglašavaju da u aktuelnoj praksi veći broj staratelja jesu

srodnici koju tu ulogu obavljaju duži period i koji ne razumeju sasvim specifičnosti svoje uloge, ni prava ni dužnosti, da su oni deci pre svega srodnici, a da je uloga staratelja “nešto što traži centar”.

Često ne razumeju, misle da je to rešenje samo pir i ne interesuju se dalje. Super je što žele da brinu o detetu, ali ne razumeju šta znači suštinska zaštita prava i interesa deteta. Posebno im je teško objasniti odgovornost prema biološkim roditeljima deteta jer su često to njihova deca oni njih štite, čak i nauštrb prava deteta. Mira VS

Za razliku od njih, prema iskustvu ispitanika, mlađi srodnici ili srodnici koji su sa višim nivoima obrazovanja, veoma aktivno pribavljaju sve važne informacije i nastoje da adekvatno obavljaju sve dužnosti iz uloge staratelja, ali i da zastuju prava koja dete i porodica mogu ostvariti.

Planiranje

•

Važnosti procesa planiranja

Kroz ovu temu nastojalo se da se sagleda važnost sačinjavanja planova uopšte, odnosno koliko staratelji razumeju važnost ovog procesa.

Slično kao i okviru prethodne teme i ovde se izdvaja kategorija “**Što su staratelji duže u sistemu, manje razumeju važnost saradnje**”.

Voditelji slučaja i ovde ističu razlike između starateljki i staratelja koji se tom ulogom bave duži vremenski period i onih koji su tu ulogu preuzeli u poslednjih nekoliko godina. Navode da oni sa dužim iskustvom ne prepoznaju važnost procesa planiranja i imaju otpor prema učestvovanju u istom (“*njima je to čist višak*”). A ukoliko i učestvuju u tom procesu, mnogi od njih vide to kao formalnost, obavezu kojoj ne pridaju važnost (“*kao još jedan pir koji će potpisati*”, “*kao uslugu Centru ili voditelju slučaja, po principu ako tebi to treba, ja mogu*”, “*od tog procesa njih zanima samo ono „gde treba da ti to potpišem*”). Ili k vrstu kontrole od strane organa starateljstva. Neki od voditelja slučaja tvrde da u radu sa starateljima i starateljima nastoje da im pojasne važnost i svrhu planiranja, ali da to ne daje uvek željene promene u odnosu starateljki i staratelja prema tom procesu. “*Trudimo se da im objasnimo koja je svrha tih planova, zašto je bitno da sve stoji i u toj formi. Ako ništa drugo, kao podsetnik i nama i njima*”. Ana VS

Sledeća kategorija jeste “**Svrha planiranja – postoji/ne postoji**”. Neki od voditelja slučaja navode da i sami ne vide svrhu donošenja svih predviđenih planova u radu sa ovim porodicama. Smatraju da ukoliko su to funkcionalni porodični sistemi, uloga organa starateljstva ne treba da bude definisana na način “*da se mešamo pošto-poto ili zato što u nekom pravilniku piše da mi treba da imamo plan na svakih nekoliko meseci*”. Kao ishod ovakvog odnosa, navode da u praksi znatno manje planova prave sa ovim porodicama.

Sa njima njamanje planova donosimo, to je sistem koji funkcioniše i funkcionisao je i pre nas kada nisu zainteresovani, gledamo da im ne namećemo to kao obavezu. Ako nema potrebe nametati im to kao dužnost, ne vidim šta bi bila svrha. Jedino onaj godišnji plan staratelja, kako bi znali kroz reviziju da li smeštaj ispunjava svoju svrhu. Branka VS

Ispitanici primećuju da starateljke i staratelji koji su tu ulogu počeli da obavljaju nedavno ili su mlađeg uzrasta (kako kažu naročito tetke, sestre, braća) rado učestvuju u procesu planiranja, razumeju značaj i prepoznaju da im to može biti značajno kako bi stekli sigurnost u obavljanju brojnih aktivnosti koje briga o detetu podrazumeva.

Kao jednu od svrha planiranja, učesnici ističu i ulogu starateljki i staratelja u tom procesu. Kažu da je to prilika da oni budu uvaženi kao saradnici u procesu donošenja svih važnih odluka o detetu

na smeštaju. Primećuju i da od odnosa starateljki i staratelja prema procesu planiranja i načina na koji im voditelji slučaja predstave svrhu istog veoma zavisi stepen njihove participacije. Voditelji slučaja zažaju da često ta participacija ne podrazumeva sve svoje aspekte, već samo onu formu u kojoj se starateljke i staratelji saglase sa onim što voditelj slučaja predloži i potpisom to i formalno potvrde. Ovakva participacija, po njihovom mišljenju, umanjuje svrhu planiranja.

Kao posebno važan, ako ne važniji deo ovog procesa, nekoliko voditelja slučaja navelo je participaciju dece.

Naročito se trudimo da deca budu aktivni članovi planiranja. Po meni to je jedan od načina da razumeju socijalnu zaštitu, njenu ulogu, svoju poziciju u svemu tome i kako im možemo biti podrška. Ana VS

• **Plan kontakata**

Važna tema u intervjuima bila je specifičnost plana kontakata dece sa roditeljima i drugim bliskim osobama. Kao kategorija, iz ovog dela razgovora, izdvojena je **“(Ne)svrsishodnost planiranja kontakata”**.

Voditelji slučaja izveštavaju da se u praksi uređenje ovih kontakata, najčešće, prepušta porodici. Naime, smatraju da i kada postoji pisani plan, on se retko poštuje, izuzev situacija kada se kontakti realizuju u kontrolisanim uslovim ili kada dete posećuje roditelja u zatvoru. *“Taj plan je često samo formalnost koja stoji u dosijeu, a oni prave dogovore.” Marko VS*

Kao razlog za ovakav odnos prema ovoj vrsti planova, voditelji slučaja kažu da je veoma teško planom pratiti česte promene prebivališta roditelja dece, kao i njihovu motivisanost za kontakte, ali i odnose starateljki i staratelja sa roditeljima i drugim srođnicima deteta (*„nekada su previše zaštitnički nastrojeni prema roditeljima, a nekada su ti odnosi vrlo konfliktni. I to ume ciklično da se menja”*). Takođe, napominju da je dinamika kontakata često određena i pre formalnog priznavanja smeštaja i da tu nema puno prostora za korigovanje.

I uglavnom se svede na to da ako to funkcioniše, ako oni imaju dobar odnos, mi se ne mešamo, ako dođe do nekih problema, oni jave i mi intervenišemo. Ali dinamika tih odnosa je uglavnom uspostavljena i pre formalnog donošenja rešenja i oni tom dinamikom nastave. Branka VS

Ističu da je upravo pitanje kontakata i odnosa sa roditeljima i drugim srođnicima jedna od specifičnosti ovih porodica koja može biti prednost, ali i izazov. Kao prednost ističu da deca na ovom obliku zaštite često imaju više kontakata sa roditeljima nego deca na drugim oblicima smeštaja, međutim, ističu da kvantitet ne prati uvek i kvalitet kontakata.

Među brojnim izazovima na ovom planu voditelji slučaja izdvojili su:

- **Višestruke uloge staratelja i kvalitet odnosa sa roditeljima deteta i drugim srođnicima.**

Mi podsećamo staratelje da je njihova dužnost da zaštite dete od neadekvatnih kontakata sa roditeljima ili drugim bliskim osobama, naravno uz razumevanje njihove dvojake uloge i odnosa koji imaju prema roditelju deteta. Milica VS

Ali svakako je mnogo otežano u odnosu na, recimo, hranitelje, njima je to obaveza, a ovde je previše uloga i osećanja pomešano. Mira VS

- **Nepredvidivost i nekontinuiranost kontakata** (starateljke i staratelji imaju bolećiv odnos prema roditeljima im ne mogu postaviti jasne granice; često roditelj boluje od neke bolesti zavisnosti i njegovi životni aranžmani su nepredvidivi, kao i posete porodici i detetu).

- **Mogućnost produbljenja porodičnih konflikta.**

Imali smo situaciju, konflikti srodnika i roditelja, napravimo plan kontrolisanih kontakata, kako se ne bi viđali i produbljivali konflikte, ali oni nastave po starom, mi to čujemo od komšiluka... Teško je te procese kontrolisati, previše je isprepletanih uloga, odnosa, emocija. Violeta VS

- **Starateljke i staratelji traže podršku voditelja slučaja samo kada su kontakti postali konfliktni**

Kada je sve ok, onda ništa, kada nije, zovu CSR. VioletaVS

Dešavalo se da mi donesemo plan, oni to ne poštuju, prave svoje aranžmane, ne javljaju nam te promene. Prijavljuju tek kroz neku problemsku situaciju koja eskalira. Tek tada pozivaju CSR da postavi granice i uvede red. Mira VS

- **Starateljke i staratelji mogu opstruirati kontakt sa drugim roditeljem ili srođnicima po drugom roditelju**

Dešavalo se da staratelj oprstruira kontakte deteta sa srođnicima po drugom roditelju, ali kada ih mi usmerimo i objasnim, budu svesni da je to važno za dete. Sanela VS

Prema navodima voditelja slučaja, kontakti sa roditeljima se posmatraju i kao prilika za procenu kaceteta roditelja da nastavi brigu o detetu, tako se često tolerišu situacije u kojima se roditelj vratio u domaćinstvo svojih roditelja živi sa detetom. Međutim, često se dešava da su roditelji zavisni od psihoaktivnih supstanci i da se u fazama apstinencije vraćaju u porodicu, nakon nekog vremena ponovo odlaze, a da starateljke i staratelji zbog bolećivog odnosa nisu u mogućnosti da im postavе granice. U takvim okolnostima, voditelji slučaja prepoznaju brojne rizike po dete.

Pa se tako, npr. mama pojavi niotkud nakon šest meseci. Tada dete taman pomisli evo vratila se mama, a onda ona opet ode, bez ideje kada će se i da li će se ponovo vratiti. Nikakve predvidivosti za dete tu nema i to nije dobro. Natalija VS

Kao specifičnu situaciju za realizaciju kontakata roditelja i dece, voditelji slučaja navode decu čiji roditeljiji žive i rade u inostranstvu, a povremeno borave u Srbiji što, takođe, nije moguće predvideti unapred sačinjenim planom.

Ja imam nekoliko romskih porodica, gde roditelji žive u inostranstvu, a kada su u Srbiji, viđaju se, kada nisu, čuju se i tako to funkcioniše. Ali dešavalo se da dođe do problema sa njima. Roditelj kada, dođe iz inostranstva, ne razume ograničenost svoje uloge odvede dete na vikend, raspust neće da ga vrati, a staratelj zove nas uplašen jer zna da je odgovoran za dete. Onda radimo sa roditeljima savetodavno, ali zbog složenosti sudske procedure, oni ne žele da podnesu zahtev za vraćanje roditeljskog prava onda imamo te neke hibridne aranžmane gde su malo tu, malo ne. Ili smo otkrivali da se rodetelj vratio u Srbiju, mesecima radi i živi u porodici sa detom, ali staratelj je i dalje baka ili deka. Bojana VS

- **Plan stalnosti**

Kategorija koja se može izdvojiti u okviru ove teme “**Rešenje o smeštaju jednako je rešenju o stalnosti**”.

Kada je u pitanju plan stalnosti, voditelji slučaja ističu da se u praksi za decu u ovim porodicama tip smeštaja retko menja, odnosno da se smeštajem kod srodnika staratelja to smatra i ciljem stalnosti za dete. Niko od ispitanika nema u iskustvu da je neko od dece na ovom obliku smeštaja zbrinuto usvojenjem. Navode da u normativnom kontekstu, samim tim i u praksi u Republici Srbiji, nije razvijeno usvojenje dece od strane srodnika.

Reunifikacija, odnosno povratak dece u biološku porodicu, predstavlja retkost i to uglavnom u situacijama kada su roditelji privremeno bili sprečeni da vrše roditeljsko pravo usled odsluženja zatvorske kazne ili povratka roditelja iz inostranstva.

Usvojenje nikada... Ja bar ne znam za takvu situaciju, unazad deset godina. Bude ponekad povratak u roditeljsku porodicu, ali najčešće ovo jeste stalnost onog momenta kada se detetu prizna pravo na smeštaj. Ana VS

S druge strane, to nekad preraste u stalnost i kada nismo to želeli. Naime, neka od tih starateljstva budu privremena, zbog neke krize u porodici, a usled raznih okolnosti ta privremenost potraje deceniju... Ne pokreće se postupak za potpuno lišavanje roditelja, čeka se da roditelj uredi život, to se ne desi i dočeka se punoletstvo deteta i prestanak starateljstva. Mira VS

Voditelji slučaja iznose i zažanje da kod ovog oblika alternativne zaštite retko dolazi do prekida smeštaja. Ističu da razlog tome nije što u ovim porodicama nema izazova, već što su srodnici zbog specifične motivacije (o kojoj je bilo reči u prethodnom delu) tolerantniji na izazove. Jer “*Za njih odustajanje nije opcija.*” Sanela VS

Druga kategorija jeste “**Ko je srodnik za sistem socijalne zaštite?**”

Kako, prema nacionalnom zakonodavstvu, srodnici mogu biti i hranitelji deci na smeštaju, postavilo se pitanje kako voditelji slučaja razumeju zašto su neki srodnici samo staratelji, a neki i hranitelji. Prema iskazima učesnica i učesnika u istraživanju, postoji neujednačena praksa na ovom planu, koja je rezultat različitih faktora. Između ostalog, smatraju da je hraniteljstvo normativno jasno definisano ali, prema njihovom mišljenju, pri sačinjavanju standarda za hraniteljstvo pre svega su se imale u vidu klasične hraniteljske porodice i nije se dovoljno posvetila pažnja specifičnosti srodničkih porodica. Zbog toga, u praksi često nije jasno koji staratelj može biti i hranitelj, odnosno voditelji slučaja to različito tumače, što rezultira da neke srodnike ne informišu o ovoj opciji, dok u nekim drugim centrima (uglavnom većim i centrima na čijoj teritoriji postoji i CPSU) sve starateljke i staratelje upućuju da prođu proces procene za hraniteljstvo. Oni voditelji slučaja koji navode da svakog od starateljki i staratelja upućuju i informišu o obuci za hranitelje, smatraju da se time njihova nadležnost završava, da ostatak procesa jeste ingerencija CPSU. Međutim, i oni uviđaju nelogičnost prakse koja se tiče procene srodnika staratelja. Naime, često se dešava da upravo srodnici koji imaju najmanje resursa i kojima treba više podrške ne ispunjavaju standarde koji su propisani Pravilnikom o hraniteljstvu (i to pre svega standarde koji se tiču stambenog prostora, materijalnih prihoda, vaspitnih kapaciteta), oni ostaju bez prilike za dodatnu podršku koju bi na ovaj način dobili i unapredili nedostajuće kapacitete.

To sa hraniteljstvom nije jasno nikome. Čudno je to definisano. Odnosno, stiće se utisak da kada se normativno i praktično definisalo hraniteljstvo kod nas, da se pre svega imalo u vidu klasično, nesrodničko hraniteljstvo. Onda se osvestilo da su tu i srodnici, su ih propuštali u taj sistem, spuštali standarde procene za mnoge i još više uneli nejasnoće ko može, a ko ne može da bude hranitelj. Ja, npr. pratim baku staratelja, koja ima 85 godina, zar je za očekivati da ona ide na sve te obuke, radionice, da ima ne znam koliko tačno kvadratnih metara... ona verovatno ne bi imala ni lekarsko uverenje zadovoljavajuće... Ali i pored toga, vrlo uspešno brine o unuku već sedamnaest godina. A imam srodnike staratelje i hranitelje koji su i pre hraniteljstva imali puno više svih resursa nego pomenuta baka. I koja je njoj poruka i detetu o kom brine? Violeta VS

Većina ispitanika navodi da negativna procena za hraniteljstvo njima nije indikator za izmeštanje deteta iz te porodice.

Ja to razumem da CPSU neće da preuzme odgovornost ako oni ne ispunjavaju standarde predviđene Pravilnikom, a mi k ne vidimo dovoljno razloga da prekinemo takav smeštaj jer dete ni na koji način nije ugroženo. Ako je dete tu odrastalo duži period i ništa mu nije falilo, nema razloga za prekid smeštaja. Bojana VS

Nekad se desi da ne dobiju licencu za hraniteljstvo, ali mi to ne procenjujemo kao situaciju za izmeštanje. Zvuči nelogično, ali u najboljem interesu deteta nije izmeštanje, naročito ne u nešto neizvesno i nepoznato, a nemamo ne znam kakve resurse kao alternative. Branka VS

Kao još jedan važan faktor za postojanje neujednačene prakse jeste to što neke teritorije u Republici Srbiji nisu pokrivene nadležnostima CPSU. Iako bi u nedostatku istih, takve poslove mogao da obavlja nadležni CSR, to se ređe dešava, odnosno na tim teritorijama srodnici imaju manje mogućnosti da budu i hranitelji. Učesnice i učesnici istraživanja ističu da je dodatni izazov što obuku potencijalnih hranitelja mogu da realizuju samo licencirani edukatori koji nedostaju u nekim centrima. Dodatni izazov im predstavlja još uvek aktuelna situacija pandemije COVID 19, usled koje neki stručni radnici nemaju priliku da obnove svoje licence za ovu vrstu poslova ili k ne mogu da realizuju obuke za hranitelje, što sve usporava ili uskraćuje neke srodnike da apliciraju i za ovo pravo. *“Nama je prepreka što mi trenutno nemamo trenere za hraniteljstvo. Nema ko da drži obuku iako bi mnogi staratelji mogli i želeli da budu i hranitelji”.* Una VS

Voditelji slučaja kažu da postoji i značajan broj starateljki i staratelja koji odbijaju opciju hraniteljstva, odnosno i nakon informisanja o ovoj mogućnosti i vidovima podrške koje bi na taj način ostvarili, ne žele da ulaze u taj proces. Kao neke od mogućih razloga ispitanici prepoznaju da oni ne žele još jedan vid izlaganja svoje porodice proceni i iznošenja životne priče još nekim stručnim radnicama i stručnim radnicima. Dok neki smatraju da im ta vrsta podrške ne treba, da mogu samostalno da obezbede detetu sve što je potrebno i to su one starateljke i staratelji koji imaju otpor prema praćenju od strane organa starateljstva.

Ima onih koji ne žele da budu hranitelji, jednostavno to im bude prevelika obaveza, neko ne voli da sarađuje sa više stručnih radnika. To im je zadiranje u život, privatnost ... Dovoljno im je što smo mi tu, nekada smo im i mi previše. Natalija VS

Podrška

• Dostupni vidovi podrške

Kao prva kategorija koja se može izdvojiti u delu razgovora o dostupnosti različitih vidova podrške jeste “Materijalna podrška”. Voditelji slučaja kao najčešće vidove podrške koji su na raspolaganju ovim porodicama navode materijalne vidove podrške i to pre svega: jednokratna novčana pomoć (najčešće), novčana socijalna pomoć, dečji dodatak. Od “lokalnih davanja” navode: knjige, školski pribor, ogrev, izlete za decu, novogodišnje ketiće. Kao važnu odliku ovih vrsta podrške navode nepredvidivost, nekontinuiranost, kao i to da su ponekad ove vrste davanja uslovljene time da je porodica korisnik novčane socijalne pomoći, a ne da se stara o detetu bez roditeljskog staranja. Neki od voditelja slučaja ističu da lokalne samouprave na čijoj teritoriji rade nemaju posebne usluge za ovu kategoriju ni trenutno, a retko su imale i u ranijem periodu. Sve učesnice i učesnici istraživanja su saglasni da je ovim porodicama materijalna podrška veoma značajna, nekima i neophodna.

Najčešće što im mi pružamo, to su jednokratne pomoći. I te potvrde o neposrednoj brizi kako bi ostvarili dečji dodatak i to umanjenje za vrtić. Ta materijalna pomoć im je najznačajnija, neki ne znam kako bi bez toga. Una VS

Druga kategorija jesu “Usluge”. Kada su u pitanju dostupne usluge, voditelji slučaja navode da su to najčešće savetodavno-edukativne usluge i to pre svega na temu razvoja veština starateljki i staratelja kako bi adekvatno upravljali ponašanjem deteta, naročito u adolescenciji; potom o tome kako starateljke i staratelji da zastuju interese deteta u okviru drugih sistema; kao i na temu traume i emocija deteta. Potom, navode da je od usluga ovim porodicama dostupno i informisanje o pravima, pokretanje različitih postupaka pred sudom i zastupanje prava deteta, kao i kućne posete i drugi vidovi kontakata sa članovima porodice. Postoji saglasnost između voditelja slučaja da sve navedene usluge treba da budu kvalitetnije za ovu populaciju, kako po dostupnosti, tako i po usklađivanju istih sa njihovim specifičnim potrebama za podrškom.

Materijalne su im često neophodne, a za usluge često ne dođu na red. A često ni ne postoje one koje prate njihove potrebe ili oni nisu prioritet. Starateljki koje ja pratim to nadomeste resursima u svojoj zajednici, sjajno su integrisani, imaju različite izvore podrške, lakše prebrode ovaj institucionalni izostanak na tom planu. Branka VS

I savetodavne i psihosocijalne kada god za to ukažu potrebu i kada mi imamo vremena. Ali dok oni ukažu da im to treba, a mi nađemo vreme, niti je to više relevantno, ni pravovremeno... Bojana VS

Kao posebno važan vid podrške navode pokretanje postupka pred sudom za lišenje roditeljskog prava i ostvarivanja prava na alimentaciju, ali i na ovom planu postoji neusaglašenost u praksi.

Imali smo r izolovanih slučajeva da su starateljki pokretali taj postupak, ali se trudimo da mi to radimo baš zato što razumemo njihovu nezahvalnu ulogu i što smatarmo da ti odnosi među članovima porodice mogu uskratiti dete za ostvarivanje nekog prava. Njima je to veoma značajno i emocionalno da ne moraju da tuže svoju decu, a i materijalni troškovi su veliki. Mada znam od drugih kolega da nemaju svi CSR takvu praksu. Natalija VS

To je, npr. nonsens da staratelj mora da tuži roditelja deteta jer često su to njihova deca... I sada oni ulaze u jedan takav sudski postupak... Mada mi se oslanjamo na njih, da bi mogli da učestvuju posle u tom postupku sa davanjem našeg mišljenja, da ne bi bili u sukobu interesa. Ali mi bi to mogli nekako da rešimo i poštedimo staratelja te neprijatnosti i plus

bi bili delotvorniji u tom postupku. Mi bismo to radili po službenoj dužnosti mnogo brže. Pravnici su nam za to lenji. Marko VS

- **Nedostajući vidovi podrške**

U ovoj temi može se prepoznati kategorija **“Izostanak savetovanja i edukacije”**.

Voditelji slučaja su saglasni da srodničkim starateljskim porodicama u značajnoj meri nedostaju savetodavne i edukativne usluge. Prepoznaju da i ono što se u praksi smatra savetodavnim radom je pre „topla reč“ i dopuštanje ventiliranja starateljka i starateljima (*“Savetodavne usluge skoro da skroz izostaju”, “Ili im udelimo po koju toplu reč i ohrabrenje, ali to nije ono što je definisano kao savetodavne usluge. One, u pravom smislu te reči, izostaju.”*). Kao značajne teme koje bi bile obrađivane kroz ove usluge navode usmeravanje ponašanja dece na smeštaju, naročito u adolescenciji, jer tada se javlja najveći broj izazova sa kojima se ove porodice susreću. Razlog za to voditelji slučaja vide pre svega u tzv. generacijskom jazu između srodnika, koji su najčešće babe i dede, i mlade osobe na smeštaju.

U periodu adolescencije bude puno izazova. Ako su staratelji starije životne dobi, taj generacijski jaz, trijarhalni sistem vrednosti, previše odgovornosti koje osećaju, sve rezultira previše rigidnim granicama koje adolescent ne može da poštuje. Milica VS

Druga značajna oblast koja se pominjala jeste tema trauma. Ovu temu voditelji slučaja smatraju posebno značajnom jer iz njihovog iskustva srodnicima je potrebna značajna podrška kako bi razumeli ličnu, ali i detetovu traumu, proces tugovanja, iskazivanja emocija, regresija na planu ponašanja deteta, ali i oporavka od trauma. Kako ističu ispitanici, oni prepoznaju značaj ovih vidova podrške, ali oni često izostaju ili su neadekvatni. Kao neke od razloga za to navode da im ponekad nedostaju specifične veštine i kompetencije za ove teme, a češće im nedostaje vremena i određivanja ovih porodica kao prioriteta.

Mi kao voditelji slučaja uglavnom nismo specijalizovani za to. Mi pre svega treba da ih upućujemo na druge usluge tog ti, gde će im se posvetiti neko ko je uskostručan za to... Ali kako takvih usluga nema, ponekad skliznemo, silom prilika, u to, a to ne bi trebalo da bude deo naše improvizacije. Ana VS

Voditelji slučaja koji rade u “većim” centrima napominju da postoje usluge koje pružaju nevladine organizacije i koje predstavljaju važan resurs za ove porodice, ali ono što ih brine jeste da su takve usluge uglavnom finansirane putem projekata koji imaju ograničeno trajanje. Porodicama ove usluge postaju važan izvor podrške, a nakon njihovog završetka, ne prepoznaje se važnost obezbeđivanja dugotrajnog finansiranja takvih usluga i za porodice to predstavlja podršku koja ne prati njihove potrebe već „rok trajanja projekta“.

Mi, recimo, imamo organizaciju “Putokaz” i to je sjajno, oni su nam kao neka naša produžena ruka. Rade sa porodicom kvalitetno, nas informišu o potrebama i promenama koje su nastale. Takve stvari su dragocene za sve, ali i to se finansira projektno je neizvesno do kada će biti na raspolaganju... Nekada smo imali porodičnog saradnika i to je, nažalost, ukinuto. Bojana VS

Usled izostanka formalnih vidova podrške, ove porodice se oslanjaju na sopstvene resurse i neformalne vidove podrške, a voditelji slučaja nastoje da te nedostatke nadomeste građenjem kvalitetnog odnosa sa ovim porodicama.

Mislim da smo moje kolege i ja, usled ovakve situacije, pre svega usmereni na građenje dobrog odnosa sa njima, da znaju da smo tu za sve što im je potrebno, ćemo tragati za

rešenjima zajedno. Da nema tih nekih specifičnih usluga ali, nažalost, nema ih više ni za jednu grupu u našoj sredini. Milica VS

Trudimo se da izgradimo dobar odnos, odnos poverenja, da nas prepoznaju kao podršku kako bi mogli da nas zovu za sve što treba, jer ako ne zovu i nemamo taj odnos, bojim se da ih zaboravimo i prepustimo ih same sebi. Bojana VS

Sumirajući razgovor o dostupnim i nedostajućim vidovima podrške za ovu populaciju, neki od voditelja slučaja iznose još jedan zaključak. Naime, neki od njih tvrde da i od toga što kao sistem socijalne zaštite mogu da ponude ovim porodicama, često mehanizam za to bude „ko kuka, oko njega buka“.

Mada istina je da podršku dobijaju češće oni koji su u krizi i koji traže pomoć. Verovatno je razlog tome delokrug naših nadležnosti, opterećenost obavezama neko u tome mora da trpi. Iz našeg ugla, trpe porodice koje su funkcionalne i koje u manjem obimu nailaze na neke izazove. Odnosno, oni sami prevazilaze te izazove, a mi gasimo požare. Ana VS

Ako ćemo iskreno, dešava se da na neke porodice skoro zaboravimo, ako ne traže ništa... Mira VS

Žalbe staratelja

Odgovori u okviru ove teme mogu se svrstati u kategoriju **“Žalbe ne stižu, što ne znači da ih nema”**.

Sve učesnice i učesnici iz ove grupe navode da izostaju ili su k retkost formalne žalbe starateljki i staratelja o pruženoj ili nepruženoj podršci od strane sistema socijalne zaštite. Voditelji slučaja razlog ne vide u tome što su starateljke i staratelji u potpunosti zadovoljni, već pre u njihovim očekivanjima od sistema socijalne zaštite (“sve što dobiju je više nego što su očekivali”; “često oni svoju ulogu vide u maniru “samo da ja čuvam dete i da je ono zdravo, meni ništa i ne treba”; “većina njih je smatrala da dobije rešenje i ništa više, onda su zadovoljni šta god preko toga dobiju”). Za razliku od formalnih, žalbe usmenim putem su česte. Starateljke i staratelji se žale voditeljima slučaja pre svega na izostanak ili nekontinuiranost materijalne podrške koju dobijaju.

Oni su preuzeli ogromnu odgovornost i zaista im treba podrška oko brojnih stvari, a ona često izostane ili ne bude adekvatna iz različitih razloga. I naravno da budu nezadovoljni kada to što dobiju se ne slaže sa onim što njima treba. Tada se žale nama, a mi najviše što možemo jeste da ih saslušamo. Rada VS

Monitoring i evaluacija efekata pružene podrške

U delu intervjua koji se ticao podrške srodničkim starateljskim porodicama, voditelji slučaja govorili su i o fazi vođenja slučaja koji se naziva nadgledanje usluga. Naime, razgovor se vodio o tome kako voditelji slučaja prate efekte pruženih vidova podrške, a kategorija koja se može izdvojiti jeste **“Znamo šta bi trebalo, ali to nikada nije prioritet”**.

Govoreći o ovoj temi, svi učesnici navode načine na koje mogu ili bi mogli da dobijaju povratne informacije o tome kako se srodnici snalaze u ulozi staratelja i da li su deci u tim porodicama zadovoljene potrebe. Oni navode uglavnom sledeće načine nadgledanja:

- kućne posete,
- kontakte u kancelarijama nadležnog Centra,
- telefonski i drugi vidovi kontakta,
- revizija, kao i
- kontakti sa predstavnicima obrazovnih, zdravstvenih i drugih ustanova.

Međutim, kako ističu, u praksi ovaj oblik smeštaja je retko definisan kao prioritet, odnosno dešava se da su zbog drugih poslova često nedovoljno angažovani u radu sa ovim porodicama. Kada su u pitanju kućne posete, voditelji slučaja prepoznaju značaj ove vrste kontakta sa porodicom i praćenja efekata podrške koju dobijaju, ali ističu da je to najređi način. Većina ističe da se kućne posete realizuju po principu *“kada stignemo”*, da se ne poštuju normativno definisani standardi. Naime, ta učestalost je ponekad samo jedanput godišnje, kako navode, uglavnom zbog obima posla. Nešto drugačija je situacija u manjim centrima, koji nemaju velik broj ovakvih porodica, dostupnije su im ih posećuju češće, a naročito u kriznim situacijama i neposredno nakon smeštaja.

Terenske posete, retko, ali kad god stignemo. Ana VS

Trudimo se da bar 2-3 puta godišnje posetimo porodice. Nemamo ih puno, možemo da ispratimo tu dinamiku. Ako je dete mlađeg uzrasta, ako su neke krize u porodici onda i češće. Milica VS

Drugi vidovi kontakata sa porodicom podrazumevaju kontakte u kancelarijama nadležnog Centra, ali, kako navode voditelji slučaja, to se dešava kada starateljke i staratelji dolaze kako bi aplicirali za ostvarivanje nekih prava u kriznim situacijama u kojima ne mogu da organizuju kućnu posetu. Na već proređene ili sasvim retke kontakte sa starateljicama i starateljima uglavnom dolaze vrlo retki kontakti sa detetom na smeštaju (*“evo ne mogu da se setim kada sam ih poslednji put videla i sve što znam o njima je posredno od staratelja ili drugih osoba iz njihovog okruženja”*). Smatraju da su deca u ovim porodicama manje stigmatizovana jer iako odrastaju bez roditeljskog staranja, odrastaju pored *„nekog svog“*. To je jedan od razloga koji prepoznaju kao ključni zašto deca često izbegavaju kontakte sa njima, kao i dolazak u Centar, jer im je to *„ik podsetnik da su deo nekog sistema, mi ne insistiramo na tome“*. Usled nemogućnosti da adekvatnije nadgledaju ove porodice, neki voditelji slučaja praktikuju da planom predvide obavezu staratelja da se jedanput mesečno jave telefonom, kako bi imali kontinuiranu razmenu informacija.

Postupci ponovnog pregleda ili revizije nekada predstavljaju jedini vid nadzora i neposrednog kontakta sa ovim korisnicima. Kako kažu voditelji slučaja, ovaj postupak predstavlja često i jedinu fazu rada sa srodničkim starateljskim porodicama koja ih informiše o dešavanjima u porodici.

Pa, npr. revizija nam predstavlja koliko – koliko obavezu da pratimo dete i tu porodicu. Negde nas obavezuje da bar ponekad budemo fizički u kontaktu sa njima. Najčešće ishod bude da smo srećni ako su svi živi, zdravi i nemaju ozbiljnijih kriza u porodici. Ako kriza ik ima, onda se kroz reviziju to utvrdi i uđe nam u vidokrug na šta da obratimo žnju. Ana VS

Neki od voditelja slučaja navode da u svom radu praktikuju da održavaju povremene kontakte sa obrazovnim, zdravstvenim ustanovama, drugim sistemima koji su uključeni u život porodice. To im bude važan izvor informacija, jer starateljke i staratelji nekada mogu da minimalizuju neke probleme ponašanja deteta.

Voditelji slučaja koji su zaposleni u manjim CSR rad ističu da je specifičnost manjih sredina da se u njima *„sve brzo sazna. Na ovaj ili onaj način, sve dođe do nas”*, ističući time da sve važne informacije o funkcionisanju porodice često dobijaju i na neformalne načine.

Jedna od ispitanica zaključuje:

Da budem iskrena, sa ovim kacetima koje trenutno imamo, nadgledamo ih i podržavamo maksimalno. Ali to što je to daleko manje nego što ja smatram da bi trebalo i što je stvarna potreba tih ljudi, e to je veliki problem. Rada VS

Razlika u percepcijama

Još jedna od tema o kojoj se razgovaralo sa voditeljima slučaja jeste razlika u percepcijama njih i staratelja o važnosti različitih vidova podrške za starateljke i staratelje kako bi što adekvatnije obavljali svoju ulogu, kao i njihovo zadovoljstvo tim vidovima podrške. Ove razlike utvrđene su u kvantitativnom delu ovog istraživanja.

Slično kao u okviru prethodne teme, može se izdvojiti kategorija **“Zbog nedovoljno resursa, starateljske porodice su u fokusu, samo u periodima kriza, pa podrška koju dobijaju ne predstavlja uvek ono što im treba, ni ono čime su zadovoljni”**.

Voditelji slučaja kao neke od razloga za razlike u percepcijama navode i očekivanja od njihove uloge. Ističu da se od njih često previše očekuje, a da ne mogu sve te uloge da obavljaju, kako zbog nedostatka vremena, drugih resursa, značajno većeg broja zaduženih predmeta od onog koji je normativima predviđen, ali i da im za neke od tih uloga nedostaju kompetencije. Prepoznaju da starateljke i staratelji izražavaju nezadovoljstvo jer znaju šta im je potrebno, a da oni k ne mogu da ih usmeravaju ka uslugama koje ne postoje u sistemu ili postoje povremeno, nisu namenjene ovoj populaciji i druge specifičnosti. Kao još jedan mogući razlog navode i to da često *“ne diraju”* ove porodice ukoliko se one već same dobro snalaze u brizi o detetu, a to je naročito izraženo ako porodica sama ne traži podršku. Kako su i napred istakli, nedostaje im više kontakata sa ovim porodicama, decom naročito. U nedostatku kontakata, može se desiti da previde šta treba ovim porodicama, jer *“u nekom idealnom sistemu bolje bi se čuli i razumeli, ovako...”*.

Prepoznaju brojne normativne i druge propuste u odnosu prema ovim porodicama, što za rezultat ima da ne postoji ujednačena praksa odnosa prema ovim porodicama.

Upravo iz razloga što imaju maglovitu poziciju u sistemu, nit su formalni, niti su neformalni deo, niti su “socijala”, niti su kontinuirano podržavani. Verujem da ćete na ovo pitanje dobiti potpuno različite odgovore jer mi u Centrima to tumačimo kako kome zvuči, ih verovatno i tako podržavamo. Rada VS

Voditelji slučaja ističu da su ove porodice sagledane kao prioritete samo u periodima intenzivnih kriza. Istovremeno, da većina staratelja ima potrebe za podrškom, a kada podrška izostane sistem socijalne zaštite se ocenjuje kao nepouzdan.

Zaboravljeni su često od strane sistema, a to što ih je neko zaboravio, ne znači da taj neko njima i dalje ne treba. U takvom kontekstu, naravno, da iskazuju nezadovoljstvo, ne prepoznaju značaj nekih usluga. Ako uđete u neki sistem, onda očekujete da vi date nešto njemu, ali i on vama. I da to što vam daje bude ono što vama treba, a ne nešto što sistem trenutno ima. Natalija VS

Preporuke voditelja slučaja– kako drugačije?

Kako su voditelji slučaja u više navrata isticali, nejasnoće u definisanju pozicije srodničkih starateljskih porodica u sistemu socijalne zaštite, kao i nedostajuće usluge, poslednja tema o kojoj se razgovaralo jesu preporuke kako unaprediti sistem socijalne zaštite u pogledu podrške ovoj grupi korisnika. U okviru ovog dela intervjuua mogu se izdvojiti sledeće kategorije: pravilnik o smeštaju dece u starateljske porodice, jasno definisanje porodično-pravnog statusa dece na ovom obliku zaštite, materijalni oblici podrške, kao i dostupnost i specifičnost usluga namenjenih ovim porodicama unapređenje resursa CSR.

- **Pravilnik o smeštaju dece u starateljske porodice**

Među prvim preporukama ispitanicu su isticali promene na normativnom nivou. Smatraju da je potrebno posebnim pravilnikom urediti ovaj oblik zaštite i na taj način umanjiti nedoumice koje se javljaju u praksi. Kao pozitivan primer takvog rešenja navode Pravilnik o hraniteljstvu, ne vide razlog zašto ne bi takav podzakonski akt regulisao i ovu oblast.

Zakon ih je zaboravio... Naravno, procena je procena i mi znamo šta gledamo, šta nam je važno, ali ne bi bile višak neke jasnije smernice oko njihovog statusa. Branka VS
Puno toga treba menjati... Krenuti od zakona i tih pravilnika, mora se razmisliti o toj granici između srodnika hranitelja i srodnika staratelja. Ako treba, gde je ona, a s druge strane da li ona uopšte treba da postoji? Bojana VS

Ovde se izdvojila još jedna kategorija, a to je **“Jasno definisanje porodično-pravnog statusa dece na ovom obliku zaštite”**.

Ovde je prepoznata potreba za uređenjem pokretanja postupka za lišenje roditeljskog prava i prava deteta na alimentaciju. Ističu da, iako, su srodnici deteta u ulozi staratelja i treba da zastuju sva njegova prava, u zastunju ovih prava postoje brojni izazovi. Materijalni troškovi sudskih postupka, emocionalni odnosi staratelja sa roditeljem deteta, nespremnost organa starateljstva da pokreće ove postupke kako kasnijim učešćem u sudskom sporu ne bi bili u sukobu interesa, neujednačena praksa, samo su neki od izazova koji se pominju, a sve to za rezultat može imati ugrožavanje brojnih detetovih prava.

Evo, npr. procedure oko tužbe za alimentaciju. Neki roditelji i pored sudske odluke ne plaćaju predviđeni iznos alimentacije, nekada i mesecima. Taj novac bi staratelju omogućio da detetu zadovolji neke potrebe, ali staratelj često izbegavaju da tuže roditelje iz brojnih razloga. A potom im taj fiktivni prihod ograniči mogućnost primanja socijalne pomoći, a onda alimentacija nije redovna, a izgubili su socijalnu pomoć i to je začarani krug. To bi trebalo drugačije urediti, jer na često neadekvatnu materijalnu situaciju ovih porodica ovo bude previše. Rada VS

- **Materijalni oblici podrške – stabilniji i izdašniji**

Naredne preporuke koje su naveli voditelji slučaja tiču se materijalne podrške za ove porodice. Svi su istakli da je neophodno ovim porodicama omogućiti neki vid kontinuirane materijalne podrške (*“Ta podrška mora biti kontinuirana, a ne ovako kada ima, evo, bez obzira da li ti sada treba, a kada ti je baš važno, čekaj dok bude”*). Napominju da od toga umnogome zavisi koliko starateljke i staratelji mogu kvalitetno da zadovolje potrebe dece na smeštaju.

Mi svi ističemo da je važno da dete ostane u poznatoj sredini, sa bliskim ljudima. Ali šta onda? Staratelji mogu da vole, žele da brinu, ali ako imaju neku skromnu penziju, nažalost, puno toga ne mogu za to dete. Ponavljam, strašno je da imamo staratelje koji žive od socijalne pomoći. Una VS

Neki od voditelja slučaja kažu da su se u praksi sretali sa mnogim srodnicima koji, baš zbog izostanka materijalne podrške, nisu bili spremni da preuzmu odgovornost brige o detetu.

Materijalna podrška mora da se uredi na neki trajniji način, ne ovako ponekad jednokratna ili nikada. Nažalost, veliki broj srodnika odustane od brige ili ne želi da se prihvati jer nije to mali izdatak odgajati jedno, dva ili više dece. Marko VS

- **Dostupnost i specifičnost usluga**

Kada su u pitanju preporuke koje se tiču usluga za srodničke starateljske porodice, voditelji slučaja smatraju da u prvoj liniji treba jasnije definisati i olakšati ovoj populaciji pristup postojećim uslugama sistema socijalne zaštite. *“Oni znaju da smo im mi na raspolaganju, ali sve ostane kako ko od nas proceni šta treba, a šta ne treba... Deca ne rastu samo od ljubavi i želje srodnika da ih čuvaju”.* Una VS

Potom ističu da je neophodno kreirati usluge koje prate potrebe ovih korisnika, a koje u mnogim lokalnim samoupravama izostaju. Neke od usluga koje su pomenute: savetovališta gde bi staratelji mogli dobiti savete o specifičnim temama o brizi o deci i mogućim izazovima u tom procesu; potom obuke pre preuzimanja brige o detetu ili neposredno nakon toga kako bi se upoznali sa ulogom staratelja; klubovi za staratelje; klubovi za decu. Kao posebno važno, kao i za materijalne vidove podrške, ističu da je neophodno da ove usluge budu stalno dostupne, odnosno da se prepozna njihov značaj i budu finansirane iz budžeta lokalnih samouprava ili republike, a ne projektno jer kako kažu, to se u praksi pokazalo kao *“više pogubno nego korisno. Taman nešto zaživi i oni se oslone na to, ugasi se projekat”.*

- **Unapređenje resursa CSR**

Tokom razgovora u okviru teme preporuka, kao još jednu oblast ispitanici su izdvojili i resurse CSR. Naime, voditelji slučaja ističu da ukoliko se želi unaprediti položaj srodničkih starateljskih porodica, potrebne su promene i na ovom planu. Nekoliko voditelja slučaja smatra da bi bilo dobro da se obezbedi specijalizacija timova za rad sa ovim porodicama. Trenutnu situaciju u praksi opisuju:

Mislim da su CSR zreli za neku reformu, promenu i podelu po timovima, gde bi bio tim stručnjaka sa fokusom na decu bez roditeljskog staranja. U trenutnoj organizaciji, bar naš Centar, tačnije služba za decu i mlade zatrna je razvodima, porodičnim nasiljima. Ova deca kod srodnika nikada neće doći na red. Ana VS

Kao još jedan važan oblik unapređenja resursa centara naveli su i obuke stručnih radnika, koje bi se specifičnije bavile ovom temom. Niko od ispitanika nije bio u prilici da sluša obuku koja se bavila ovom ciljnom grupom. Ističu i specifičnost situacije u poslednjih godinu dana, odnosno da je usled pandemije COVID 19, generalno smanjen broj obuka i stručnih susreta koji su bili prilika za razmenu iskustava i primera dobre prakse. Veoma važna poruka koju je većina isticala jeste da je neophodno raditi na ujednačenosti praksi različitih CSR i usluga koje se nude ovim porodicama.

Velika je i razlika između regiona, gradova. A mi bi trebali isto da radimo i isto da pružamo. Deca i staratelji imaju iste potrebe bez obzira da li žive u Ubu, Beogradu ili u Vranju, a bojim se da ne možemo svi isto da im ponudimo. Onda, kada stvari nisu jasno definisane, tako se i tumače - kako ko razume. A to je nedopustivo. Natalija VS

Ne može da zavisi stepen podrške korisniku od toga gde staratelj i dete žive, a pritome svi imaju iste ili slične potrebe. Branka VS

Teško je, tumaramo u mraku kada je ovaj oblik zaštite u pitanju. To svi smatraju, to se često potencira, ali se ništa ne menja. Mira VS

Percepcije staratelja

Procena

- **Specifičnost okolnosti u kojima srođnici preuzimaju brigu o deci**

Prva kategorija koja se može izdvojiti iz iskaza ispitanika jeste “**Neformalno starateljstvo**”. Prema iskazima učesnica i učesnika, većina njih je već brinula o detetu u trenutku kada je stručni tim CSR procenjivao njihove kompetencije da preuzmu ulogu staratelja i da smeštaj bude i formalno regulisan. Većina ovih starateljki i staratelja navodi da su se o detetu brinuli od njegovog rođenja, a da su nekada prošli meseci, a neretko i godine pre formalnog priznavanja prava na smeštaj. Kažu da su brigu o detetu preuzimali usled određenih porodičnih kriza ili su već živeli u istom domaćinstvu sa detetom.

Kao neke od razloga zašto su deca ostala bez adekvatnog roditeljskog staranja, starateljke i staratelji navode: zavisnost roditelja od S, roditelji odsutni zbog odsluženja zatvorske kazne, roditelji zasnovali drugu zajednicu, neadekvatno se starali o detetu, smrt roditelja i roditelji su se preselili u inostranstvo.

Krenule su onda rasprave, svađe, tuča po kući... Nije bilo dana da se nisu tukli, svađali... Ja sam ćutala zbog deteta. Dete nisu bili, ali devojčica je sve to gledala i slušala. Ništa se oko nje nijedno nije trudilo. I tako dok nije puklo, razišli su se i svako je zasnovao nove zajednice, a ona je ostala sa mnom. Kaća ST

Otac ne radi, leži se od zavisnosti od narkotika, bio je u zatvoru više puta. Ali nikada je nije fizički povredio. On je raspolagao tom penzijom koju je dete imalo od majke, ali to nije adekvatno trošio, a to im je bio jedini novac. Ja sam osećala odgovornost prema svom mrtvom detetu i unuci, sam presekla i prijavila Centru. Oni su mi dali taj pir koji nam je olakšao život, za putovanja, odlazak na roditeljski, lečenje. Dana ST

Kada je u pitanju razlog odstupstva roditelja zbog života u inostranstvu, starateljke i staratelji imaju u iskustvu dve različite situacije, u jednoj roditelji žive i rade u inostranstvu, ali se povremeno uključuju u brigu o detetu ili k žive u inostranstvu i ne pokazuju zainteresovanost ni za brigu ni za kontakte sa detetom.

Sledeća kategorija jeste “**Trebao mi je papir**”. Naime, odluku da se obrate nadležnom CSR donosili su uglavnom u situacijama kada im je bilo neophodno rešenje o starateljstvu zbog ostvarivanja prava deteta na upis u školu, lekarske intervencije, putovanja i sl.

To je moje dete i ja sam nju dugo čuvala bez toga da sam staratelj, ali onda mi je trebao taj pir kako bismo putovala, upis u školu, lekarski pregledi i najviše zbog toga. Tanja ST

Takođe, CSR su se obraćali i u situacijama kada je dolazilo do visoko konfliktnih situacija sa roditeljem deteta, su procenjivali da roditelj može ugroziti bezbednost deteta ili ostvarivanje nekog njegovog prava.

Ali ona je onda uzela dete, pa me komšije u pola noći zovu da ssem dete... To je bilo previše stresno za sve, za dete ponajviše. Prelomilo je to kada su je uhapsili dok je devojčica bila sa njom. Tada sam prijavila nadležnom Centru i od tada je devojčica kod mene. Jana ST

Jedna od starateljki koja je učestvovala u intervju (a koja je romske nacionalnosti) kao specifičnost svoje starateljske uloge navodi to da su roditelji dece (inače njen sin i snaha) maloletni, ali da oni u potpunosti vrše svoju roditeljsku ulogu. Svi članovi porodice žive u zajedničkom domaćinstvu i ona vrši ovu ulogu samo do trenutka kada se pravno ne steknu uslovi da roditelji preuzmu i taj deo roditeljske uloge.

Pa ništa tu nije bilo posebno, Centar mora tako kad su roditelji maloletni, daju mi to rešenje i to je to. Bilo je specifično što je snajka dete bez roditeljskog staranja, sam i njoj staratelj. Sve sam završila sa Centrom oko tih dokumenata, porođaja, dečjih dodataka. Sanja ST

Jedan od srodnika ulogu staratelja detetu preuzeo je nakon što je dete bilo nekoliko godina na smeštaju u klasičnoj hraniteljskoj porodici. Reč je o bratu deteta, koji u trenutku izmeštavanja deteta iz porodice nije imao sve potrebne uslove da se stara o sestri. Nakon što je stekao uslove, uz podršku nadležnog CSR, preuzeo je brigu o sestri, kao i starateljsku ulogu.

- **Kako srodnici razumeju šta stručni radnici procenjuju tokom donošenja odluke o smeštaju deteta?**

U razgovoru o procesu procene, staratelji su izdvojili neka svoja zažanja o tome šta misle da je bilo važno stručnim radnicima organa starateljstva pri donošenju odluke o tome da baš oni preuzmu ulogu staratelja. Ovi odgovori mogu se grupisati u nekoliko kategorija, a prva je **“Uspostavljen odnos sa detetom”**. Staratelji su u razgovoru naglasili činjenicu da je u većini porodica dete već živelo sa njima i da je to umnogome uticalo na odluku. Tačnije, pojašnjavaju ne samo činjenica da dete već živi tu, već i odnos koji su izgradili sa njim.

Pa mislim pre svega odnos koji nas dve imamo. Svako ko nas vidi i ko nas zna, zna da kada je već islo ovako, ona pored mene može da bude najsrećnija. I Centru je to bilo važno. Tanja ST

Naredna kategorija jeste **“Porodična solidarnost i porodični dogovor”**. Većina staratelja navodi da su upravo oni i pokrenuli postupke za lišavanje dece roditeljskog prava, kao i da su predstavnike Centra informisali o porodičnoj situaciji, ali i motivisanosti i spremnosti da preuzmu ili nastave brigu o detetu i brinu dok postoji potreba za tim. Neki od njih ističu da su i roditelji dece bili saglasni sa ovakvom odlukom i predlogom staratelja, smatrajući da je to najbolje okruženje za odrastanje njihovog deteta.

Oni su se dobrovoljno odrekli deteta da bih ja mogla da dobijem starateljstvo. Znali su da oni ne mogu i ne umeju da brinu o njoj, a strahovali su kuda bi dete mogli da odvedu, smo se svi saglasili da je ovo najbolje za dete, a i sve nas. Tanja ST

Među važne elemente procene staratelji ubrajaju i stambene uslove. Smatraju da je tokom terenske posete stručnim radnicima bilo važno da li domaćinstvo ima struju, vodu, da li se održava higijena u domaćinstvu, da li postoji mogućnost da dete ima svoju sobu.

Kada su došli taj prvi put, videli su da je kod nas čisto, uredno, imamo sve uslove. Ne bi oni sigurno pustili to da dete ostane da nešto nije bilo kako treba. Kaća ST

Prepoznaju da je prilikom procene, stručnim radnicima bilo važno i na koji način će se staratelji starati o zdravlju, bezbednosti, obrazovanju, budućnosti, kao i imovini deteta.

Proveravil su kako je čuvam, da li redovno prima vakcine, da li je slučajno bijem, da li redovno pohađa nastavu, da li planira rano da se uda ... Kaća ST

Većina staratelja je u procesu procene pribavljala dokumentaciju kojom je potvrđivan njihov izvor i iznos prihoda, da li se protiv njih vodi neki sudski postupak, da li su bili osuđivani, lekarsko uverenje.

Bili su na terenu, videli su gde živimo, kako živimo, da li dete ima posebnu sobu. Što se tiče mene, da li sam krivično gonjena, imam li zaposlenje, primanja... Valjda im je to bilo dovoljno. Dragana ST

Najmlađa među ispitanicama, sestra devojčice na smeštaju, iznosi svoje zažanje o brigama koje su imali stručni radnici Centra pri proceni i donošenju odluke da li ona može da bude staratelj:

Mislim da ih je brinulo što sam ja mlada, brinuli su da ću zasnovati svoju porodicu, otići na studije i da neću nastaviti da brinem o njoj. Ali to nikako nije bila opcija, ona je deo mene i sa njom ću sve postići, ali samo zajedno. Često se šalimo, mi smo ket koji uvek ide zajedno. Brinulo ih je i da li ću moći da izdržavam obe, naročito kako ona raste, ali sam se zaposlila, stric nam puno pomaže, tako da su oni vremenom shvatili da je to najbolje za sve. Iva ST

I u okviru ove teme izdvojila se kategorija “**Specifičnost manjih sredina**” ili “**svi se znamo, nema potrebe za procenom**”. Jedna od ispitanica ističe da se ne seća procesa koji bi se smatao procenom, tačnije koraka u kojima je pribavljala dokumentaciju, terenske posete stručnih radnika... Dodaje da razlog tome može biti specifičnost malih sredina u kojima se svi stanovnici poznaju:

Ne sećam se sad nešto da me neko posebno procenjivao. Ali malo je ovo mesto, ja poznajem sve radnice CSR, sa jednom sam išla u školu, svi nas ovde znaju. Znaju naš socijalni status, nas kao osobe, kao ličnosti, moju decu, celu porodicu. Verovatno nisu imali neke nejasnoće kako će njemu biti sa nama. Nismo mi ni problematični, ni asocijalni, ni na lošem glasu, nego sasvim normalna porodica. Marija. ST

- **Koliko su srodnici informisani o pravima i dužnostima koje preuzimaju sa ulogom staratelja?**

Kategorije koje se mogu izdvojiti su “**Više pravila nego podrške**” i “**Ni pravila ni podrške**”.

Većina ispitanika, koja se o detetu brinula i pre formalnog rešenja o smeštaju, ističe da u početku nisu razumeli šta se menja u životu njihove porodice. Promene koje su usledile, neki od njih razumeju kao „*onda smo shvatili da tu ima nekih pravila koja moramo da poštujemo, ali ne baš i puno podrške*“ ili k „*ništa se tu posebno nije desilo, uglavnom su nas pustili da živimo kao i pre toga, niti smo mi njihova briga, ni oni naša*“. Nekoliko ispitanika navodi da su se o pravima i dužnostima uglavnom sami informisali. Informacije koje su dobijali od voditelja slučaja opisuju kao opšte, nedovoljno specifične, odnosno neinformativne što je mnoge od njih ostavljalo u neznanju.

A to o pravima i dužnostima, niko me nije jasno i detaljno informisao. Jeste meni voditelj slučaja rekao da mogu da mu se obratim kad god treba, ali te tehničke stvari oko materijalne pomoći i drugih važnih pitanja nisam znala, sama sam se informisala. Jana ST

A ta prava nisam mnogo ni čačkala. Voditelj slučaja je divna prema meni, ali nismo to puno ispitivale. Mislim da tu ima puno prava koja, nažalost, ne ostvarujemo ali bože moj... Dragana ST

Od onih koji su do ovih informacija dolazili na sopstvenu inicijativu, većina kaže da je to činila u situacijama kada nisu mogli sami da prevaziđu materijalne ili druge izazove u brizi o detetu:

Radila sam puno radno vreme i mogla sam sa tom platom sve da nam obezbedim, nisam ništa ni tražila od CSR. Kada se to pre dve godine promenilo, kada je to postalo kritično, zatražila sam socijalnu pomoć. Jana ST

Dve naredne kategorije koje su izdvojene jesu “**Iskusni**” i “**Novi u sistemu**”. Staratelji koji su i po drugom osnovu korisnici usluga CSR (socijalna pomoć, razvod braka, maloletnička delinkvencija njihove biološke dece itd.) jasnije znaju šta mogu da očekuju iz ove uloge i upoznati su sa većinom svojih dužnosti i prava koja oni i dete na smeštaju mogu da ostvare.

Ja sam u kontaktu sa njima skoro od svog rođenja... problemi sa mojom decom, novčane pomoći, druge vrste podrške... Često se šalim sa radnicima Centra da sam ja ovde mnogo duže od većine njih, i propise poznajem bolje. Kaća ST

Neki od ispitanika navode da su od strane voditelja slučaja, već pri prvim kontaktima, detaljno informisani o pravima i dužnostima koje proističu iz ove uloge. Kažu da im je to mnogo značilo kako bi doneli odluku u preuzimanju odgovornosti koju starateljska uloga nosi sa sobom.

Jasno sam razumela, više nisam bila samo sestra već još nešto, ne mogu da kažem više od toga, jer biti sestra je više, ali u tom pravnom smislu... Radnici Centa, pre svega voditelj slučaja i pravnik su mi sve objasnili i uvek mogu dodatno da pitam kada mi nešto nije jasno. Iva ST

Poslednja kategorija u okviru ove teme “**Briga o mom detetu je moja, a ne stvar sistema**”.

Među starateljima postoje i oni koji naglašavaju da se nisu interesovali za prava i dužnosti, da su jedino bili zainteresovani za rešenje o smeštaju, o formalnom preuzimanju brige o detetu. Svoj stav pojašnjavaju time da smatraju da im ne treba podrška socijalne zaštite, da materijalnu podršku detetu treba da nastave da pružaju roditelji, a svaki oblik druge podrške oni kao srodnici. Prema analizi ovih intervju, uglavnom je reč o srodnicima koji su i dalje ljuti na roditelje deteta, kako zbog napuštanja deteta, tako i zbog nezainteresovanosti o tome kako je detetu u aktuelnom trenutku. I dalje prisutni konflikti među članovima porodice utiču na ljutnju koju staratelji često verbalizuju u stavovima o ulozi koju bi roditelji trebalo da imaju u životu deteta i nakon prestanka staranja o detetu.

Ali ja smatram da država ne treba da plaća izdržavanje deteta, pored oba roditelja živa, oni treba da plaćaju alimentaciju, a ja ću ako oni neće, da je čuvam dok sam živa. Jelena ST

O detetu o kom brinu govore kao o “svom” nekom ko je deo njihove porodice u svakom smislu i ne žele da se preterano ističe to što su deo sistema socijalne zaštite.

Kada smo preuzeli brigu o njoj, nismo tražili nikakva prava niti bilo šta, ne treba nam pomoć, ja sam njen brat i mogu da brinem o njoj. Jovan ST

Nisam ja tražila niti su me interesovali ni prava ni dužnosti, on je moje dete, kao moje treće dete, imam dvoje biološke, a on je treće. Ja sam to samo htela da ozvaničim, da imam taj pir za sve druge stvari koje su mi trebale... Samo to, a ovo drugo ništa... On je moj, moj. Ja se ne osećam kao neki staratelj, ja sam tetka, on je moja krv. Ili da smo deo socijale ili čega već... On je sve što je ostalo od mog brata. Marija ST

Planiranje

Nakon procene, sledeća oblast u okviru intervju staratelja bilo je planiranje. Cilj je bio da se otkrije kako oni razumeju proces planiranja, sačinjavanje brojnih planova u okviru zaštite deteta, kao i na koji način oni učestvuju u tom procesu.

• Planiranje usluga i participacija staratelja u planiranju

Kategorija izdvojena iz ove teme “**Plan je da plana nema**”. Svi srodnici, koji duži vremenski period brinu o deci, nemaju u iskustvu sačinjavanje pisanih planova usluga ili kako neki kažu “*sećam se da smo to radili na početku smeštaja, ne i nakon toga*”.

Većina ispitanika planiranje i participaciju u planiranju percipiraju kao povremene sastanke u CSR ili razgovore putem telefona, gde sa vodiošteljem slučaja razmenjuju iskustva i planiraju šta dalje ukoliko postoji neki izazov.

“Ništa se nismo na taj način dogovarali i pisali, potpisivali. Sve što treba dogovaram se sa njima kroz razgovor”. Dragana ST

“Nismo mi to nikada sad nešto sedeli svi i planirali, potpisivali, to ne... Ovako se dogovaram sa vodiošteljem slučaja putem telefona najčešće”. Tanja ST

Neki staratelji navode da imaju informaciju od drugih staratelja iz svog okruženja da je potrebno sačinjavati planove, ali navode da oni nemaju to iskustvo.

Samo jedna od ispitanica ima iskustvo sa planiranjem usluga onako kako je to predviđeno vođenjem slučaja. Kako je ona sestra devojičice na smeštaju i kako je kao veoma mlada preuzela ulogu staratelja, ističe prednosti procesa planiranja usluga:

U početku mi je to mnogo značilo. Za mene je sve to bilo novo i najbolje kada tako se sastanemo svi, dogovorimo se, napišemo i svima sve bude jasno. Kasnije su se neke stvari podrazumevale, ali meni je to u početku mnogo značilo, davalo mi je sigurnost. Iva ST

• Plan kontakata

Slično kao u prethodnoj temi, odgovori ispitanika uglavnom ukazuju na izostanak planova, a kategorija koja se može izdvojiti jeste “**Kako život namesti**”.

Kada su u pitanju planovi kontakata dece sa roditeljima i drugim bliskim osobama, niko od ispitanika, aktuelno, nema pisani plan kontakata. Dvoje staratelja ističu da imaju sudsku odluku o kontaktima, ali da se jedna od odluka, usled nezainteresovanosti roditelja za realizaciju istih, ne poštuje, dok se druga, koja je doneta u postupku vraćanja roditeljskog prava majci deteta na smeštaju, realizuje u prostorijama CSR, pod nadzorom stručnih radnika.

U okviru ove podteme najviše se govorilo o izazovima do kojih dolazi usled situacije u kojoj staratelji samostalno organizuju i kontrolišu, tj. uspostavljaju granice u kontaktima. Neki od pomenutih izazova su: izloženost deteta neadekvatnom ponašanju roditelja pod dejstvom psihoaktivnih supstanci, tačnije nepredvidivost ponašanja roditelja u takvim situacijama (npr. izbaci dete napolje, vređa, baca predmete i sl.); nepredvidivost i izostanak kontinuiteta u kontaktima; roditelji koji iznuđuju novac od staratelja; a ovakve situacije ponekad budu prilika za produbljenje konflikta između staratelja i roditelja deteta.

Mama je bila pijana i drogirana sve vreme dok je unuka bila kod nje, vikala je na nju, došla je uplakana, tražila je da ode u CSR i da kaže vođitelju slučaja da zabrani mami da je zove. Jana ST

Pisani plan nemamo, niko mi to nikada nije rekao da pravim. Ona je sada starija odlazi sama da vidi oca. On je sada kod roditelja manje brinem, ali opet nikada ne znam šta njemu može da dne na met. On u tim trenucima krize zove, traži novac, preti. Dana ST

Staratelji koji brinu o deci koja retko ili skoro nikada ne kontaktiraju sa roditeljima smatraju plan kontakata važnim, jer vide to kao mogućnost da roditelj to razume kao obavezu i kontinuirano kontaktira sa detetom. Ističu da prepoznaju brigu i tugu dece usled izostanka kontakata, kao i da misle da su stručni radnici ti koji bi mogli više da rade na motivaciji roditelja za kontakte i reuspostavljanje odnosa sa decom.

Postoje kontakti koji nisu planirani, a koji prema tvrdnjama staratelja nisu praćeni nikakvim izazovima. Ovi staratelji podržavaju kontakte deteta sa roditeljima i oni se realizuju po dogovoru u njihovom domaćinstvu ili dete provodi vreme sa roditeljem u aktivnostima koje želi. Dodaju da smatraju da kontakti tako i treba da izgledaju, da ako ne bude nikakvih izazova, nema potrebe da se donose pisani planovi. Staratelji sa ovakvim iskustvom navode primere u kojima otac za praznike bude i po nekoliko dana gost u kući, provodi vreme sa detetom u uobičajenim aktivnostima ili primer majke koja radi u inostranstvu, a kada je u Srbiji, provodi vreme sa detetom kako se dogovore.

Prema iskazima staratelja, u nekim porodičnim aranžmanima roditelji dece povremeno i žive u istom domaćinstvu.

Nemamo nikakav plan kontakata, kako život namešt, što bi se reklo. Otac je u godinama, bolestan je i deo godine živi kod mene, a deo kod brata koji je isto blizu. Tako da devojčica povremeno živi sa njim, a povremeno ga viđa kada je kod brata, tj. njenog strica. Jovan ST

Kada su u pitanja kontakti dece sa drugim značajnim osobama, skoro svi staratelji podržavaju kontakt dece sa braćom i sestrama. Naime, samo jedna ispitanica navodi da izostaju kontakti deteta na smeštaju sa braćom, a kao razlog navodi to što su braća na smeštaju u hraniteljskoj porodici u drugom gradu. Navodi da im je komplikovano i materijalno zahtevno organizovanje kontakata, a plan kontakata nikada nisu imali.

Staratelji zažaju da prilikom prekida kontakata jednog roditelja sa detetom, često i srodnici sa strane tog roditelja nisu zainteresovani za kontakte, a ako jesu, kažu da oni rado podržavaju te kontakte.

Majku dete ne viđa, a otac živi u istom mestu. Povremeno se viđaju, a za to nam ne treba Centar i piri. Mislim da to treba, možda bi otac ređe dolazio jer bi shvatio kao obavezu, ovako je sve manje-više normalno. Viđa ona i te njegove rođake, malo je ovo mesto, a i ja njoj to ne branim niti ću... Što bih, što nas je više koji je volimo, to je bolje za nju. Tanja ST

- **Plan stalnosti**

Iskazi staratelja u okviru ove teme mogu se svrstati u sledeće kategorije **“Podrška, ali i briga za opciju povratka deteta roditeljima”**, kao i **“Misterija srodničkog hraniteljstva”**.

Na informaciju da je plan stalnosti još jedan od planova koji bi trebalo da se sačini u pisanoj formi u saradnji sa voditeljom slučaja, svi ispitanici navode da nemaju u iskustvu potpisivanje pisane forme plana, ali o budućnosti deteta razgovaraju sa voditeljem slučaja.

Nemamo neki striktan plan, ali mislim da se svima podrazumeva da će ona biti kod mene dokle god ona ne pođe svojim putem. To je normalno. Tanja ST

Za decu za koju je u planu povratak roditeljima, staratelji podržavaju tu opciju, ali pokazuju zabrinutost kako će se roditelj snaći u brizi, naročito ako je u ranijem period bilo neadekvatnog odnosa roditelja prema detetu. Iskazuju spremnost da i nakon prekida smeštaja budu podrška detetu i roditeljima.

Kada je u pitanju mogućnost da detetu u starateljskoj porodici bude priznato pravo i na porodični smeštaj, odnosno da staratelji postanu i hranitelji, samo polovina ispitanika je upoznata sa ovom opcijom. Većina kaže da su do te informacije došli sami, da im u nadležnom Centru nisu predlagali tu mogućnost. Jedna od ispitanica iskazuje ljutnju jer smatara da se na ovakav način štiti državni budžet, a ne prava deteta.

Što se tiče hraniteljstva i to sam se informisala sama. A onda kada sam pitala voditelja slučaja, ona kaže može, ali mi nikada oni to nisu pomenuli. Ja sam tek ove jeseni predala dokumentaciju, ali sada zbog ove situacije sa koronom obuka se ne realizuje, čekam da se to sredi. Ali i to sam sama saznala. E, da li je to izbegavanje da se slučajno ne ošteti država i budžet, na to mi liči. Ako imamo pravo, zašto nismo mogle da ga koristimo sve ove godine? I ko je odgovoran za to? Jana ST

I oni koji znaju za ovu opciju ne razumeju u potpunosti šta ona podrazumeva – neki su odbili da budu procenjeni kao hranitelji jer smatarju to privremenijim oblikom smeštaja i da će im to ukinuti starateljsku ulogu.

Tako mogu da dođu i da mi je uzmu, a starateljstvo znači da je, ipak, ona moja i ja bih nju čuvala do kada god mogu... Nisam to znala da može i jedno i drugo... Nisam to ispitivala, niti mi je to ko precizno objasnio. Jelena ST

Za romske porodice, u kojima su roditelji dece maloletni, deca će ostvariti stalnost tako što se očekuje da će roditelji punoletstvom u potpunosti preuzeti brigu o detetu.

Oni staratelji, koji su bili informisani o opciji srodničkog hraniteljstva od strane voditelja slučaja, navode različita iskustva. Jedna od ispitanica kaže da je bila informisana i podržana od strane voditelja slučaja da prikupi potrebnu dokumentaciju, ali da su u procesu procene, zbog toga što su njeni sinovi kao maloletni činili krivična dela, procenili da nema adekvatne vaspitne kapacitete i ne može dobiti licencu za hraniteljstvo. Takvu odluku smatra nejasnom jer već deset godina adekvatno brine o sestričini koja ne ispoljava probleme u ponašanju, ni sklonost ka delinkventnom ponašanju.

Možda sa svojim sinovima nisam znala bolje, ali ona je divno dete i sa njom sve ide lako. Kako me puste da toliko godina brinem o njoj, onda mi kažu da brinu kako ja to radim, tačnije da ja to verovatno ne znam dobro da radim? Kaća ST

Prema iskustvu preostalih koji su informisani o ovoj mogućnosti, podneli su zahtev da budu procenjeni kao hranitelji, ali usled pandemije COVID 19 čekaju da se steknu uslovi za realizaciju obuka i nastavak procesa utvrđivanja kompetencija kako bi eventualno dobili licencu za hraniteljstvo.

Kada govore o stalnosti, odnosno o budućoj brizi o deci, staratelji koji su starije životne dobi (uglavnom babe dece na smeštaju) izražavaju zabrinutost u pogledu budućnosti dece i svojih kapaciteta da budu podrška detetu dok se ne osamostali. Ističu da i u narativima dece prepoznaju brigu pre svega za zdravlje staratelja i da li će moći o njima da se brinu dok god za tim postoji potreba.

“To je bolno. Ja ako se prehladim ili malo mi nešto fali, devojčica odmah pita „Bako, a ko će mene da čuva ako se tebi nešto desi? To je njoj najveći problem u životu” . Jana ST

Vidovi podrške sistema socijalne zaštite

Treća tema razgovora sa starateljima bila je njihovo sagledavanje svih aspekata podrške koju sistem socijalne zaštite nudi srodničkim starateljskim porodicama.

• Dostupni vidovi podrške

Kao jedna od prvih kategorija izdvojenih u okviru teme dostupnih vidova podrške, jeste **“Materijalna podrška koja sleduje”**.

Najčešći oblici materijalne podrške koji su navođeni u intervjuima jesu:

- socijalna pomoć
- jednokratna novčana pomoći
- školski pribor
- paketi pomoći (hrana, higijena) za vreme zabrane kretanja tokom pandemije COVID 19
- dečji dodatak (iako ovu ulogu ne pruža direktno CSR)
- polovna garderoba.

Neki staratelji napominju da su ih, tokom pandemije COVID 19, naročito tokom zabrane kretanja, stručni radnici nadležnih centara pozivali kako bi utvrdili da li su im neophodni keti pomoći sa sredstvima za higijenu i hranom. Smatraju to značajnim izvorom podrške. Jedna od ispitanica napominje da je iz njenog iskustva i tu podršku morala da potraži samostalno:

U vreme karantina sam dobila dva keta hrane kao pomoć, ali i za to sam se sama prijavila. Čula sam od drugih ljudi, niko mene nije zvao da proverim da li nam nešto treba. Jana ST

Još jedna kategorija koja se ovde može izdvojiti je **“Milostinja”**.

Kada su u pitanju materijalni oblici podrške, staratelji koji ih dobijaju primećuju da je osnov za ovaj oblik podrške pre svega njihov materijalni status, a ne činjenica da se brinu o detetu bez roditeljskog staranja.

Skoro ništa ne dobijamo... Tu socijalnu pomoć i dečji dodatak, al to bih svakako primala, ovako zbog starateljstva ništa sad posebno. Čini se da to što brinemo o detetu ništa ne znači i nikom nije važno. Povremene jednokratne nisu dovoljne, neka garderoba polovna, knjige... Sve je to nedovoljno da bi brinuli kvalitetnije o detetu. Sanja ST

Ništa... Osim taj dečji dodatak i ponekad jednokratnu, ali to svi Romi u mom naselju imaju i ako nisu staratelji. Kaća ST

Kada su u pitanju podrške u vidu garderobe, knjiga i školskog pribora, ne postoji ujednačena praksa centara, se nekim starateljima nude, nekima ne. Ispitanica svoje iskustvo sa ovim vidom podrške opisuje na sledeći način:

Pitali su me jednom da li želimo polovnu garderobu, knjige ... To nam stvarno ne treba, jer ako ne žele da podrže ovo dete na neki dostojan način, ne želimo ni milostinju. Jelena ST

Brojni odgovori koji su se ticali pristu ovom obliku podrške mogli bi se objediniti u kategoriju **“Ništa ne nude, ništa i ne očekujemo”**. Nekoliko staratelja navodi da ne prima nikakve oblike materijalne podrške, kao i da pristup istim nisu imali od početka smeštaja deteta. Kao razloge za to navode da ne žele jer smatraju da im tako nešto nije potrebno ili nisu informisani koji su to oblici podrške na koje imaju pravo nisu za iste nikada ni aplicirali.

Ništa nam nisu pružili... Mi nismo uzeli dete da bi nešto dobili, nije nam to potrebno, ali niko nam nije ni nudio, ne znam ni šta bi mogli da dobijemo. Jovan ST

Hvala bogu, nama to materijalno ne treba, on je dobio od roditelja penziju, mi svi imamo plate, tako da ne zavisimo od tog sistema hoće li ili neće pomoći. Marija ST

Ni dečji dodatak, ni te druge novčane pomoći, ništa od toga. Nisam nešto dosadna, ništa nisam tražila, a ništa mi nisu ni nudili. Pojma nemam ni šta oni mogu. Na kraju meni i to dovoljno, što sam formalno staratelj. Dana ST

Naredna kategorija jesu **“Usluge socijalne zaštite”**. Kada su u pitanju usluge, ono što u tom domenu staratelji prepoznaju da im je dostupno, jesu pre svega savetodavne usluge. Ovu uslugu najčešće definišu u formi *“da se požale i da ih voditelj slučaja sasluša”*. Teme o kojima su savetodavno usmeravani su pre svega izazovi koji se javljaju u periodu adolescencije deteta na smeštaju, potom prilagođavanje deteta nakon smeštaja, odnos sa roditeljima deteta, kao i neke od specifičnih tema. Ispitanica koja je inače baka devoјčici na smeštaju navodi primer izazova sa kojim se suočavala:

Devoјčica je pre nekih godinu dana počela da me zove mama. Da li mislite da sam srećna zbog toga? Ne nisam. Ja sam pričala sa njom... Ali malo po malo, naročito pred drugima stalno to radi. Meni je bilo neprijatno, nisam znala šta sa tim. Obratila sam se voditelju slučaja, sam razumela zašto to radi i dobila savete kako da se ponašam. Jana ST

Od drugih, značajnih saveta koje dobijaju od voditelja slučaja staratelji izdvajaju pre svega one koji se tiču određenih procedura, pribavljanja potrebne dokumentacije, procesa prilagođavanja deteta na određene promene.

Pošto živimo u drugom gradu, tada kada smo rešili da preuzmemo brigu o njoj, CSR nam je pomogao u procesu privikavanja, savetima pre svega. I mi smo bili u hotelu u tom gradu dok smo je viđali i završili papirologiju i svi saveti koje smo dobili tada bili su dragoceni. Jovan ST

Kada su u pitanju izazovi u adolescenciji deteta, starateljima je potrebna savetodavna podrška na koji način da usmeravaju ponašanja deteta, naročito ona koja procenjuju kao rizična. Jedna od ispitanica navodi primer:

Imala sam problema jer je on u pubertetu, a tetka u klimaksu, kada se zakače te dve struje... Tada sam zvala Centar da vidim šta i kako da radim. Ti razgovori su mi značili i saveti koje sam dobijala. Tada sam ga bolje razumela. Marija ST

Ista ispitanica dodaje da se pozivima voditelja slučaja služi i u svrhu zastrašivanja, a u situacijama kada ik ne uspeva da utiče na ponašanje dečaka: *“I ponekad sam ih zvala namerno, da on vidi da komuniciram sa njima da se bar malo promeni”*. Marija ST

Staratelji koji su preuzeli brigu o detetu o kom brinu na ranom uzrastu ističu kao važne oblike podrške zastupanje interesa deteta u drugim ustanovama, usmeravanje i informisanje o pravima koja mogu da ostvare u okviru drugih sistema (npr. pravo na naknadu ili regresiranje troškova za boravak u predškolskoj ustanovi, naknade za određena medicinska pomagala itd.).

Kategorija koja se u okviru ove teme može izdvojiti kao poslednja jeste **“Imali smo sreće”** ili doživljaj staratelja da podrška i profesionalan odnos nije nešto uobičajeno što im “sleđuje” već je takav odnos povezan sa faktorom sreće.

Svi ispitanici ističu značaj odnosa sa voditeljem slučaja više nego vidova podrške koju dobijaju. Oni koji su zadovoljni tim odnosom nemaju većih zamerki na nivo pružene podrške. Ističu da im je veoma važno ako ima ko da ih *“sasluša, bude ljubazan, pokaže razumevanje”*.

Mi smo baš imale sreće sa voditeljem slučaja. Znam za razna iskustva. Ali naša je mlada, puna energije, uvek me sasluša i pomogne koliko može. i kad često nešto ne može, ljubazna je i onda i to puno znači. Iva ST

- **Nedostupni vidovi podrške**

U razgovoru o podršci, staratelji su izražavali potrebu za određenim vidovima podrške i ti odgovori se mogu izdvojiti u dve kategorije: **“Vidovi podrške koji nisu dostupni”** i **“Kako postojeći vidovi podrške da odgovore na njihove specifične potrebe”**.

Kada su u pitanju usluge koje izostaju ili su, pak, nedovoljne, a koje ispitanici prepoznaju da bi im bile veoma značajne, pre svega navode savetodavne usluge o specifičnim temama (usmeravanje detetovog ponašanja; ljutnja deteta prema roditeljima; vršnjačko nasilje i sl.).

Imala je ona neke probleme u školi sa jednim dečakom, morali smo i policiju da angažujemo. Ona u školi ima psihologa, pedagoga, socijalnog radnika, ali kad god je problem, uvek je bilo „ona traži žnju“. Tu nismo dobili podršku ni od koga, sve smo morale same. A ja ne znam kako da je naučim da se odupre svemu tome... I tom zadirkivanju da nema roditelje. Jana ST

U istom kontekstu govorili su i o usluzi zastupanja prava deteta u sporovima pred sudom (lišenje roditelja roditeljskog prava, ostvarivanja prava na alimentaciju i sl.). Staratelji navode da imaju nelagodu i da nekada ne pokreću ove postupke zbog odnosa koji imaju sa roditeljima deteta. Nepokretanje tih postuka nekada bude i nauštrb prava deteta, a ispitanici navode da smatraju da organ starateljstva treba da preuzme značajniju ulogu u pomenutim postupcima.

Nisam pokretala to oko tih tužbi za alimentaciju, ali od toga sam i odustala, snalazimo se mi i bez toga. Centar nije hteo, insistirali su da ja to radim, a posle svega ne želim sa našom majkom još i na sud da idem. Iva ST

Neki od ispitanika navode iskustva dogovora sa roditeljem deteta o pokretanju postupka za lišavanje roditeljskog prava, kako bi dete formalno imalo za staratelja srodnika koji je preuzeo tu ulogu od roditelja.

Onda sam ja molila mamu da dete bude stalno kod mene i da budem staratelj. Ona je pristala da je ja tužim i da to sve ozvaničimo jer je znala da je tako najbolje za sve. Jana ST

O materijalnim oblicima podrške staratelji ističu da pre svega treba da postoje, ali kao stalna i predvidiva podrška. Takođe navode da im treba omogućiti povlašćenije uslove za ostvarivanje određenih prava poput dečjeg dodatka, kao i knjiga, školskog pribora. Jednokratne pomoći, iako mnogi od ispitanika primaju, prema njihovim iskazima treba da budu uvremenjene, a ne isplaćivane po principu „kada ima“.

Kao značajan vid podrške koji bi trebalo da bude znatno zastupljeniji staratelji navode i kontakte sa voditeljem slučaja. Takođe, smatraju da stručni radnici treba da imaju više aktivnosti koje bi uključile roditelje deteta, a pre svega savetodavna usmeravanja na temu kontakata i odnosa sa detetom, kao i sa starateljima, upravljanja agresivnim ponašanjem, lečenje od bolesti zavisnosti, ali i unapređenja kaceteta za preuzimanje brige o detetu.

Više puta sam im tražila da pozovu oca devojčice na razgovor, da mu daju neku pomoć, da njega obezbede da on nas pusti na miru. Neko da mu objasni šta znači starateljstvo, kako da održava kontakte i igra se sa detetom. Dana ST

Žalbe

U okviru ove teme može se izdvojiti kategorija **“Izostanak žalbi”**.

Niko od staratelja nije se formalno, a ni na druge načine žalio na podršku nadležnog CSR. Smatraju da postoji mogućnost da dobiju znatno više formalne podrške, ali se i pored toga ne žale, a kao razlog za izostanak žalbi navode: nisu upoznati na koje sve vidove podrške imaju pravo da bi po izostanku istih uložili žalbu; nisu upoznati sa mehanizmima podnošenja žalbi; smatraju da žalbe ne bi dale željene efekte; brine ih na koji način bi njihova eventualna žalba bila procenjena.

Ja se povlačim da ne bude da se žalim i da ne mogu, ali smatram da Centar može još puno toga da pruži detetu jer to je pre svega njihova obaveza prema ovoj deci. U suprotnom, šta će nam taj Centar? Dragana ST

Kako staratelji razumeju obavezu CSR da nadzire efekte pružene podrške?

Kada je u pitanju tema koja se odnosila na to kako staratelji prepoznaju nastojanje organa starateljstva da dobije povratne informacije o tome kako se realizuje smeštaj deteta u starateljsku porodicu, ponovo se uočava neujednačena praksa. Izdvojile su se sledeće kategorije: **“Još jedan pir”** i **“Neujednačena praksa kontakata sa voditeljima slučaja”**.

Svi ispitanici kao odgovor na pitanje o tome kako voditelj slučaja dobija informacije o realizovanju smeštaja navode, pre svega, postupak revizije odnosno starateljski izveštaj koji dostavljaju CSR jedanput godišnje. Smatraju da je to često jedini izvor informacija koji voditelj slučaja ima o tome kako oni obavljaju svoju ulogu i kako se razvija dete na smeštaju. Starateljski izveštaj svi ispitanici vide kao formalnost i obavezu „prema Centru, jer njima je to značajno“ i izostaje razumevanje važnosti ovog dokumenta.

Neki od ispitanika ističu da jedini vid kontakta sa nadležnim CSR bude upravo u vezi sa postupkom revizije:

Oni valjda treba da nas posećuju... Prve godine su dolžiji da vide uslove, porazgovarali sa nama i to je to. Telefonom retko zovu, jedino za taj izveštaj da nas podsete da pošaljemo i to je to. U tom izveštaju pišemo o svemu što je važno, a tiče se deteta valjda tako znaju. Jovan ST

Većina ispitanika navodi da vodio slučaj retko imaju kontakt sa detetom na smeštaju, uglavnom samo sa starateljima. Primećuju da deca često izbegavaju ove kontakte i ne razumeju ulogu organa starateljstva u svom životu.

Za sve ovo vreme bili su jednom kod nas. Jednom smo dečak i ja zajedno bila u Centru i to što jednom godišnje idem da potpišem taj neki izveštaj. r puta sam ih zvala i to je to. Dečak i ne želi te kontakte, a i ne razume ulogu ljudi iz Centra. Marija ST

Kao još jedan vid nadzora, staratelji navode i kontakte sa vodio slučaj u prostorijama Centra, kućne posete, kao i telefonske kontakte. U iskazima se uočava neujednačenost prakse i na ovom planu. Tako, neki od ispitanika navode da su u kontaktu sa vodio slučaj bar jedanput mesečno, realizuju se kućne posete nekoliko puta godišnje i to kako najavljene, tako i nenajavljene, kao i drugi vidovi kontakata. Kažu da vodio slučaj često kontaktira i sa predstavnicima škole kako bi dobio informacije o školskim postignućima deteta, kao i ponašanju u školskoj sredini. Takođe, kontaktira i sa lekarima ukoliko postoje neke zdravstvene smetnje kod deteta. Međutim, prema navodima nekih ispitanika, dešava se da kontakt sa vodio slučaj imaju samo jedanput godišnje u prostorijama Centra, dok se kućne posete realizuju samo prilikom smeštaja, nakon toga izostaju.

Oni nekada dođu najavljeno, nekada nenajavljeno... Pričaju sa detetom, pozivaju bar jednom mesečno, onda im ja pišem taj godišnji izveštaj o detetovom razvoju. Valjda je to dovoljno da znaju kako se brinem o detetu i da i oni budu mirni. Tanja ST

Staratelji romske nacionalnosti izveštavaju da imaju veoma česte posete od strane stručnih radnika CSR. Kažu da to razumeju jer su u njihovim naseljima mnoge porodice korisnici usluga sistema socijalne zaštite i da stručni radnici pri poseti jedne porodice, posete i ostale i na taj način pribave informacije o tome kako funkcionišu. Ovde se izdvaja kao specifičnost manjih sredina i romskih naselja to što „svi znaju sve“ što utiče na proces pribavljanja relevantnih informacija o određenoj porodici. *“Oni mene znaju u ovom gradu... Znaju da sam odgovorna, realna. Uglavnom se čujemo putem telefona. Sa detetom oni baš retko kontaktiraju”.* Dragana ST

Razlike u percepcijama

Kategorije koje se mogu izdvojiti u okviru ove teme: **“Razumevanje ograničenosti resursa sistema, ali i prepoznavanje da se postojeći resursi ne koriste adekvatno”** i **“Čuvanje budžeta”**; **“Uticaj odnosa sa vodio slučaj na percepciju sistema podrške”**.

Nekoliko staratelja smatra da razlike u percepcijama njih i voditelja slučaj postoje pre svega zbog toga što oni znaju šta im je potrebno, a vodio slučaj šta je od tih vidova podrške, u trenutnom sistemu, moguće realizovati. Dodaju da razumeju da sistem socijalne zaštite *“nije idealan, ali nije ni svemoguć”*, ali da je neophodno da se razvijaju usluge u zajednici ka kojima bi mogli da se usmere u skladu sa svojim potrebama za podrškom.

Oni bi nas uputili na druge sisteme, ali koji su to drugi sistemi? Ja sam veoma znatiželjna i želim da znam kako ovom detetu da pružim što kvalitetniji život. Važno bi bilo da dobijemo neku specifičnu podršku, ali ovako organizovan sistem ne može bog zna šta. Jana ST

Kao mogući razlog za razlike u percepcijama, nekoliko ispitanika navodi da smatraju da sistem socijalne zaštite njih ne prepoznaje kao specifičnu grupu. Tačnije, kažu da predstavnici tog sistema ne razumeju i ne trude se da saznaju šta ovim porodicama treba kako bi adekvatnije brinuli o deci.

Ja kažem da ovo dete živi u nezdravoj sredini, njoj ne trebaju baba i deda, već roditelji. Ja to nikako ne mogu da budem. Baba i deda treba da pomaze, vode u šetnju, daju džeparac... Mislim da možda ti ljudi u Centru to ne vide dovoljno, nego se podrazumeva da je to nama lako i da ćemo mi to sami. Prevelika je to odgovornost u ovim godinama, moja uloga je nezahvalna, ali niko od nas je nije birao i dobrodošla bi nam svaka podrška. Dana ST

Stratelji smatraju da često izostaje komunikacija između njih i voditelja slučaja, u takvom kontekstu oni ne razumeju šta mogu da dobiju od formalnih vidova podrške, a voditelji slučaja ne mogu da znaju šta im je potrebno.

Ja verujem da su staratelji potpuno različita skupina ljudi, ali da imamo neke slične potrebe. Neko treba da to sagleda i osmisli kako da nas podržava. Evo, ja prvi put sa nekim o ovome ovako pričam i, naravno, da niko nema pojma šta mi treba, a ni ja šta mogu da dobijem. Marija ST

To što navodite ja nisam ni znao da CSR može... Tako ni CSR verovatno šta ja mogu, a šta ne. Mi mnogo toga ne znamo. Jovan ST

U nedostatku komunikacije, staratelji smatraju da voditelji slučaja podrazumevaju da im nije potrebna podrška ukoliko je izričito ne traže („Mi ne tražimo, oni ne nude“, „ako se ne buniš, onda misle da je sve kako treba“).

Staratelji smatraju da sistem socijalne zaštite nema „volju“ da unapredi ovaj deo svoje nadležnosti i pruži im više podrške. Kao posledicu, navode da izostaje adekvatna informisanost staratelja o pravima, neadekvatna podrška ili izostanak svakog oblika podrške. Jedan od mogućih razloga ovakvog postupka navode „jer sistem čuva budžet“. Naime, u okviru nekoliko tema, kao i ove, ispitanici navode da smatraju da određeni vidovi podrške izostaju jer bi na taj način bila potvrđena njihova pozicija u sistemu, a to bi značilo kontinuiranu podršku i značajnija izdvajanja za sistem socijalne zaštite.

Nekoliko ispitanika, i u okviru ove teme, prepoznaje značaj motivisanosti za rad i stepena angažovanosti voditelja slučaja, kao i odnosa koji su međusobno izgradili. Navode da ako su ovi aspekti pozitivni, onda im se i percepcije o tome šta starateljskoj porodici od podrške treba poklaju. A u slučaju da to izostane, staratelji ističu da su „prepušteni sami sebi“.

Verovatno zavisi ko su ljudi koji rade u CSR. Mi smo imali sreće, jer znam i za drugačija iskustva. Naš voditelj se trudi da nas čuje, pita šta nam treba, u takvom odnosu jasno dobijete informacije i sve vidove podrške. U suprotnom, nemate ideju šta ko može, šta kome treba. Iva ST

Kako drugačije?

Poslednja tema o kojoj se govorilo u intervjuima sa starateljima jesu preporuke, odnosno njihova percepcija o tome kako sistem socijalne zaštite treba da se modifikuje, kako bi adekvatnije podržavao starateljske srodničke porodice. Preporuke staratelja mogu se grupisati u sledeće kategorije:

- Regulisanje sudskih postuka (dužina sudskih postuka ugrožava brojna prava deteta)
- Unapređenje uslova da staratelji budu i hranitelji detetu
- Materijalna podrška – “ne samo kada ima” već da bude predvidiva i kontinuirana
- Dostupnost i podešenost usluga.

Kada je u pitanju normativni okvir, staratelji su pre svega govorili o promenama koje bi se ticale postuka pred sudom. Smatraju da troškovi ovih postuka ne bi trebalo da snose oni, jer inače imaju povećane troškove od trenutka preuzimanja brige u detetu. „*Kao da nas neko kazni što želimo da se brinemo o ovoj deci*”. Jana ST

Nekoliko staratelja navodi da dok postupci pred sudom traju, dete ne prima alimentaciju, a nekada i nakon toga jer roditelj ne uplaćuje novac i ne poštuje odluku suda. Dodaju i da ovi, kao i postupci za lišavanje roditeljskog prava, traju dugo i da je potrebno normativno to urediti kako bi se procedure ubrzale. Kao jednu od posledica dužine trajanja ovih postuka navode da dugo neformalno brinu o detu i tako budu u poziciji koja znači još manje prava koje mogu da ostvare i podrške da dobiju.

Takođe, zakonski da se promene te procedure, da se brže reaguje, da se ubrzaju te zakonske procedure. Dok mama ili ja podnesemo zahtev da se tuži, dok se oformi tim u Centru, ako treba i sud, a detetu vreme prolazi dok svi odrade svoje procedure...
Dragana ST

Takođe, staratelji smatraju da je neophodno da se materijalna podrška definiše kroz normativne akte, kako bi bila predvidiva i stalna.

Da se urede ta materijalna sredstva... Naše dete nije zbog toga trpelo, ali mi jesmo. Postavili smo cilj da njoj ne sme ništa da fali, a mi kako se snađemo. Ne mogu ni da zamislim kako je drugim starateljima koji imaju manje prihoda. Marija ST

Te jednokratne pomoći nisu realne, da sa time odgajate dete. Materijalna podrška svakako, zakonski da se uvede. Kao što hranitelji imaju, možda taj deo za dete da imaju i staratelji ili bar nešto što je stalno i predvidivo. Od toga direktno zavisi šta možete da pružite detetu, naročito današnjim adolescentima. Dragana ST

Jedna od ispitanica iznosi stav da materijalna podrška ne treba da se pruža starateljskim porodicama, već da sistem socijalne zaštite zajedno sa pravosuđem treba da razvije mehanizme podsticanja roditelja da nastave da učestvuju u izdržavanju deteta.

U razgovoru o preporukama, staratelji su govorili i o mogućim načinima unapređenja postojećih usluga ili uvođenja nekih novih. Pre svega, navode da je važno da postoji mnogo više kontakta i razgovora voditelja slučaja sa decom na smeštaju. Smatraju da aktuelno ovaj segment podrške nije dobro, ako je uopšte razvijen. Pored tog direktnog kontakta sa decom, navode da bi bilo značajno da se za decu organizuju različiti klubovi, kao edukacije koje bi pratile njihove potrebe.

Da se neko bavi tom decom, da ih okupi, edukuje, pokaže da postoje i druga slična deca, sa sličnim dilemama i životnim iskustvom. Stvarno bi bilo lepo da neko malo pripomogne oko ove uloge, ne kažem da radi naš posao, ali da malo pomogne. Jana ST

Dodaju da bi bilo značajno kada bi se oformili i klubovi za staratelje, što bi bila prilika za razmenu iskustva, neformalnu podršku. Takođe, to vide i kao način da zajedno artikulisu svoje potrebe i kao gru traže neke promene, pre svega, u sistemu socijalne zaštite.

Učesnice koje su romske nacionalnosti istakle su da radnicima CSR treba više informacija o njihovoj kulturi i razumevanje iste i da bi u budućnosti trebalo više da se obrati pažnja na određene specifičnosti njihove manjinske grupe.

Naročito naša romska deca... Ona često ni u drugim sistemima nisu tretirana isto, za rad sa njima treba neko ko ih bolje razume i onda i usmeri. Kaća ST

Od preporuka, ispitanici su naveli i jasnije definisanje procedura za srodničko hraniteljstvo. Tačnije, smatraju da je neophodno da budu informisani o ovoj opciji za brigu o detetu pa će samostalno proceniti da li žele da budu procenjeni i u tom svojstvu. Dodaju da su upoznati sa brojnim nadležnostima organa starateljstva i smatraju da resursi ove ustanove treba da budu unapređeni, pre svega u broju stručnih radnika.

Možda je to ljudima u CSR jasno, ali onda ne razumem zašto je teško da i nama pojasne ili nam bar daju bilo kakvu informaciju. Jana ST

Verujem da se CSR više bave sada tim nasiljima po porodicama i drugim ozbiljnijim problemima. Mi im nismo primat... Ali eto možda bi trebao jedan radnik da se zaposli i bavi samo ovom decom i da unapredi situaciju. Jovan ST

Ono što staratelji smatraju značajnim, ali nedovoljno zastupljenim u aktuelno uređenom sistemu podrške, jeste više povratnih informacija od voditelja slučaja o tome kako se snalaze u ovoj ulozi. Ovo pojašnjavaju potrebom za vrednovanjem, građenjem „roditeljskog” samopouzdanja. Takođe, da trenutno izostaju ili su nedovoljno ustaljene kućne posete voditelja slučaja i druge vrste kontakata. Neki od ispitanika kažu da bi bilo značajno to izmeniti, naročito za srodnike koji tek preuzimaju brigu o detetu ili se susreću sa određenim izazovima u starateljskoj ulozi. Ispitanici iz manjih sredina dodaju da je ovo posebno značajno u njihovim sredinama jer i kada imaju neku dilemu, ne odlučuju se da posete CSR i obave razgovor sa voditeljem slučaja, jer poseta ovoj ustanovi obično sa sobom donosi stigmatu u okruženju.

Diskusija

Kako je već napomenuto, u različitim sistemima srodničke starateljske porodice imaju različit stepen formalnosti, samim tim i različit stepen podrške. U ovom poglavlju o rezultatima biće diskutovano kroz nekoliko celina. Prva celina obuhvatiće diskusiju kvantitativnih podataka (demografski podaci o starateljima i deci o kojoj brinu, kao i rezultati samoprocene staratelja o adekvatnosti porodičnih resursa), a sve kako bi se postigao prvi od ciljeva rada da se bolje razumeju karakteristike starateljskih porodica u Republici Srbiji. Potom će uslediti celina u kojoj će biti diskutovano o kvalitativnim i kvantitativnim podacima o oblicima podrške starateljskim porodicama po fazama vođenja slučaja, što je u skladu sa odabranim teorijskim polazištem. U okviru svake od ovih faza, nalazi će biti prikazani po temama kroz koje su predstavljeni i rezultati. Kako je hipotetički okvir ovog istraživanja bio zadat specifičnostima teme, nalazi će biti diskutovani iz ugla istraživačkih pitanja, a ne hipoteza.

Karakteristike starateljskih porodica u Srbiji

Jedan od ciljeva ove studije bio je da se kroz prikupljene demografske podatke o starateljima i deci na smeštaju, kao i kroz samoprocenu adekvatnosti porodičnih resursa, stekne jasnija slika o tome koje su karakteristike starateljskih porodica u Srbiji. Kako se ovi podaci ne prikupljaju putem sintetizovanih izveštaja CSR koji je predmet analize Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu, čini se veoma značajno razumeti ko su staratelji u Srbiji i koje su odlike dece o kojoj brinu.

Uvidom u nalaze inostranih studija, uviđamo da su staratelji u drugim sistemima najčešće babe i dede, starije životne dobi, sa uzrasno očekivanim zdravstvenim tegobama, nižim nivoom obrazovanja, sa nedovoljnim materijalnim prihodima za potrebe svih članova porodice. Kada su u pitanju karakteristike dece, gotovo nijedna studija nije se bavila utvrđivanjem karakteristika dece, kao ni odlikama njihovih porodičnih okolnosti. Ove karakteristike pre su bile predmet uporednih analiza dece na različitim oblicima smeštaja i takva istraživanja nas informišu da odlike dece na ovom obliku smeštaja ni po kom kriterijumu nisu specifične u odnosu na decu u drugim oblicima alternativnog staranja (Wellard, Wheatley, 2009; Shearin 2007; Bass et al., 2004).

S obzirom na veličinu uzorka, nalazi ovog istraživanja nisu reprezentativni, ali omogućavaju da dobijemo dodatne informacije o starateljima i deci o kojoj brinu. Prema rezultatima ove studije, staratelji u Srbiji su najčešće ženskog pola i to babe ili tetke detetu na smeštaju, srpske nacionalnosti, životne dobi oko 53 godine. Staratelji su najčešće stekli srednji nivo obrazovanja, bave se niskokvalifikovanim poslovima, a zaposleni su na neodređeno, povremeno ili su penzioneri. Od zdravstvenih tegoba najčešće su prisutni problemi sa krivnim pritiskom i srčane smetnje.

Kada je reč o karakteristikama dece, na osnovu podataka koje su u ovoj studiji iznosili staratelji, možemo reći da su to nešto više dečaci nego devojčice, životne dobi oko 12 godina, srpske nacionalnosti, koji redovno pohađaju školu i postižu dobar uspeh (veći od proseka oceana 2,5, a manji od 3,5) u školi. Deca uglavnom nemaju zdravstvene niti emocionalne poteškoće, kao ni ispoljene eksternalizovane probleme u ponašanju. Podaci koji govore o razlozima izmeštavanja dece iz biološke porodice ukazuju da je najčešći razlog neadekvatna briga roditelja, ali staratelji iznose podatak da deca uglavnom nemaju iskustvo nasilja u biološkoj porodici.

Domaćinstva staratelja uglavnom imaju tri ili četiri člana, jedno dete na smeštaju i nemaju druge maloletne dece u domaćinstvu. Prosečni prihodi članova starateljskih porodica iznose najčešće između 51000 i 100000 dinara.

Skala resursa bila je izvor informacija o tome kako staratelji percipiraju potrebu za podrškom za unapređenje određenih resursa u njihovom domaćinstvu, a koji su važni za kontekst pružanja adekvatne brige detetu na smeštaju. Staratelji su iskazali najmanju potrebu za podrškom u oblastima: „Dnevni boravak dece (obdanište)“, „Igračke za decu“ i „Pomoć za čuvanje dece“. Ovakav nalaz prati nalaz iz opisa uzorka dece, odnosno da je većina dece školskog uzrasta (AS 11. 89) pa su starateljima ovakvi resursi najmanje potrebni. Kada je u pitanju potreba za podrškom za ostvarivanje određenih potreba, staratelji su pre svega naglašavali potrebu za „Novac za štednju“, „Novac i vreme za odmor - putovanja“, kao i „Pomoć socijalnih i zdravstvenih službi“. Ovakvi nalazi u skladu su sa nalazima kvalitativnog dela istraživanja u kom većina ispitanika (kako staratelja, tako i voditelja slučaja) prepoznaje da je ovoj populaciji potrebna kontinuirana materijalna podrška kako bi što adekvatnije zadovoljili potrebe deteta, a u isto vreme kako ne bi ugrozili potrebe drugih članova porodice. Ovo je u skladu sa nalazima drugih autora koji su isticali da su upravo srodnici staratelji najmanje podržani kroz materijalne oblike podrške, a što nije rezultat izostanka potrebe staratelja za ovom podrškom, već neadekvatnog odgovora sistema na njihove potrebe (Winokur i sar. 2008; Hairston, 2009).

Formalni oblici podrške starateljskim porodicama

- **Informisanost staratelja**

Kada je u pitanju informisanost srodnika o pravima i dužnostima koje proističu iz uloge staratelja, rezultati kvalitativnog dela studije upućuju na to da srodnici nisu u potpunosti upoznati sa svim segmentima, pre nego što donesu odluku o preuzimanju zahtevne uloge staratelja, a često ni tokom vršenja iste. Razlog tome može biti upravo specifičnost ovog smeštaja. Tu srodnici preuzimaju brigu o detetu pre formalne procene i izgleda očekuju da formalizacija neće doneti značajnije promene u njihov život, ni u pogledu podrške, a ni obaveza koje treba da ispunjavaju. Deo rezultata ukazuje da mlađi starateljke i staratelji sa višim nivoom obrazovanja imaju uglavnom sve važne informacije i zastuju interese deteta u okviru svih sistema. U ovoj studiji nije bilo reči o tome kako deca razumeju uslopažnjavanje broja uloga koje srodnik ima u njegovom životu, ali je izvesno da je u pitanju veoma značajna tema za buduća istraživanja.

Jedan od nalaza studije upućuje na to da su ispitanici (2 od 10) koji su korisnici i nekih drugih usluga CSR (socijalna pomoć, posredovanje tokom razvoda braka, nadzor nad vršenjem roditeljskog prava zbog maloletničke delinkvencije, korišćenje usluga u zajednici i sl.) češće u kontaktu sa ovom ustanovom, samim tim jesu u većoj meri upoznati sa pravima i dužnostima. Jedno od objašnjenja ovakvog nalaza jestu karakteristike i način formiranja uzorka. Pošto su u ovom istraživanju voditelji slučaja učestvovali u pozivanju staratelja da učestvuju u istraživanju, pretpostavka je da je jednostavnije bilo motivisati one sa kojima su učestalo u kontaktu i sa kojima imaju korektne saradničke odnose.

- **Bolje razumevanje percepcije staratelja i voditelja slučaja o dostupnim oblicima podrške za ove porodice**

Prema kvantitativnim nalazima ovog istraživanja, staratelji su preuzimali brigu o detetu koje je u trenutku preuzimanja brige prosečno imalo 6.08 godina, a neretko preuzimali su brigu o detetu neposredno nakon rođenja. U kvalitativnom delu istraživanja utvrđeno je da su srodnici u trenutku preuzimanja brige, a neretko i godinama nakon toga neformalno brinuli o deci. Ovakvi nalazi ishod su studija i drugih autora (Testa, 1996; Brown, S., Cohon, D., & Wheeler, R. 2002; Chipman, R., Wells, S. J., & Johnson, M. A., 2002; Messing, 2006).

Razgovori sa voditeljima slučaja i starateljima o početnoj fazi uključivanja dece i njihovih staratelja u formalni oblik smeštaja, pružili su uvid u izazove sa kojima se i jedni i drugi suočavaju. Uočene su i određene specifični razlozi zbog koji srodnici nisu, a potom jesu želeli da smeštaj deteta bude formalizovan. Kao moguće razloge za donošenje odluke da informišu nadležni CSR o porodičnim okolnostima, i staratelji i voditelji slučaja su naveli: suočavanje srodnika sa određenim birokratskim barijerama pri ostvarivanju prava (upis deteta u školu, medicinske intervencije, putovanja u inostranstvo, dečji dodatak ...), potom visokokonfliktne situacije srodnika sa roditeljima deteta, odnosno nemogućnost da zaštite dete od rizičnih ponašanja roditelja ili nemogućnost motivisanja roditelja da preuzmu adekvatnu brigu o detetu. Kada je u pitanju nalaz koji se tiče strategije srodnika da izbegnu formalizaciju odnosa sa detetom, kao mogući razlozi konstatovani su: osećaj straha za budućnost deteta (izmeštanja u instituciju ili drugu porodicu), osećaj stida od okolnosti u kojima se porodica nalazi, strah od stigmatizacije ukoliko postanu deo sistema socijalne zaštite, očekivanja zajednice od srodnika u situacijama porodične krize, izbegavanje pokretanja procesa pred sudom koji se tiču lišavanja roditelja roditeljskog prava i ostvarivanja prava deteta na alimentaciju.

Kada je reč o specifičnosti situacije u kojoj srodnici određen period pre formalizacije smeštaja brinu o detetu, ovaj nalaz se može razumeti kroz prizmu teorijskog polazišta ove studije. Naime, srodnici često predstavljaju “ekologiju” deteta, odnosno deca često odrastaju u domaćinstvu sa babama i dedama ili drugim srodniciima ili odrastaju u njihovoj neposrednoj blizini (istom dvorištu, naselju, gradu) (Pratchet, 2018). U trenucima porodične krize, u mnogim kulturama očekuje se da ukoliko su roditelji sprečeni, srodnici preuzmu ili nastave brigu o detetu. Kontekst u kom se posmatraju očekivanja od srodnika u ovakvim okolnostima pre svega je određen načinom na koji su u nekom društvu definisani odnos porodice i šire zajednice. Kulturne norme kojima se definišu očekivanja od srodnika u situacijama kada je porodica u krizi specifična su za različite kulture. Neki autori navode da se u razvijenim zemljama na ovaj oblik brige gleda pre svega kao na “abraciju” usled određenih izazova koji se jave u biološkoj porodici, a ne kao uobičajeni odgovor članova šire porodice ili drugih bliskih osoba. Međutim, u zemljama u razvoju, kao i u nerazvijenim zemljama, odgovor srodnika na krize odraz je funkcionisanja zajednice. Izraženo je očekivanje, ali i spremnost srodnika da budu podrška roditeljima, a pre svega detetu i to predstavlja “prirodnu reakciju” šire porodice (Danzy & Jackson, 1997; Heggar, 1999; Delap, Mann, 2019). U Srbiji, srodnici često predstavljaju značajnu mrežu podrške roditeljima tokom odrastanja deteta. Istraživanja koja su se bavila ovom temom, ukazuju da upravo roditelji, rođaci i bliski prijatelji predstavljaju značajan socijalni kapital roditelja u Srbiji. Kako pojašnjava Tomanović (2008; 2010) međugeneracijske veze, solidarnost, uzajamnost, spremnost na finansijsku, ali i svaku drugu podršku jesu odlike kulturnog konteksta kom prida i Srbija. Tako je važnost ove kulturne odlike prepoznata i u Zakonu o socijalnoj zaštiti (2011) gde se za jedan od ciljeva socijalne zaštite postavlja „unaprediti porodičnu, rodnu i međugeneracijsku solidarnost“ (čl. 3, tačka 4). Kroz transformaciju političkog i ekonomskog sistema, dolazi do transformacija i na ovom planu i ovi porodični obrasci gube svoju formu ili je menjaju za druge oblike funkcionisanja. Međutim, kao posledica visoke stope nezaposlenosti, ekonomske neizvesnosti i trenda produžene tranzicije mladih osoba, proširena porodična domaćinstva i dalje su veoma zastupljena u Srbiji. Ovo je ispoljeno kako u uobičajenim okolnostima, kada, npr. baba, deda, tetka ili drugi član šire porodice mogu imati značajnu ulogu u brizi o detetu tokom radnog angažovanja roditelja, putovanja, tokom školskih raspusta i sl. Takođe, ova podrška ispoljava se naročito u vreme porodičnih kriza koje se mogu javiti zbog bolesti, siromaštva porodice, migracija, ratova, epidemije ili sl. U takvim okolnostima srodnici nastavljaju da vrše svoju “prirodnu ulogu” bez potrebe da o tome obaveste nadležne institucije, sve do trenutka kada ne mogu da ostvare određena prava.

Kulturološki posmatrano, u srpskom društvu, osim nekoliko istorijskih razdoblja kada je primat imalo institucionalno zbrinjavanje dece bez roditeljskog staranja, porodična briga ima prioritet i tradiciju, a pravno je regulisana još pre 90 godina. Tako je uredbom Ministarstva socijalne politike iz 1919. godine određeno da “svako napušteno dete smešta se u kuću bližnjih ili daljih mu rođaka, ako su voljni da ga prime, po potrebi uz naknadu”. Ovako definisan odnos prema ovom pitanju opstao je kroz istoriju razvoja dečje zaštite sve do danas, kada je kako kroz međunarodne, tako i nacionalne normativne akte jasno definisan kroz tzv. princip “najmanje restriktivnog okruženja”. Ovaj kontekst možemo povezati i sa motivacijom srodnika da u kriznim situacijama preuzmu ili nastave brigu o detetu. Naime, rezultati sugerišu da srodnici smatraju da je „prirodna reakcija“ da nastave ili preuzmu brigu o nekom „svom“.

Prema nalazima ove studije, uočavamo još neke specifičnosti. Motivacija koja proističe iz porodične odgovornosti i solidarnosti je posebno izražena u kulturno različitim sredinama (u odnosu na dominantnu kulturu), poput Novog Pazara. Kako navode voditelji slučaja, u ovoj sredini deca bez roditeljskog staranja najčešće odrastaju kod srodnika (staratelja ili onih koji su i srodnički hranitelji). Voditelj slučaja ističe i da se u CSR u ovom gradu posebna pažnja posvećuje konferencijama slučaja i uključivanja što većeg broja srodnika i da je gotovo uvek prisutna visoka motivacija da dete „ostane sa svojom“.

Kada govorimo o nalazima koji se tiču razloga zbog kojih srodnici ne žele da informišu sistem socijalne zaštite o promeni u porodičnim okolnostima, važno je istaći onaj koji se tiče straha za budućnost deteta. Uočljiva je bojazan srodnika da li će organ starateljstva odobriti da dete nastavi da živi sa srodnicima ili će doneti odluku o njegovom izmeštanju. To je motiv za izbegavanje formalizacije statusa srodnika i nešto što se susreće i u drugim studijama i u uprednoj praksi. Naime i drugi autori su registrovali ovakve nalaze i isticali da brojni sistemi socijalne zaštite prepoznaju ovakav strah srodnika, ali uprkos tome ne osmišljavaju mehanizme kako da ohrabre srodnike u prevazilaženju osećaja straha i prepoznavanja sistema kao izvora podrške u brizi o detetu (Letiecq et al. 2008; Generations United. 2005; Ehrle & Geen, 2002).

Sledeći nalaz tiče se straha od stigmatizacije. Naime, "stigma državnog staranja" je nešto što su brojni autori već opisivali, a što se vezuje za postojeće korisnike sistema socijalne zaštite ili što se navodi kao mogući razlog zbog kog pojedinci ne žele da prihvate (nekada neophodnu) podršku ovog sistema. Kako Spiker primećuje, stigma je u kontekstu socijalne zaštite povezana sa dva važna aspekta, sa načinom percipiranja usluga i posledično potražnjom za određenim uslugama. Naime, ukoliko osoba smatra da je usluga za koju treba da aplicira nešto što će potvrditi njenu poziciju u kojoj se oseća neuspešno, neadekvatno, da će u tom procesu dobiti milostinju, da će tako biti etiketirana, da će izgubiti osećaj ponosa i nezavisnosti, sve to će je demotivisati na ovom planu (Spiker, 1984). Ono što primećuju i drugi autori, da su ljudi skloni da izbegnu ovu stigmu jer je ona često povezana sa drugim oblicima društvene stigme zbog materijalnog položaja, zdravstvenog stanja, etničke pripadnosti, porodičnih prilika pojedinca (samohrani roditelji, roditelji detersa sa smetanjama u razvoju, problemi u ponašanju nekog od članova porodice, prisustvo nekog oblika zavisnosti i sl.) (Barreries, 2017).

Jedan od nalaza ovog istraživanja jeste da su srodnici odlagali informisanje organa starateljstva o preuzimanju brige o detetu zbog postuka koje je potrebno pokrenuti pred sudom (tužba za pokretanje postupka za lišenje roditelja roditeljskog prava, tužba roditelja zbog neizdržavanja deteta). Naime, ovo je nalaz koji se ne pojavljuje kao specifičnost ove populacije u drugim studijama. Kao mogući razlog za to jesu različite pravne procedure u različitim sistemima. Ono što je zaženo jesu neujednačene prakse na ovom planu i u okviru sistema u Srbiji. Porodičnim zakonom utvrđeno je da ovaj postupak mogu pokrenuti: dete, organ starateljstva, drugi roditelj, javni tužilac (član 264). Postupak se pokreće tužbom. Ono što komplikuje ovu proceduru, čiji ishod je veoma značajan za adekvatnu zaštitu detetovih prava, jesu kompleksni porodični odnosi lica koja učestvuju u ovom postupku. Naime, kako su srodnici često babe i dede deteta, odnosno roditelji detetovom roditelju, iniciranje ovakvog postupka od njihove strane, očekivano izaziva brojna neprijatna osećanja, preispitivanja sopstvene uloge roditelja, narušavanje odnosa sa sopstvenim detetom, produbljivanje porodičnih konflikata i sl.

Iako je organ starateljstva ovlašćen da pokreće ovaj postupak, u praksi se susreću različita iskustva. Naime, neki CSR pokreću ove postupke, prepoznajući delikatnu poziciju staratelja i nastoje da ih zaštite od izlaganja mogućem, dodatnom, porodičnom konfliktu, dok neki ne neguju ovu praksu. Stiče se utisak da različite prakse nisu rezultat nespremnosti pojedinih CSR da pokreću ove postupke, već složenost birokratskih (neretko i višestrukih) uloga u kojima se organ starateljstva može naći. Naime, prema Porodičnom zakonu sud je dužan da od nadležnog CSR zatraži nalaz i stručno mišljenje (član 270), a ukoliko je isti CSR pokrenuo postupak, zbog sukoba interesa (jer je stranka u postupku) neće to moći da učini. To je jasno istaknuto i u Pravnom zaključku Građanskog odeljenja Vrhovnog kasacionog suda iz 2015. godine. U ovakvim okolnostima, preporuka je da postupak pokreće CSR sa teritorije druge opštine, što je označeno kao usklađenost sa principom efikasnosti:

“Radi obezbeđivanja nesmetanog pristupa uslugama, dva ili više centara mogu zajedno organizovati pružanje pojedinih usluga korisnicima iz svoje nadležnosti”. (Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad, 2008; član 11).

Međutim, ni u ovakvim okolnostima ne izbegava se sukob interesa, što znači da je potrebno razviti drugačije mehanizme za postizanje tog cilja. U okviru pravnog sistema, ovo pitanje se u Srbiji reguliše kroz parnični postupak, dok mnoge zemlje u okruženju (sve bivše jugoslovenske republike, kao i većina zemalja u Evropi) ovom tematikom se bave u okviru vanravnog postupka. Vujović, (2017) ističe da ovakva domaća zakonodavna praksa „odstu ne samo od domaće pravne tradicije i uporednih zakonskih rešenja već i od savremenih trendova u evropskom pravu, gde se područje vanravnog uređivanja pravnih odnosa u domenu porodičnog prava širi na mnoge tradicionalno ravnopravne stvari, kao što su razvod braka na osnovu sporazuma, vršenje roditeljskog prava, odlučivanje o visini alimentacije, o poreklu deteta i sl. “ (:75).

Kada se razmatra zbog čega je to važno sa aspekta deteta i staratelja, ali i porodičnih odnosa uopšte, Vujović (2017) dalje pojašnjava da paparnica podrazumeva rešavanje određenog spora, dok vanparnični postupak nastoji da utvrdi činjenice; parnični postupak se nikada ne pokreće po službenoj dužnosti, dok vanparnični može biti pokrenut na taj način; u parničnom postupku učestvuju dve stranke (tužilac-tuženi), a vanparnični može podrazumevati i veći broj stranaka. Ovo je naročito značajno jer se čini da bi vanparnični postupak nastojao da definiše činjenice u porodičnim odnosima i na osnovu istih postupi u skladu sa najboljim interesom deteta, brinući o njegovim pravima i mogućnosti redefinisavanja trenutnih porodičnih odnosa u budućnosti. Paparni postupak, znači podelu članova porodice na „dve strane“.

Naime, Porodični zakon Republike Srbije koji se bavi pitanjem roditeljskog prava, odnosno potpunim i delimičnim lišenjem roditeljskog prava ističe da ni u jednom od ova dva postupka roditelj nije (ili ne bi trebalo biti) lišen dužnosti izdržavanja deteta. Međutim, kada roditelj to ne čini, staratelj koji je dužan da pribavi sredstva za izdržavanje deteta, trebalo bi ponovo da pokreće postupak pred sudom i prolazi kroz iste, napred opisane, izazove.

Rezultati ovog istraživanja ukazuju na još jednu specifičnost starateljskih porodica, a to je da postoje porodice u kojima roditelji vrše sve segmente roditeljskog prava (izuzev zastupanja deteta), ali se zbog toga što su oni maloletni, organ starateljstva postavlja staratelja detetu. U kvalitativnom delu ove studije to je jedna romska porodica, a prema navodima voditelja slučaja, to je česta situacija među pridnicima ove etničke manjine. Iako je na teritoriji Srbije tradicija maloletničkih brakova bila dugo, a negde je i dalje prisutna, istraživanja pokazuju da je ova praksa naročito izražena među pridnicima romske populacije (UNICEF, 2017). Rezultati istraživanja iz 2015. godine pokazuju da je u opštoj populaciji 0,2% devojčica na uzrastu od 15-17 godina stupilo u brak, dok je podatak za romske devojčice iste uzrasne kategorije 15,2 % (Babović, 2015). Što se tiče pozicije ovakvih porodica u sistemu socijalne zaštite, starateljska uloga se ovde posmatra kao “nužda” ili “viša sila” dok se ne steknu pravni uslovi da roditelji u potpunosti preuzmu ulogu roditelja. Ukoliko ove porodice koriste prava i usluge sistema socijalne zaštite, onda je to po nekom drugom osnovu (zbog materijalne situacije, porodičnih konflikata, maloletničke delinkvencije itd).

Sumirajući ovaj deo nalaza koji se tiču utvrđivanja specifičnosti starateljskih porodica, treba istaći da oni doprinose jasnijem razumevanju onoga što pojedini autori nazivaju “transakcijom i interakcijom” (Gitterman and Germain, 2008) između pojedinca i njegove uže i šire zajednice. Tačnije na koji način pojedinac u razmeni i međudejstvu sa sistemima koji ga okružuju, oblikuje svoje snage i umanjuje potencijalne rizike. U kontekstu izabranog teorijskog polazišta, ova analiza ukazuje na značaj elemenata poput odnosa staratelja sa roditeljima deteta (mezosistem), potom kulturni kontekst u kom srodnici preuzimaju brigu o detetu u Srbiji, kao i uređenost pitanja koja se tiču ovih porodica u oblasti porodično-pravne zaštite i šire, socijalne politike (makrosistem). Svi ovi

elementi mogu pomoći da se razumeju odlike ovih porodica, njihova potreba za podrškom, i kako ih navedeni elementi osnažuju ili umanjuju pristup resursima koji su im važni da što adekvatnije brinu o detetu na smeštaju.

- **Procena - elementi procene**

Pegledom literature utvrđeno je da je praksa davanja prednosti srođnicima prilikom smeštaja deteta prisutna u gotovo svim komrativnim sistemima - istorijski i aktuelno. Domaće zakonodavstvo i praksa prate ovaj trend. Brojni autori upozoravaju na to da je ovakva praksa vođena pretpostavljenim benefitima, da se dešava da je procena doneta bez oslanjanja na nalaze stručnih radnika, tačnije da često ona može biti samo formalnost (Geen, 2004; Martin C. Calder and Cath Talbot, 2006; Denby, 2016). Rezultati i ovog istraživanja govore tome u prilog. Naime, nekoliko voditelja slučaja govorilo je o tome da je proces procene srođničkih porodica "specifičan", da nemaju jasne smernice, da je prisutno „gledanje kroz prste“ u pogledu standarda procene i da činjenica da dete najčešće već živi u porodici umnogome usmerava procenu. O ovim specifičnostima govori se i u Smernicama za srođničko hraniteljstvo, koje dotiču ovu temu. Naime, pomenute smernice ukazuju, kao i u nalazima ovog istraživanja, da primeri iz prakse govore da: "Procena se često realizuje u situaciji kada je neposrednu faktičku brigu o detetu preuzeo srođnik, nakon kriznih događaja u biološkoj porodici. Praksa pokazuje da se najčešće radi o najbližim srođnicima (babe, dede, tetke, stričevi i dr.) za koje je dete emotivno vezano, sa kojima je živelo u domaćinstvu ili su ga posećivali od rođenja. Ovakav porodični, životni aranžman koji dete prihvata i sa kojim su saglasni drugi srođnici može u nekim situacijama da otežava izbor najboljeg rešenja za dete" (Smernice za srođničko hraniteljstvo, 2016: 17).

Emocionalna bliskost deteta, sigurnost, stabilnost smeštaja, ostajenje deteta u poznatoj sredini jesu elementi procene koje su voditelji slučaja najčešće navodili. O drugim elementima (kompetencije za brigu o razvojnim potrebama deteta, vaspitni kapaciteti staratelja, briga o identitetu deteta, podrška detetu u prevladavanju gubitaka, stambeni i materijalni uslovi, godine i zdravstveni status srođnika, spremnost za saradnju sa CSR) takođe je bilo reči. Međutim, oni su ocenjeni kao nešto što jeste bitno, ali ne i prioritetno tokom procene o podobnosti srođnika za staratelja i smeštaja deteta (mada praktično smeštaj i ne postoji, već samo formalizacija neformalnog odnosa brige). Ovi elementi se posmatraju kao segmenti na kojima se „može kasnije raditi“, tačnije tokom trajanja smeštaja. Kao, uslovno rečeno, najmanje važne elemente procene, odnosno one za koje se „gleda kroz prste“ voditelji slučaja su navodili uzrast, zdravstveni status, kao i stambeni prostor i prihode porodice. Standardi poput starosti, zdravlja i opremljenosti stambenog prostora jesu standardi koji sličan tretman imaju i u nekim drugim sistemima, poput onog koji je u svojoj studiji analizirao Flin (2002). Međutim, rezultat ove studije koji iznenađuje tiče se standarda ekonomskih uslova porodice, tačnije prihoda. Voditelji slučaja navode primere iz prakse u kojima starateljske srođničke porodice od prihoda imaju samo socijalnu pomoć. Kvantitativni podaci potvrđuju ovaj nalaz i ukazuju da najveći broj domaćinstava u uzorku ima 4 člana, a da čak 38% domaćinstava ima prihode manje od 30000 dinara. Ovakvi nalazi ukazuju na ozbiljan stepen materijalne depriviranosti dela starateljskih porodica u Srbiji, što ugrožava zadovoljenje potreba svih njenih članova, a naročito deteta koje se nalazi na smeštaju u kontekstu nedovoljne prepoznatosti ovih porodica za različite oblike novčanih pomoći.

Još jedan od nalaza, koji nije specifičnost samo ove studije, ukazuje na određene brige voditelja slučaja prilikom donošenja odluke o ovom smeštaju. Iako su svi ispitanici navodili da ako dete već živi sa srođnicima, retko se razmatra neki alternativni oblik brige, ali to ne znači da stručni radnik ne promišlja o mogućim izazovima. Naime, jedna od briga je mogućnost tzv. transgeneracijskog prenosa nasilnih obrazaca. Kako su i prema ovom istraživanju, staratelji najčešće babe i dede, voditelji slučaja imaju bojazan da bi se često prisutni disfunkcionalni obrasci iz prošlosti mogli nastaviti i nadalje. Ovakve dileme, kao i nepostojanje jasnih smernica o specifičnosti procene ovih

porodica, mogu za stručne radnike biti izvor nesigurnosti i umanjiti njihovo samopouzdanje u donošenju procene. Takva iskustva zabeležena su i u nekim drugim praksama i potvrđena istraživanjima (Beeman and Boisen 1999, Beeman, S., Kim, H. and Bullerdick, S. 2000; Richards 2001; Farmer, Moyers, 2008).

S druge strane, staratelji u ovom segmentu percipiraju da se stručni radnici bave samo proverom zdravstvenog stanja (jer podnose lekarsko uverenje), zaposlenosti, odnosno prihoda porodice, da sagledavaju opremljenost i higijenu stambenog prostora i sl. Iz ovakvih navoda možemo zaključiti da srodnici često nisu zapravo bili izloženi detaljnoj proceni. To ukazuje da se odluka donosi na osnovu analize isprava, kućne posete, bez detaljnijih intervju sa članovima porodice, kao i bez eventualnih početnih programa pripreme za ovu ulogu, koji bi stručnim radnicima dali detaljnije uvide u resurse i potrebe porodice. Na ovaj način, ispunjava se formalna procedura imenovanja staratelja, a ne procenjuju se njegovi kapaciteti za brigu o detetu, niti najbolji interes deteta. Kao što je napred navedeno, kvantitativni podaci ukazuju na niske prihode u starateljskim porodicama koji mogu narušiti kvalitet pružene brige. Međutim, kako ne postoje jasni standardi za ovaj oblik brige, to nije prepreka da se on formalizuje. Na osnovu analiza sličnih studija, njihovi rezultati ne odstupaju u značajnijoj meri. Ako se osvrnemo na prihode ovih porodica, možemo pretpostaviti da niski prihodi mogu imati brojne implikacije na kvalitet zadovoljenja potreba svih članova, i deteta na smeštaju. Naročito zabrinjava rezultat koji pokazuje da su neki od staratelja korisnici socijalne pomoći. Brojne studije pokazale su da materijalna obezbeđenost porodice predstavlja jedan od veoma važnih prediktora razvoja brojnih kapaciteta kod dece, kako u sadašnjosti tako i u njihovoj budućnosti (Wallace, 2016; Akee, R. et al. 2015; Currie and Almond, 2011).

Kako su ovim istraživanjem bile obuhvaćene i starateljske porodice romske nacionalnosti, nalaz koji se čini značajan jeste da ovi staratelji prepoznaju da je u procesu procene posvećena pažnja pitanju dečjih brakova. Tačnije, u radu sa ovim starateljskim porodicama ističe se važnost zaštite dece od takvih praksi. Ovo može biti pokazatelj promena u odnosu prema onome što se dugo smatralo „romskom tradicijom“ i sagledavanje ovakvog odnosa prema deci kao oblika nasilja.

• Planiranje

Uvidom u literaturu, utvrđeno je da srodnici često neplanirano preuzimaju brigu o detetu. Naime, kao što je više puta napomenuto, odluka o preuzimanju brige često se donosi usled različitih porodičnih kriza. U takvim okolnostima izostaje „emocionalna i materijalna priprema i planiranje“ srodničke porodice, već to bude odluka za „sada i ovde“ (OBrien, 2014). Takav kontekst je donekle razumljiv, ali ono što bi trebalo da promeni izostanak prvobitnog plana i jasnih smernica u pogledu zaštite i brige o detetu jeste proces planiranja usluga u kom bi učestvovali voditelj slučaja, srodnik, detete, roditelji i druge važne osobe.

Ako se na trenutak vratimo na definisane stručne standarde po kojima početna procena predstavlja temelj adekvatnog planiranja zaštite deteta, postavlja se pitanje da li izražena briga voditelja slučaja u pogledu izostanka standarda procene i navedenih specifičnosti ovih porodica može rezultirati adekvatnom procenom, a potom i planiranjem.

Studije koje su se bavile ovom populacijom nisu u značajnijoj meri obrađivale opšta pitanja planiranja, tačnije planiranju usluga i mera, već su se više usmeravale na plan kontakata i plan stalnosti. Iako su plan kontakata i plan stalnosti sastavni delovi plana usluga i mera, čini se značajno da o ovoj fazi vođenja slučaja, za početak, govorimo uopštenije.

Rezultat koji je značajan jeste da se (uzrastom) mlađi staratelji i oni koji su tu ulogu preuzeli poslednjih nekoliko godina više uključuju i razumeju značaj procesa planiranja. U iskazima navode da im taj proces daje osećaj sigurnosti i smernice o brizi o detetu, a ovakav nalaz može ukazivati na to da se u praksi pristupi menjaju na ovom polju. Za razliku od njih, rezultati koji odslikavaju

percepciju staratelja, koji imaju duže iskustvo u toj ulozi, ukazuju da oni na proces planiranja gledaju kao na "puku formalnost", ne identifikuju se sa ciljevima koji su postavljeni, vide to kao "uslugu voditelju slučaja", a često suštinski i ne participiraju u donošenju plana ili eventualno isti potpisuju bez jasnog razumevanja značaja i bez upoznavanja sa sadržajem plana. Voditelji slučaja na sličan način sagledavaju percepcije staratelja u ovom segmentu saradnje, s tim što dodaju da razlog njihovog nerticipiranja jeste percepcija planiranja kao vida „mešanja u porodicu“ i kontrole od strane organa starateljstva. U skladu sa primenjenim teorijskim postavkama kolaborativnog modela prakse, ovi rezultati se uklapaju u isticanje pojedinih autora da kolaboracija ne sme biti sama sebi cilj, već da udruživanjem resursa treba da se realizuju aktivnosti koje vode željenom cilju. Takođe, ovaj nalaz uklapa se u razloge koje je Bruner (1992) definisao kao „zaštita teritorije“ odnosno izostanak spremnosti za saradnju kao pokazatelj nedostatka poverenja u drugu stranu, ali i „priznavanja“ voditelja slučaja da su staratelji u određenoj meri nekompetentni da se staraju o detetu i svojoj porodici.

Položaj ovog oblika zaštite dece u sistemu u Srbiji, koji je opširnije opisan na početku rada, odslikava se i na neujednačenost percepcija voditelja slučaja na planiranje zaštite deteta u starateljskim srodničkim porodicama. Rezultati ove studije ukazuju na kontradiktornost u ovom pogledu, tako jedni smatraju da se obaveza planiranja, odnosno sačinjavanje svih propisanih planova, odnosi i na ove porodice, dok jedan broj ispitanika smatra da to nije neophodno i da „mešanje“ organa starateljstva u funkcionisanje ovih porodica treba da bude minimalno. Izostanak specifičnih vidova podrške za ovu populaciju može biti još jedan od razloga za deficitarn pristup voditelja slučaja procesu planiranja (*„To malo što od nas dobijaju, nema potrebe da stavljamo u brojne planove“*).

Ako ovaj deo diskusije sagledamo kroz prizmu eko-sistemske teorije, tačnije sa egzo-sistenskog nivoa, možemo jasnije sagledati ono što je u nalazima sličnih studija koncipirano kao „ambivalentan stav“ stručnih radnika o ovom obliku zaštite. Nalazi i tih, kao i ove studije, ukazuju da ne postoji uniformnost u stavovima stručnih radnika u pogledu toga kako procenjivati, kako planirati ni kako nadgledati ovaj vid smeštaja (Beeman, Boisen, 1999; Peters, 2005).

• **Plan kontakata**

U okviru dela planiranja zaštite koji se odnosi na kontakte deteta sa roditeljima i drugim bliskim osobama, preporuka je da plan sadrži sa kim će dete kontaktirati, mesto realizovanja kontakata, da li će kontakti biti nadgledani ili ne, kojom dinamikom će se realizovati, kao i zadatke svih uključenih strana.

Kvantitativni podaci nas informišu da nešto više od 50% dece ima kontakte sa roditeljima, ali da se najveći broj tih kontakata realizuje nekoliko puta godišnje. To znači da izostaje kontinuiranost, a možemo pretpostaviti i predvidivost kontakata. Kontinuiranost i predvidivost u kontaktima mogu biti obezbeđene sačinjavanjem plana kontakata. Međutim, i na ovom planu uočene su specifičnosti ovih porodica. Kvalitativni podaci ukazuju isto što i brojne druge studije, a to je da je „kompleksna“ porodična dinamika starateljskih srodničkih i roditeljskih porodica deteta često veliki izazov za stavljanje u okvire jasno definisanog plana kog bi se svi učesnici pridržavali. Kao ishod ove odlike, gotovo da niko od ispitanika nije učestvovao u sačinjavanju plana kontakata i o većini aspekata realizacije kontakata samostalno odlučuju, ako su navodili da bi im na ovom planu bila potrebna stručna podrška. Izuzetak su malobrojni ispitanici koji brinu o deci za koju je sud doneo odluku o modelu viđenja deteta sa roditeljima, kao i situacijama kada organ starateljstva ima obavezu da ove kontakte nadgleda.

Odluka voditelja slučaja „da se ne mešaju“ u ovaj segment porodičnih odnosa, prema rezultatima ove studije, u većini slučajeva pokazala se kao neopravdana. Naime, u ovom segmentu zabeleženo je prisustvo brojnih izazova koji su detektovani i u ovom i kroz istraživanja drugih autora – nekontinuiranost i nepredvidivost realizacije kontakata, prisustvo roditelja pod dejstvom psihoaktivnih supstanci, agresivno ponašanje roditelja prema detetu ili staratelju i sl. Dodatne izazove koje su prepoznali voditelji slučaja predstavlja bolećiv odnos staratelja prema roditeljima deteta (a kako su i u ovom istraživanju skoro 60% ispitanika bili babe i dede, to znači da su oni često roditelji detetovom roditelju) i nemogućnost postavljanja jasnih granica, potom situacije u kojima jedan od roditelja povremeno ili stalno živi u porodici staratelja. Još jedan razlog za neopravdanost ovakvog tretmana planiranja kontakata nalazimo u nalazima kvantitativnog dela istraživanja. Naime, u delu u kojim su se nastojale utvrditi razlike između staratelja i voditelja slučaja, u kontekstu procene važnosti pojedinih usluga, staratelji su u odnosu na voditelje slučaja procenili kao važniju uslugu „Pisani plan kontakata deteta sa biološkim roditeljima“, što znači da oni prepoznaju značaj i eventualne dobiti iz tog procesa u većoj meri nego što to stručni radnici percipiraju.

Voditelji slučaja prepoznaju da su deo procesa planiranja samo u situacijama kada između ovih aktera nastane ili se produbi već postojeći konflikt. Takođe, još jedan nalaz koji se pokla sa ranijim studijama jeste procena voditelja slučaja da deca na ovom obliku smeštaja imaju znatno više kontakata sa roditeljima nego deca koja odrastaju u nekoj od formi institucionalne zaštite ili u hraniteljskim porodicama (Leslie et al. 2000; Farmer, Moyers, 2005; Kiraly, Humphreys, 2016). Međutim, kada se pogledaju rezultati istraživanja realizovanog tokom 2014. godine, a koje se bavilo porodičnim i rezidencijalnim smeštajem u Srbiji, videćemo da kod 62% dece plan kontakata, iako obavezan, nije regulisan (Žegarac, Burgund i Milanović, 2014). Mada navedenom studijom nisu bila obuhvaćena deca u srodničkim starateljskim porodicama, izostanak planova kontakata za njih uklapa se u sistemsku praksu nesačinjavanja planova. I pored preporuke brojnih međunarodnih akata koji su ratifikovani od strane Republike Srbije, jasne zakonske obaveze i prepoznavanja značaja planiranja ovog procesa, kako od strane voditelja slučaja, tako i od strane staratelja, izostaje objašnjenje zašto je u praksi nastao ovakav jaz.

Iako ova faza vođenja slučaja podrazumeva planiranje kontakata, ali i podršku biološkoj porodici kako bi uspostavila ili reuspostavila odnos sa detetom i eventualno ojačala kapacitete i preuzela brigu o detetu, u ovakvim okolnostima se izgleda ne pravi prostor za to. Naime, samo jedan od ispitanih voditelja slučaja govorio je o situaciji u kojoj roditelj živi u srodničkoj porodici kao prilici za procenu kapaciteta za preuzimanje potpune brige o detetu. I u ovom kontekstu govorilo se pre svega o proceni snaga i potreba roditelja, a ne o mogućnosti podrške ka zadovoljenu iskazanih potreba i jačanja njegovih snaga u procesu eventualnog preuzimanja brige o detetu.

Neki od rezultata, ipak, ukazuju da se ova vrsta kontakata može adekvatno realizovati i bez pisanog plana. Nekoliko staratelji opisalo je postojanje kontinuiteta u kontaktima, aktivnosti koje dete obavlja sa roditeljima i u kojima uživaju, provođenje vremena tokom praznika, čak i odlazak kod roditelja u inostranstvo na boravak tokom raspusta. Voditelji slučaja o ovome govore kao o izazovu jer ovakvu vrstu smeštaja vide kao „hibridnu“, odnosno kao smeštaj koji ima odlike i neformalnog i formalnog oblika zaštite. Ono što ostaje nepoznanica jeste kako se u takvom kontekstu sagledavaju potrebe i interesi deteta. Ovakvi rezultati su novina u studijama koje su se bavile ovim oblikom zaštite. Naime, autori koji su opisivali ovakve sadržaje kontakata i porodične aranžmane u kojima su roditelji odsutni zbog rada u inostranstvu, uglavnom govore da je reč o neformalnim aranžmanima u kojima srođnicima koji brinu o detetu nije prepuštena starateljska uloga. Kako u Srbiji postoje tzv. „hibridni modeli srodničke brige“, izostaje jasnije razumevanje zašto se u takvim situacijama ne vrši preispitivanje svrhe ovog oblika zaštite deteta i ne procenjuju potrebe za podrškom.

Kada je reč o kontaktima dece sa braćom i sestrama, nalazi ukazuju da ni ovaj vid kontakata nije regulisan, ali na ovom planu nisu uočeni izazovi jer, očekivano, svi ispitivani staratelji podržavaju ovu vrstu kontakata. Kvantitativni podaci ukazuju da manje od polovine (41.9% dece) ima braću ili sestre sa kojima ne žive. Najčešće su braća i sestre osamostaljeni ili žive sa drugim srodnicima i održavaju redovne kontakte. Jedini izazov predstavljen je kroz umanjen broj kontakata ako se neko od braće ili sestara nalazi na hraniteljskom smeštaju u drugom mestu. Kao mogući razlog izostanka ili nekontinuiteta u kontaktima javlja se materijalna situacija starateljskih porodica, koja je opisana u kvantitativnom delu istraživanja. Ispitanici su prepoznali da organizovanje i realizacija kontakata za porodicu može predstavljati značajan materijalni izdatak. Niko nije prepoznao da bi sačinjavanje plana i pružanje drugih vidova materijalne i nematerijalne podrške olakšalo ovakav izazov.

O kontaktu deteta sa drugim bliskim osobama, bilo je reči pre svega, u kontekstu kontakata sa srodnicima roditelja koji nije u srodstvu sa starateljem. Voditelji slučaja govorili su samo u kontekstu mogućih konflikata na ovoj relaciji, dok staratelji tvrde da podržavaju ove kontakte i da se oni u značajnoj meri i realizuju. Kao mogući razlog za eventualno izostajanje ovih kontakata staratelji navode situacije u kojima je roditelj prekinuo kontakt sa detetom, onda često izostaje zainteresovanost srodnika tog roditelja za održavanje kontakta sa detetom. Kvantitativni nalazi ovog istraživanja ukazuju da negde oko trećine dece nema kontakte sa drugim srodnicima.

• Plan stalnosti

Poput planova kontakata, za ovu grupu dece u najvećem broju slučajeva izostaju planovi stalnosti. U literaturi se može naići na pitanje da li činjenica da dete odrasta u svojoj (proširenoj) porodici automatski znači da je zbrinuto sve dok za tim postoji potreba. Prema rezultatima ove studije, stalnost se za decu na ovom obliku zaštite i od strane stručnih radnika CSR i od strane staratelja “podrazumeva” već prilikom formalizacije smeštaja. Tačnije, osamostaljivanje ili poslovno osposobljavanje deteta jesu najčešće definisani ciljevi stalnosti (iako skoro nikada kroz pisani plan). Ako rezultate posmatrano kroz dimenzije stalnosti, smeštaj deteta kod srodnika ima visok potencijal da ispuni sve tri dimenzije: emocionalnu, fizičku, kao i pravnu stalnost. Važnost ovih dimenzija stalnosti istakli su i drugi autori (Freundlich and Avery, 2006; Brady, 2010; Stott and Gustavsson, 2010).

Rezultat koji nije evidentiran u drugim studijama, koji je uslovljen kontekstom aktuelnog sistema porodično-pravne zaštite dece u Srbiji, pokazuje da se usvojenje ne pojavljuje kao opcija stalnosti za decu na ovom obliku zaštite. Normativno, a samim tim ni u praksi u Srbiji, nije predviđena mogućnost da srodnici usvoje dete na smeštaju, dok tu opciju neki drugi sistemi poznaju. Naime, Porodični zakon Srbije (2005) jasno uređuje ovo pitanje:

“Ne može se usvojiti krvni srodnik u pravoj liniji, a od srodnika u pobočnoj liniji rođeni brat ili sestra, odnosno brat ili sestra po ocu ili majci” (čl. 92) i “Staratelj ne može usvojiti svog štićenika” (čl. 94). Jedini, uslovno rečeno izuzetak, zakonodavac je napravio za adoptivno srodstvo tako “Supružnik ili vanbračni partner usvojitelja može usvojiti njegovo ranije usvojeno dete” (čl.93).

Ovakvo normativno uređenje, potkrepljeno nalazima istraživanja (i ovog) i iskustvima iz prakse koji ukazuju da je ovo jedan od najstabilnijih oblika smeštaja, tačnije, da retko dolazi do njegovog prekida, doprinosi jasnijem razumevanju izostanka opcije usvojenja ove dece.

Kada je u pitanju mogućnost povratka dece u roditeljsku porodicu, rezultati ukazuju da je ona niska i uglavnom u situacijama kada dete nije provelo dug period na smeštaju, a roditelj je privremeno bio sprečen da vrši roditeljsko pravo (odsluženje kazne zatvora, rad u inostranstvu i sl.). Rad sa roditeljima i podrška u procesu reuspostavljanja odnosa sa detetom i izgradnje kapaciteta za preuzimanje roditeljske uloge jeste oblast koja je često kritikovana kao nezadovoljavajuće razvijena u mnogim sistemima. Tako je i u Republici Srbiji, gde je kritikovano izostajanje intervencija ili

nedovoljno angažovanje na ovom planu. Rad sa porodicom, prvenstveno roditeljima, a ne „protiv“ njih, sagledavanje snaga, osnaživanje i pružanje podrške u prevazilaženju poteškoća jesu neki od osnovnih principi savremenog socijalnog rada (Žegarac, 2004; Brandon, Thoburn, 2008; UNICEF, 2018). Posmatrano iz teorijskog okvira ovog rada, roditeljska porodica, bez obzira na stepen uključenosti u život deteta, predstavlja njegovo bazično okruženje, odnosno ono što se u ovom polazištu svrstava u sistem „najbliži“ detetu, mikrosistem. Takođe, deo istog sistema jeste i srodnička porodica i eventualni konflikti srodnika i roditelja mogu predstavljati poseban izazov. Ako se vratimo rezultatima koji se tiču planiranja kontakata i odnosa prema ovim relacijama, možda se može zaključiti da na planu uključivanja i rada sa roditeljima nema puno aktivnosti, samim tim ni rezultata.

Kvantitativni podaci su pokazali da prosečna starost staratelja iznosi 53.36, dok dece na smeštaju 6.08 godina, a 10% staratelja ima 70 i više godina. Ako ovom podatku pridružimo kvalitativni nalaz koji ukazuje na strah dece da bi usled starosti, bolesti ili nekih drugih okolnosti mogla da nastupi smrt staratelja, postavlja se pitanje da li deca percipiraju stalnost smeštaja na način na koji je odrasli, često, pretpostavljaju.

Ovakav nalaz može se sagledati i u kontekstu da kvantitativni podaci ove studije ukazuju da nešto manje od trećine dece u iskustvu ima smrt roditelja, što prema nekim autorima (Selwyn, Farmer, Meakings and Vaisey; 2013) može pojačati njihov strah od smrti i drugih bliskih osoba. S obzirom na to da se planovi stalnosti ne sačinjavaju, to znači da deca nemaju priliku da participiraju u sačinjavanju istih, a to dalje znači da im odrasli koji su zaduženi za njihovu zaštitu ne pojašnjavaju nedoumice i brige koje mogu imati na ovom planu. Na ovaj način dešava se ono što su upozorili određeni autori, a to je da se stalnost svodi na fizičku dimenziju, dok ostale dimenzije stalnosti (emocionalna i pravna) izostaju (Žegarac, 2014; Brady, 2010).

• **Hraniteljstvo**

Prema podacima Zavoda za socijalnu zaštitu iz 2019. godine, broj dece kod srodnika hranitelja (21,8 %) i dece u srodničkim starateljskim porodicama (22,2%) gotovo da je isti. U potrazi za detaljnijim objašnjenjem ko i na čemu zasnovanu donosi odluku o tome koji od ova dva oblika srodničkog smeštaja će srodnik pružati detetu, javljaju se brojne nejasnoće. Kao što su pokazali rezultati ovog istraživanja, postoje brojne nedoumice u praksi u starateljskom smeštaju i podrške srodnicima koji ovaj oblik staranja pružaju. Utvrđeno je da su kod staratelja koji su obuhvaćeni kvalitativnim delom istraživanja uglavnom prisutni neinformisanost (i to kod polovine ispitanika) ili neadekvatna informisanost o mogućnosti pružanja hraniteljskog smeštaja. Neadekvatna informisanost je dovela do toga da staratelji razvijaju stavove da je hraniteljstvo kao oblik zaštite privremeniji od starateljstke zaštite, da bi oni izgubili status staratelja, što sve ima za posledicu da i u situacijama kada im se ponudi ova opcija, ne žele da razmotre ovu opciju i njene dobite.

Staratelji iz ove studije, koji su adekvatno informisani, razumeju specifičnost hraniteljstva kao oblika zaštite dece i u procesu su pripreme neophodne dokumentacije kako bi bili procenjeni i kao hranitelji. Izazov koji se izdvaja na ovom planu jeste, još uvek aktuelna, epidemija COVID19 tokom koje nisu realizovane obuke i procene kandidata za hraniteljstvo. Međutim, nalazi ukazuju na neujednačene prakse u različitim CSR i na ovom planu. Takođe, uočavaju se razlike u onim opštinama u kojima postoji i kancelarija Centra za porodični smeštaj i usvojenje (CPSU) i ta razlika se ogleda pre svega u jasnijoj informisanosti staratelja o hraniteljstvu, kao i u tome da su neki od njih u trenutku realizovanja istraživanja bili u postupku utvrđivanja opšte podobnosti za hraniteljstvo.

Pored nedovoljne informisanosti staratelja da li mogu da budu i hranitelji i šta to sve tačno podrazumeva, rezultati ukazuju na brojne nejasnoće koje su prisutne i kod voditelja slučaja. Oni ističu da postoje mnoge nelogičnosti koje uočavaju u praksi i da procedure koje su propisane Pravilnikom o hraniteljstvu jasno uređuju segment standarda koje brojne starateljske porodice ne mogu da ispune, a da ne postoje jasne ni normativne ni stručne smernice u pogledu starateljske zaštite. U ovakvom kontekstu stručni radnici različito tumače gde je „mesto“ starateljskim porodicama, ih tako neki upućuju na opciju hraniteljstva prepoznajući njihovu potrebu za podrškom koju bi na taj način dobili, a drugi navode da neki staratelji ne žele ovu opciju ili navode da staratelji ne mogu da „ispune standarde“. Razloge zbog kojih staratelji ne žele „*čak ni da budu procenjeni kao kandidati za hraniteljstvo*“ voditelji slučaja vide pre svega u tome da ne žele saradnju sa još stručnih radnika, ustanova, da smatraju da mogu bez te opcije i onoga što ona donosi. Istovremeno, čini se da manje promišljaju u kojoj meri su staratelji informisani i da li razumeju specifičnosti starateljskog i hraniteljskog smeštaja.

Još jedan važan faktor za postojanje neujednačene prakse jeste to što neke teritorije u Srbiji nisu pokrivene nadležnostima CPSU ili CPSU prate teritorije koje se nalaze i na nekoliko stotina kilometara. Iako bi, u nedostatku ovih ustanova, takve poslove trebalo da obavlja nadležni CSR, takva praksa je nedovoljno razvijena, pa na tim teritorijama srodnici imaju manje mogućnosti da budu i hranitelji.

Iako je jasno, kako iz drugih studija tako i iz ove, da su standardi sa kojima starateljske porodice „ulaze“ u sistem socijalne zaštite znatno niži od onih koje treba da ispune budući hranitelji i usvojitelji, ostaje pitanje da li to znači i niže standarde zaštite za decu u ovom obliku smeštaja. Kako sugerišu ovi nalazi, ukoliko starateljska porodica od strane stručnog tima CPSU bude negativno procenjena za hraniteljski smeštaj, to se ne tumači kao „alarm“, odnosno indikator stručnim radnicima CSR za neadekvatnost određenih kaceteta te porodice, već samo kao neadekvatnost za ulogu hranitelja. Na pravljenje razlika između staratelja i hranitelja nailazi se i u domaćim stručnim smernicama, a koje se tiču procene staratelja za ulogu hranitelja:

“Posebno je važno proceniti u kojoj meri je staratelj adekvatno odgovarao na potrebe deteta, koliko je otvoren za saradnju, kako sa stručnjacima organa starateljstva, tako i prema biološkoj porodici deteta, da li postavlja adekvatne granice u vaspitanju deteta kao i u kojoj meri može da postavi granice prema roditeljima deteta. Sama činjenica da srodnik staratelj dobro vrši starateljsku dužnost ne mora nužno da vodi proceni da će adekvatno obavljati hraniteljsku ulogu, te je vrlo važno da stručnjaci organa starateljstva svoje odluke baziraju na procenjenom najboljem interesu deteta” (Smernice za srodničko hraniteljstvo, 2016: 17).

Ostaje pitanje, ako se hraniteljstvo ne vidi kao opcija za podršku porodicama koje imaju najmanje resursa već kao standard koji je u praksi često nedostižan za neke od ovih porodica, da li postoje drugi modeli podrške za ove porodice? Ukoliko neka porodica ne ispunjava standarde koji su u Smernicama jasno navedeni, da li je takva porodica adekvatna za brigu o detetu bez roditeljskog staranja bez obzira kako se takav tip smeštaja naziva?

• Planiranje i participacija

Raznolikost, konfuzija ili nedovoljna preciznost o pitanju planiranja uočava se i u nalazima kvantitativnog dela ovog istraživanja. Prema percepciji voditelja slučaja, usluga „Participacija u planiranju zaštite“ po zadovoljstvu staratelja zauzela je treću poziciju, a po važnosti petu. Staratelji su slično ocenili ovu uslugu. Međutim, usluge “Planiranje stalnosti za dete”, “Planiranje kontakata deteta sa roditeljima”, “Planiranje kontakata deteta sa drugim bliskim osobama“, “Planiranje emancipacije deteta” ocenjene su od obe grupe kao znatno manje i važne i da su staratelji znatno manje zadovoljni istim. Ovakvi rezultati se mogu tumačiti kao izostanak jasnog i celovitog

sagledavanja procesa planiranja, njegovog značaja i gde participacija staratelja u ovom procesu zapravo izostaje.

- **Usluge i materijalna podrška**

Analizom nalaza studija nailazi se na iskustva mnogih sistema za zaštitu dece koji ne izdvajaju gotovo nikakve vidove materijalne podrške, ali ni usluge srođnicima koji se staraju o deci, izuzev onima koji su u sistemu hraniteljstva. Često se navodi da su oni na ovom planu, ali i na planu drugih vidova podrške, „prepušteni sami sebi“ i svojim veštinama obezbeđivanja neformalnih oblika podrške u svojoj socijalnoj mreži (Brown, Sen, 2014). Kao što je napred navedeno, mnoge studije pokazuju da i pored heterogenosti potreba srođnika i dece, kao i rizika koji mogu umanjiti prednosti ovog oblika brige o deci, formalni oblici podrške su manje dostupni srođnicima nego drugim odgajateljima dece bez roditeljskog staranja (Gebel, 1996; Scarcella et al., 2003; Lundstrom, 2005).

Kroz ovu studiju pokazano je da pozicija srođnika u Srbiji u značajnoj meri odgovara napred opisanoj slici. Ova populacija od sistema socijalne zaštite prima određenu podršku u vidu materijalnih davanja. Međutim, važno je istaći da osnov ostvarivanja ovih prava nije osnaživanje materijalnih resursa porodica kako bi što adekvatnije odgovorile na potrebe deteta na alternativnom staranju, već je osnov ono što Bronfenbrenner naziva politika i praksa po deficitarnom modelu (Bronfenbrenner, 1995). Tačnije, porodice ostvaruju ova prava tek nakon utvrđivanja imovinskog stanja i potrebna im je „podrška radi obezbeđenja egzistencijalnog minimuma i podrška socijalnoj uključenosti korisnika“ (Zakon o socijalnoj zaštiti, čl. 5). Iz ove grupe prava, staratelji iz ove studije najčešće ostvaruju pravo na: jednokratnu pomoć, novčanu socijalnu pomoć i dečji dodatak.

Kao što je u jednom od poglavlja (Implementacija) napomenuto, novčana socijalna pomoć (za april 2021. godine) za pojedinca iznosila je 8.781,00 dinara, dok je za dete mlađe od 18 godina 2.634,00 dinara. Iznos dečjeg dodatka, prema podacima za januar 2021. godine, za decu u starateljskim porodicama iznosio je 4.150,00 dinara. Ako u ovom kontekstu posmatramo nalaz iz ove studije koji upućuje da su staratelji često babe i dede (57.52% uzorka), da su oni koji su penzioneri i nezaposleni nešto manje od polovine uzorka (43%), da 17% starateljskih porodica ima prihode manje od 20.000,00 dinara, očekivano je da se ograničeni materijalni resursi mogu negativno odraziti na kvalitet zadovoljenja dečjih potreba. Samim tim materijalne vrste pomoći ovim porodicama predstavljaju važan segment podrške. Ovo se naročito odnosi na podršku prilikom smeštaja, kada porodica treba da reorganizuje svoj životni prostor, opremi lični prostor za dete, potom prilikom polaska deteta u školu, usled različitih stanja poput bolesti deteta, invaliditeta, problema u ponašanju, potreba za realizacijom kontakata deteta sa bliskim osobama koje ne žive u istom mestu, potom i za negovanje talenata i hobija deteta. Ako ovaj vid podrške izostane, deci mogu biti uskraćene neke od ovih potreba ili većina njih. Tako jedan od kvalitativnih nalaza ovog istraživanja ukazuje da usled neadekvatne materijalne situacije može biti otežano ostvarivanje prava dece na kontakte sa braćom i sestrama koji žive u drugom gradu.

Kada su u pitanju druge vrste materijalne pomoći (poput subvencija za komunalne usluge, karte javnog prevoza, školski pribor, ogrev, garderobu, ekskurzije, lekovi, medicinska pomagala, ...) one se i dalje realizuju po principu koji Matković i Mijatović (2009: 39) nazivaju „pravo vuče pravo“, odnosno ova prava se gotovo automatski priznaju samo korisnicima novčane socijalne pomoći. Ako nisu uslovljene na ovaj način, neki od staratelja izgleda ne žele da ih prihvate jer smatraju da nisu ono što im je potrebno, već da predstavljaju „milostinju“.

Još jedno neslaganje koje se sreće u literaturi jeste o tome da li srođnici uopšte treba da budu podržani od strane sistema socijalne zaštite kroz materijalnu podršku. Kao najglasniji argument protiv jeste to što većina zemalja predviđa zakonsku (a i kulturološku - tradicionalnu) obavezu izdržavanja dece od strane srođnika do određenog stepena srodstva. Tako je i prema važećem Porodičnom zakonu Republike Srbije. Dete do punoletstva ili do navršene dvadeset šeste godine (u

slučaju redovnog školovanja) ima pravo na izdržavanje od roditelja, od punoletnog brata ili sestre (ako su zaposleni ili ostvaruju prihode na osnovu imovine), kao i krvnih srodnika u pravoj ushodnoj liniji (baba, deda) (čl. 154, 157). Ovakva obaveza srodnika iz ove linije srodstva ne nestaje zasnivanjem hraniteljstva, tačnije u tom obliku smeštaja srodnik nema pravo na mesečnu naknadu za rad hranitelja (koja sleduje hraniteljima nesrodnicima), ali deca na ovom obliku smeštaja ostvaruju (pored brojnih drugih prava) pravo na mesečnu naknadu za izdržavanje. Ovako definisani standardi i svrha prava u fokus stavljaju dete, njegove potrebe i prava koja treba da budu garantovana i obezbeđena bez obzira na formu smeštaja u kojoj odrasta. Ista obaveza nastavlja da važi i u situacijama kada srodnik biva postavljen za staratelja detetu, međutim, za ovaj oblik smeštaja nije predviđena druga vrsta kontinuirane, materijalne podrške kojom bi bilo obezbeđeno zadovoljenje potreba deteta.

Ako se vratimo obavezi određenih srodnika da izdržavaju dete, uvidom u kvantitativne nalaze ovog istraživanja uočićemo da oko 30% ispitanika ne prida ovoj liniji srodstva, što znači da nemaju zakonsku obavezu izdržavanja deteta, ali i za njih izostaje materijalna podrška koja bi bila od značaja u brizi o detetu na smeštaju.

U kvantitativnom delu istraživanja, kojim su se nastojale utvrditi razlike između staratelja i voditelja slučaja, u kontekstu procene važnosti pojedinih usluga, staratelji su u odnosu na voditelje slučaja procenili kao važnije usluge „Podrška stručnog radnika CSR u procesu ostvarivanja prava deteta na dečji dodatak“, „Podrška u ostvarivanju prava na jednokratne novčane pomoći“, „Podrška u ostvarivanju prava na pomoć u vidu drugih vrsta materijalne podrške“ i „Podrška u ostvarivanju prava na naknade plate zbog odsustva radi nege deteta“, što potkrepljuje zaključak da je ovim porodicama potrebna podrška na planu ostvarivanja ovih vidova podrške.

Ono što nalazi ove studije i analiza konteksta dostupne podrške pokazuju jeste da srodnici staratelji nisu prepoznati kao specifična populacija koja može imati materijalne izazove prilikom pružanja usluge smeštaja detetu. Tačnije, oni su na planu materijalnih davanja podržani samo u kontekstu sprečavanja negativnih efekata siromaštva, a dostupni vidovi podrške nisu predvidivi i kontinuirani, porodica ne može planirati zadovoljenje potreba svojih članova u skladu sa tim (npr. rešenje o priznavanju prava na jednokratnu pomoć donosi se najkasnije mesec dana od podnošenja zahteva, a dinamika isplaćivanja sredstava je često nepredvidiva i neusklađena sa iskazanom potrebom).

Specifični uvidi ove studije u kontekstu materijalne podrške rezultat su činjenice da je istraživanje realizovano tokom pandemije COVID 19, neki rezultati govore i o podršci koju su ove porodice imale ili nisu tokom ove krizne situacije. Rezultati i na ovom planu ukazuju na prisustvo različitih praksi, je tako nekim porodicama bila dostupna materijalna podrška u vidu keta sa namiparnicama i sredstvima za dezinfekciju, dok drugima nije.

Na temu dostupnih usluga, rezultati pokazuju njihov skroman opus za ovu populaciju. U kvantitativnom delu istraživanja, obe grupe ispitanika procenjivale su stepen zadovoljstva staratelja uslugama koje koriste. Dok su staratelji ocenjivali zadovoljstvo uslugama koje koriste ili su koristili u nekom trenutku brige o deci, voditelji slučaja ocenjivali su koliko bi staratelji mogli da budu zadovoljni dostupnošću i kvalitetom usluga sistema socijalne zaštite. Kao usluge kojima su staratelji u najmanjoj meri zadovoljni, voditelji slučaja i staratelji su naveli „Podrška staratelju u ostvarivanju prava na uslugu predah smeštaj“. Ista usluga je od strane obe grupe ispitanika percipirana i kao najmanje važna za obavljanje uloge staratelja koji neposredno brine o detetu. Kada je u pitanju usluga Predah smeštaj, važno je napomenuti da je ona noramtivno predviđena kao usluga podrške porodicama koje se brinu o deci sa fizičkim, psihičkim teškoćama ili smetnjama u razvoju. Naime, ova usluga je koncipirana kao nemedicinska briga o detetu koja se može realizovati u kući u kojoj dete živi ili van nje (Grnčarski, Đolović, 2013). S obzirom na to da su u kvantitativnim rezultatima usluge rangirane prema učestalosti odgovora, a da u su u tom delu istraživanja učestvovali staratelji koji uglavnom brinu o deci bez zdravstvenih ili razvojnih teškoća (tačnije 5 staratelja je navelo da

brine o deci koja imaju određene poteškoće na planu zdravlja ili razvoja), ovakav rezultat je očekivan. Odnosno, najmanji broj učesnika u istraživanju ima potrebe za ovim uslugama. S tim u vezi najnižu poziciju na skali zadovoljstva i važnosti imale su usluge koje su, takođe, namenjene deci sa pomenutim specifičnostima “Podrška staratelju u procesu ostvarivanja prava deteta na uvećan dodatak za pomoć i negu drugog lica“, „Podrška stručnog radnika CSR u procesu ostvarivanja prava deteta na uvećan dodatak za pomoć i negu drugog lica“, „Podrška staratelju u procesu ostvarivanja prava deteta na pomoć za osposobljavanje za rad“, “Podrška staratelju u procesu ostvarivanja prava deteta na uslugu dnevni boravak ili uslugu pomoć u kući”. Tačnije, najmanji broj staratelja u ovom uzorku imao je potrebu za ovim uslugama. Međutim, u kvalitativnom delu studije voditelji slučaja su napomenuli da su neke od ovih usluga u nadležnosti jedinica lokalne samouprave, pa tako one nisu u istoj meri dostupne svim porodicama u Srbiji. Voditelji slučaja to prepoznaju i ističu da staratelji koji brinu o deci sa određenim zdravstvenim ili razvojnim teškoćama ne mogu biti zadovoljni uslugama koje se pružaju sporadično i ne prate njihove potrebe ili su projektno finansiranje. Dodaju da staratelji koji imaju potrebu za ovim uslugama ili su bili u prilici da ih koriste, često nemaju nikakva iskustva sa njima, ne mogu prepoznati njihov značaj. Voditelji slučaja smatraju da ovako organizovane usluge mogu biti „više štetne, nego korisne“.

Postoji izvesna saglasnost između dve grupe ispitanika i o tome kojim uslugama su staratelji najzadovoljniji i koje su neke od najvažnijih za obavljanje ove uloge. Obe grupe su isticale među tri usluge koje su najvažnije i kojima su staratelji najzadovoljniji „Savetovanje i edukacija staratelja o potrebama deteta i mogućim izazovima koji se mogu javiti tokom brige“ i “Telefonski i drugi kontakti sa voditeljem slučaja“. Rezultati kvalitativnog dela studije se poklapaju sa kvantitativnim nalazima. Ono što su obe grupe ispitanika i u intervjuima prepoznale to je da su od dostupnih usluga tu pre svega one iz domena: savetodavno-terapijske i socijalno-edukativne usluge. Tačnije, voditelji slučaja ističu da je pre svega reč o savetodavnom usmeravanju na temu vaspitanja (naročito staratelja koji brinu o detetu koje je u periodu adolescencije), traume, emocija, odnosa sa roditeljima, ali i o jačanju kapaciteta staratelja kako bi što adekvatnije zastupao prava deteta. U kvalitativnom delu istraživanja utvrđeno je da upravo telefonski kontakti predstavljaju najčešći, a nekada i jedini kontakt ove dve ciljne grupe. Usled percipirane nemogućnosti realizacije drugih oblika kontakata sa porodicom, voditelji slučaja najčešće posežu za telefonskim kontaktima i na taj način nastoje da pruže porodicama podršku. Voditelji slučaja su posebno isticali da je neposredni kontakt sa porodicom veoma značajan za staratelje, ali i za njih kako bi prikupili informacije za procenu, ali i pružali podršku, kao i vršili nadzor i pratili realizovanje svrhe smeštaja. Međutim, dodaju da usled nedovoljno resursa centara za socijalni rad, to često nije moguće realizovati u meri u kojoj je potrebno svim učesnicima u procesu zaštite deteta. Obe grupe ispitanika zaključuju da se realizovanje poseta starateljskim porodicama odvija sporadično, nestrukturisano i nedovoljno.

Rezultati sugerišu da obe grupe ispitanika smatraju da postojeći nivo dostupnih usuga ni po kvantitetu ni kvalitetu ne prati potrebe staratelja i dece na smeštaju. Ovo je u skladu sa nalazima drugih studija (Murphy-Jack and Smethers, 2009; Cuddeback, 2004; Ehrle, Geen, 2002; Broad, 2001; Cuddeback and Orme, 2001). Neadekvatan nivo usluga za ovu populaciju često se kompenzuje odnosom koji staratelji razvijaju sa voditeljima slučaja. Naime, staratelji koji prepoznaju kod stručnog radnika osobine poput “saradljivosti, ljubaznosti, emocije”, bez obzira na stepen usluga koji im je dostupan, saradnju sa CSR procenjuju kao veoma zadovoljavajuću. S druge strane, neki od voditelji slučaja prepoznaju da često kroz ovakav odnos nastoje da očuvaju motivisanost srodnika za saradnju sa sistemom socijalne zaštite (*“kada već nemamo šta drugo da im ponudimo”*). Prepoznaju da bi to trebalo da bude realizovano kroz jasno definisane usluge i stručnu podršku, ali u praksi to najčešće bude ono što karakterišu kao *„topla ljudska reč“*.

Neki od ispitanih staratelja ne koriste ništa od materijalnih prava, kao i usluga, a kao razlozi za to izdvojili su se neinformisanost o mogućnostima ili načinima za apliciranje, kao i procena da im takvi oblici podrške nisu potrebni.

- **Nedostupne usluge i materijalna podrška**

Na osnovu nalaza ove studija može se sa više sigurnosti tvrditi da pozicija starateljskih porodica u sistemu socijalne zaštite, kao i vidovi podrške koji su im dostupni, nisu u skladu sa njihovim potrebama. Staratelji, kao i voditelji slučaja, prepoznaju da postoje usluge i materijalni oblici podrške koji bi bili neophodni za neke staratelje.

Još jednom ćemo se vratiti na Smernice za srodničko hraniteljstvo (2016) gde autori prepoznaju specifičnost srodnika kao odgajatelja dece i izdvajaju teme kojima će tokom programa pripreme biti posvećena posebna pažnja: gubici (kako detetovi, tako i gubici srodnika), kontinuitet života deteta i njegov identitet, porodično vaspitanje (prilika za promišljanje o načinu postavljanja granica i upravljanja detetovim ponašanjem), sagledavanje deteta (njegovog specifičnog iskustva traume i mogućih posledica na ponašanje, razvoj ...), priprema za početak hraniteljstva (prilika da razumeju šta još jedna uloga koju dobijaju znači kako za njih, tako i za dete), izgradnja rterskog odnosa (kako srodnici već imaju iskustva sa sistemom socijalne zaštite, podrška da razreše moguće dileme i predrasude i izgrade saradnički odnos sa stručnim radnicima). Potom, izdvojeni su dostupni vidovi podrške: edukativne i savetodavne aktivnosti, informisanje, materijalna podrška, širenje mreže podrške. Čini se da je ovaj niz nešto što bi moglo biti skup različitih oblika podrške za svakog staratelja koji se brine o detetu bez roditeljskog staranja. Ovo istraživanje je pokazalo da staratelji dobro prepoznaju šta im je potrebno od sistema socijalne zaštite: edukativne i savetodavne aktivnosti na teme vaspitanja, na temu emocionalnog razvoja i prepoznavanja ličnih i detetovih emocionalnih potreba, zaštite deteta od vršnjačkog nasilja, postavljanje granica roditeljima deteta i sl. Pokazala se kao važna i potreba ovih staratelja za češćim kontaktima sa vodioem slučaja, za podrškom pri pokretanju postuka pred sudom, za većim angažovanjem stručnih radnika na planu podrške biološkim roditeljima zarad motivacije za lečenje od bolesti zavisnosti, rešavanje pitanja materijalne egzistencije, upravljanja agresivnim ponašanjem, unapređenja ili razvoja roditeljskih veština.

Tema vaspitanja prepoznata je kao važna od strane obe grupe ispitanika. Prepoznaje se efekat „generacijskog jaza“ između staratelja (naročito baba i deda) i dece na smeštaju. Društvene, političke i ekonomske prilike u kojima su odrastale ili odrastaju ove dve generacije odlikuju se različitim vrednostima. U takvom kontekstu, staratelji se ne osećaju sigurno u procesu usmeravanja ponašanja dece. Dodatni razlog tome može biti i razvoj tehnologija za koje su neki od staratelja nedovoljno kompetentni i nisu upoznati sa benefitima i mogućim rizicima i načinima zaštite deteta. Ako se ovom nizu doda da staratelji često imaju negativnu percepciju sopstvenog iskustva roditeljstva, tačnije njegovih ishoda, kao i pojačan osećaj odgovornosti za neadekvatne izbore svoje dece, za ove staratelje fraza „generacijski jaz“ dobija znatno kompleksnije značenje.

Takođe, važne usluge koje nedostaju ovim porodicam jesu socioedukativne aktivnosti u grupi, što bi im omogućio određene povratne informacije, korektivne mehanizme za promene u ophođenju prema detetu, potom grupe za podršku, usluge usmerene na decu i mlade, psihoterapijske usluge, kao i zastupanja interesa deteta pri ostvarivanju prava u okviru drugih sistema.

Usled izostanka usluga javnog sektora, staratelji umanjuju već niska očekivanja od sistema socijalne zaštite i okreću se ka neformalnim izvorima podrške. Nalazi ukazuju da u nekim regionima ovoj populaciji mogu biti dostupne usluge civilnog sektora, a one se procenjuju kao veoma značajne, ali kao negativna strana istih zaža se nekontinuiranost i neodrživost, jer ove vrste podrške zavise od sredstava projektnog (vremenski ograničenog) finansiranja.

- **Žalbe**

Možda bi bilo očekivano da u ovakvom kontekstu staratelji jasnije izražavaju svoje nezadovoljstvo i putem mehanizma žalbi. Međutim, za tako nešto preduslov je potpuna informisanost o svim segmentima prava, kao i o samom postupku podnošenja žalbi što u ovoj populaciji izostaje. S tim u vezi, nalazi potvrđuju izostanak žalbi staratelja. Kao neka od pojašnjenja izostanka žalbi, javljaju se i strah startatelja usled nižeg nivoa moći u odnosu na organ starteljstva, uverenja da usled žalbi dete može biti izmešteno iz njihove porodice. Takođe, često se ove porodice nalaze u zavisnoj poziciji od sistema i podršku koju od istog dobijaju ili bi trebale dobiti što sve utiče na motivisanost za podnošenje žalbi.

- **Monitoring**

Podrška i praćenje su procesi koji se realizuju kontinuirano tokom vođenja slučaja. Sa uvidom u rezultate koji upućuju na nedovoljan nivo podrške, očekivan je i isti nivo praćenja. Ovaj deo vođenja slučaja bi pre svega trebalo da predstavlja niz indikatora kojima se prati nivo dostignutog cilja ili ciljeva zaštite. S obzirom na to da je utvrđeno da proces planiranja (koji u sebi sadrži aktivnosti, ciljeve, zadatke i vremenski okvir) sa ovim porodicama predstavlja češće izuzetak nego pravilo, dalje taj nalaz usmerava ka očekivanju da praćenje ovih porodica nije u dovoljnoj meri (ili uopšte) zastupljeno. Analiza nalaza se uklapa i u rezultate sličnih studija (Geen and Berrick, 2002; Spence, 2004; xman, 2006).

Iako je normativno uređenje da se ponovni pregled radi najmanje na svakih šest meseci, u praksi je to znatno drugačije. Naime, ove porodice su sporadično nadgledane, a nadzor se nekada pojavljuje jedino u formi postupka revizije starateljstva, odnosno redovnog godišnjeg izveštaja koji staratelji predaju voditelju slučaja ili izveštaja koji sastavljaju zajedno sa vodiojem slučaja (davanjem "izjave na zapisnik"). Posebno zabrinjava nalaz da u radu sa starateljskim porodicama to ponekad bude jedini kontakt tokom godine koji sa njima ostvaruje voditelj slučaja. Ako se ovakvom kontekstu dodaju rezultati koji sugerišu da prilikom tog jedinog kontakta deca često nisu prisutna (staratelji odnose izveštaj u CSR, šalju poštom ili elektronskim putem), moguće je zaključiti da deca na ovom obliku smeštaja, često ostaju potpuno van „vidokruga“ sistema koji bi trebalo da prati svrhu smeštaja, kao i uslove za njihov optimalan rast i razvoj. Jedan od razloga za ovakav odnos prema kontaktima sa decom jeste u tome što voditelji slučaja smatraju da su deca na ovom obliku alternativnog staranja daleko manje stigmatizovana od dece na nekim drugim oblicima smeštaja. U takvom kontekstu deca "ne žele" kontakte, a kako sugerišu nalazi, i ne razumeju ulogu CSR u njihovom staranju. Za promenu ovakve pozicije dece u procesu zaštite, kao i njihovu neinformisanost o mnogim aspektima zaštite, stručni radnici jasno prepoznaju odgovornost i pokazuju spremnost da to menjaju. Međutim, ističu da u trenutnoj organizaciji rada CSR i resursima kojima raspolažu, to nije moguće.

Od drugih vidova nadgledanja i kontakata tokom rada na slučaju prisutni su: kućne posete, telefonski kontakti, kontakti u prostorijama CSR, prikupljanje informacija od predstavnika drugih sistema, poput obrazovanja, zdravstva, policije.

Kada su u pitanju kućne posete, a i neposredni kontakti uopšte, iako aktuelni normativni akti propisuju obavezu neposrednog kontakta sa detetom (najmanje tri puta godišnje), u praksi to izostaje. Tačnije, rezultati ove studije ukazuju da voditelji slučaja gotovo nemaju kontakt sa decom. Jedan od nalaza ukazuje da staratelji ulogu voditelja slučaja deci predstavljaju po principu "pretnje" ("*pozvaću voditelja slučaja da mu kažem kako se ponašaš*") u situacijama kada ne mogu da adekvatnije upravljaju njihovim ponašanjem. Sve ovo ukazuje da staratelji imaju potrebu za podrškom, a da one koji bi trebalo da budu izvor iste ne percipiraju na način koji bi im pomogao u konstruktivnom rešavanju izazova. Postoji bojazan da deca ovakvu ulogu voditelja slučaja

“preslikavaju” na čitav sistem zaštite dece, koji onda sagledavaju kao pretnju, a ne podršku i zaštitu.

Kada su u pitanju kućne posete, može se zaključiti da su one sporadične i neusklađene sa važećim normativima. Međutim, i na ovom planu je prisutna veoma različita praksa. Tako neki voditelji slučaja porodice posećuju najavljenjo i nenajavljenjo, od nekoliko puta godišnje do jedanput mesečno, dok neke porodice nemaju iskustva kućnih poseta voditelje slučaja, odnosno jedine posete su bile realizovane prilikom smeštaja deteta ili prilikom početne procene.

Kontakti sa drugim ustanovama predstavljaju praksu koja nije zasnovana na praćenju unapred definisanih indikatora i aktivnosti, jer planovi najčešće nisu izrađeni, a samim tim predstavnici ovih ustanova ne sarađuju u procesu zaštite deteta. Ovi kontakti rezultat su pre svega pretpostavki voditelja slučaja da staratelji mogu da minimalizuju ili ih ne informišu o promenama u nekoj sferi detetovog funkcionisanja (obrazovanja, ponašanja, zdravlja i sl.).

Poseban uvid ove studije tiče se rada CSR u manjim lokalnim sredinama. Kao što se pokazalo u razgovorima sa obe grupe ispitanika, u manjim sredinama postoji određen model neformalnog prikupljanja informacija o tome kako srodnička porodica funkcioniše i da li dete napreduje. Taj model zasniva se na tome da se svi međusobno poznaju i „*da pre ili kasnije sve važne informacije dođu do CSR*“. Tačnije, učesnici istraživanja su govorili o tome da ukoliko staratelj ima poteškoće u zadovoljenju nekog segmenta detetovih potreba, voditelj slučaja o tome se može informisati neformalno i često od osoba iz okruženja starateljske porodice, a retko od staratelja lično. Aktuelna praksa “skraćenih procedura”, u svim segmentima rada sa ovim porodicama, donekle legitimise ovaj alternativni način monitoringa i umanjuje odgovornost za izostanak nekih drugih aktivnosti, a ostaju otvorena pitanja čuvanja poverljivosti i poštovanja privatnosti starateljskih porodica i dece.

Kada su govorili o stabilnosti, voditelji slučaja su naglasili da je ovo jedan od najtrajnijih oblika smeštaja, odnosno da se staratelji retko odlučuju na prekid smeštaja. U tom kontekstu navode da su ovi pružaoci smeštaja „*veoma otporni na frustracije*“ i da uprkos postojanju kriza ili izazova odlučuju da nastave brigu o detetu. U razgovoru o procesu monitoringa, voditelji slučaja govore da je u praksi gotovo retkost da ishod revizije bude procena da se staratelji neadekvatno brinu o detetu i da prekidaju smeštaj. Nalazi drugih studija su oprečni po ovom pitanju, tako neki ukazuju da je ovo jedan od najstabilnijih oblika smeštaja, dok drugi da je učestalost prekida velika (Bremen, 2014; Farmer, 2009). Nalaz ove studije posmatran u kontekstu ostalih podataka ne može se posmatrati u pozitivnom kontekstu. Visok stepen tolerancije staratelja na frustraciju, koji je prepoznat u kvalitativnom delu istraživanja, bez podrške koja bi adekvatno odgovorila na potrebe svih članova porodice teško da može doprineti dobrobiti deteta na smeštaju. Izostanak prekida smeštaja ne može biti krajnji cilj zaštite već je neophodno osmišljavati oblike podrške kako bi srodnici na konstruktivne načine prevladavali frustraciju, izbegli mogućnost izgaranja tokom pružanja brige i samim tim pružili deci kvalitetniji nivo podrške u razvoju.

Razlozi za razlike u percepcijama staratelja i voditelja slučaja

Svoja iskustva sa sistemom socijalne zaštite staratelji, kao i voditelji slučaja, sagledavali su kroz zadovoljstvo staratelja uslugama i značaj usluga za obavljanje uloge staratelja. Kao što je prikazano napred kroz faze vođenja slučaja, uočene su određene razlike u percepcijama dve grupe ispitanika o ovim temama. Tokom kvalitativnog dela studije, nastojalo se utvrdi kako dve grupe ispitanika sagledavaju razloge za uočene razlike.

Treba napomenuti da se tek nakon devedesetih godina prošlog veka, koncept usmerenosti na kvalitet usluga u sistemu socijalne zaštite, kao i zadovoljstvo korisnika uslugama, uvode u različitim zemljama (Harkness, D., & Hensley, H., 1991; Martin, L. L., 1993; Moore, S. T., & Kelly, M.J., 1996). Mnogi autori naglašavaju da je odnos između voditelja slučaja i korisnika

ključan u često dugogodišnjem procesu pružanja usluga (Ajduković, Urbanc, 2009). U tom kontinuiranom odnosu, voditelj slučaja može zauzimati i različite uloge. Na zadovoljstvo korisnika uslugama, između ostalog, može uticati i njegova percepcija koju ulogu voditelj slučaja ima tokom pružanja određene usluge ili prilikom sprovođenja konkretnih intervencija. Uloge koje voditelj slučaja može vršiti tokom vođenja slučaja su: zastupnik, posrednik, koordinator, saradnik, organizator zajednice, konsultant, savetnik, evaluator, izvršilac, planer, rešavalac problema, izvestilac i modifikator sistema (Woodside and McClaim, 2003). Rezultati ovog istraživanja ukazuju na to da se voditelji slučaja često ne osećaju kompetentno da obavljaju sve uloge koje se pred njih postavljaju. Tačnije, ističu da u trenutnoj organizaciji poslova, ne postižu da se posvete svakoj od uloga koje imaju. Rast broja starateljskih porodica, ali i sveukun obim i problematika koja se usložnjava, a kojom se bave voditelji slučaja poslednjih godina, nije pratio adekvatan porast broja zaposlenih u ovoj ustanovi. Ističu da u ovakvom odnosu broja zaposlenih i zaduženih predmeta, nije moguće adekvatnije obavljati neke od uloga voditelja slučaja. Prisutni su i brojni izazovi u vidu nedovoljno (poznatih) smernica o ovom obliku zaštite, izostanak specifičnih usluga, što u krajnjem ishodu vodi nerazvijenoj komunikaciji i saradnji voditelja slučaja i starateljskih porodica, samim tim i nedovoljnoj informisanosti staratelja o raspoloživim oblicima podrške. Voditelji slučaja prepoznaju da, u trenutnoj organizaciji sistemu socijalne zaštite, starateljske porodice bivaju u fokusu samo tokom eventualnih kriza. Tačnije, zbog obima posla voditelji slučaja često donose odluke o prioritetim, a ako ne postoje značajniji izazovi u ovim porodicama (ili oni nisu informisani o tome), ove porodice gotovo nikada nisu u fokusu. Ovakvu svoju poziciju u sistemu (neprioritetnu) često prepoznaju i staratelji i u tom kontekstu sagledavaju razloge razlika oko istaknutih tema.

Nalazi ove studije komptibilni su sa sličnim istraživanjima i ukazuju na to da korisnici usluga (u ovom kontekstu starateljske porodice) svoj odnos prema sistemu socijalne zaštite, odnosno prema sveukupnoj podršci, procenjuju kroz odnos koji su izgradili ili nisu sa voditeljem slučaja (Rolins, 2018). Tako staratelji koji imaju dobro izgrađen odnos sa voditeljem slučaja smatraju da im pružaju zadovoljavajući nivo usluga i da su motivisani za svoj rad. Oni drugi procenjuju da kada izostane odnos saradnje sa stručnim radnikom, izostaje i adekvatna podrška i da u takvim okolnostima bivaju prepušteni „sami sebi“. Kao posledicu izostanka komunikacije i podrške, kažu da je očekivano da voditelji slučaja imaju potpuno drugačiju percepciju njihovih potreba, ali i stepena zadovoljstva.

Kako drugačije: predlozi voditelja slučaja i staratelja

Obe grupe ispitanika saglasne su da su neophodne promene u brojnim oblastima kako bi podrška sistema socijalne zaštite pratila potrebe starateljskih porodica i dece o kojoj one brinu. O tome kako bi te promene trebalo da izgledaju, učesnici su se izjašnjavali u sferi normativnih akata, materijalnih i nematerijalnih vidova podrške, kao i unapređenja resursa CSR.

Staratelji su u kontekstu preporuka za izmene normativnih okvira pre svega isticali postupke koji se vode pred sudom, a koji ih zbog propisanih procedura i dužine trajanja često dovode u poziciju da faktički nemaju mogućnost da zastuju prava deteta i apliciraju za neke vidove podrške u različitim sistemima. Voditelji slučaja su, u kontekstu preporuka, govorili pre svega kroz potrebu za jasnijim normativnim definisanjem ovog oblika zaštite (kroz sve faze vođenja slučaja). Iako navode da su im stručni postupci jasno poznati i da poseduju znanja potrebna za njihovu realizaciju, naglašavaju da bi normativni akt koji bi se detaljnije bavio ovim pitanjem rešio brojne nedoumice i neujednačenost prakse vezane za ovaj oblik smeštaja. Posebno važno pitanje koje je potrebno na ovaj način urediti jeste odnos sistema prema starateljskim porodicama i srodničkim hraniteljskim porodicama. Napred su istaknute brojne dileme koje postoje na ovom planu i kako primećuju učesnici „neće se razrešiti sami od sebe“, već je potrebno jasno definisanje granice ili njenog „brisanja“ između ova dva oblika srodničkog staranja o deci.

Rezultati ukazuju da postoji značajan broj starateljskih porodica kojima je potrebna, a nekima je i neophodna materijalna podrška. I pored toga što su mnogi korisnici nekog vida ove podrške, ispitanici su saglasni da bi ta podrška trebalo da se definiše kao kontinuirana i predvidiva. Prema nalazima, neki staratelji ne žele ili čak ne smatraju da im je potrebna materijalna podrška. Pitanje materijalne podrške kao veoma značajno prepoznato je i kao važan faktor donošenja odluke o tome da li će neki srodnik da ne preuzme brigu o detetu. Voditelji slučaja smatraju da je ovaj segment podrške veoma važan, jer srodnici preuizmanje uloge staratelja treba da sagledavaju kao odgovornu odluku, a nivo materijalne obezbeđenosti porodice u značajnoj meri određuje adekvatnost brige pružene detetu.

U praksi ima nedovoljno kontakata između voditelja slučaja i starateljskih porodica, samim tim nedostaju prilike za bolje sagledavanje potreba starateljskih porodica. I pored toga, voditeljima slučaja često ne nedostaje uvid u to koje usluge mogu da budu značajne za ovu populaciju, ali takvih usluga trenutno nema. Izdvojeni su sledeći vidovi podrške kao preporuka za unapređenje položaja starateljskih porodice i dece o kojoj se oni staraju :

- savetovališta za staratelje (mada u nekim gradovima postoje savetovališta za roditelje ili porodice, ona se ne bave specifičnim temama koje su izdvojene kao izazov u ovim porodicama, te je uputno da se savetovališta otvore i prema ovoj populaciji);
- obuke pripreme za smeštaj ili nakon smeštaja koje bi informisale srodnike o svim važnim aspektima i mogućim izazovima tokom brige o detetu;
- klubovi za staratelje – i druge studije su pokazale da ovakve vrste usluga, naročito one po principu vršnjačke podrške (eng „peer to peer“), mogu imati brojne benefite za ovu populaciju. Kao neke od prednosti ovakvih usluga navode se minimalni finansijski troškovi i minimalno uključivanje stručnih radnika (koji imaju ulogu koordinatora). Potom, u takvom okruženju staratelji su spremniji da verbalizuju svoje brige, strahove, ali i dobiju emtiju i podršku, razviju osećaj samopouzdanja. Ove grupe mogu biti naročito značajne za pridnike manjinskih gru koje smatraju da specifičnosti njihovih kultura nisu adekvatno prepoznate od strane stručnih radnika (Strom and Strom, 2000; Hayslip and Kaminski, 2005; Weissman, 2016)
- klubovi za decu - kako se pokazalo kroz rezultate, voditelji slučaja retko imaju kontakte sa decom koja odrastaju u srodničkim starateljskim porodicama. Istovremeno, deca često i ne žele ove kontakte i ne razumeju ulogu CSR u procesu njihove zaštite. Ispitanici iz obe grupe su saglasni da je potrebno decu znatno više uključiti u proces planiranja i realizovanja postojećih usluga kako bi razumeli njihov značaj, a potom i u kreiranje novih usluga koje bi im pomogle u suočavanju sa mogućim izazovima u odrastanju.

Staratelji u ovom istraživanju, koji nisu imali predloge za izmene ili unapređenje podrške koju dobijaju, uglavnom nastoje da svoj odnos sa sistemom socijalne zaštite definišu kao „čistu formalnost i moranje“. Osim neophodnih aktivnosti, koje podrazumevaju pribavljanje potvrda ili rešenja, ne žele dodatne kontakte sa predstavnicima ovog sistema. Ističu da za njih česti kontakti, traženje i primanje određenih usluga predstavlja potvrdu da su deo sistema socijalne zaštite, što percipiraju kao nešto negativno što ne žele za sebe ili dete o kom brinu.

Da bi se stekli uslovi da se sistem prilagodi potrebama ove populacije, voditelji slučaja smatraju da je prvenstveno potrebno unaprediti resurse CSR u značajnoj meri. Naime, i u ovom kontekstu je naglašen trenutni odnos broja stručnih radnika i rastući broj korisnika u sistemu, potom izostanak specijalizovanih obuka i edukacija koje bi se bavile temom starateljskih porodica. Takođe, nalazi ukazuju na potrebu da se u okviru CSR oforme specijalizovani timovi za rad sa decom bez roditeljskog staranja jer u aktuelnoj organizaciji izgleda da ova populacija u fokus voditeljima slučaja dolazi tek u situacijama izraženih kriza.

Rezultati ovog istraživanja, s obzirom na specifičnost okolnosti u kojima su prikupljeni, ukazuju i da je u prethodnih više od godinu dana redukovan broj obuka i stručnih skupova koji predstavljaju priliku za razmenu iskustava i primera dobre prakse što se, takođe, negativno odražava na mogućnost unapređenja resursa CSR.

Ograničenja istraživanja

Ova studija ima nekoliko ograničenja. Prvo ograničenje odnosi se na konceptualizaciju *zadovoljstva* korisnika, kao i *važnosti* određenih vidova podrške kao komponentama kvaliteta usluga sistema socijalne zaštite. Kako se kvantitativni deo istraživanja bavio upravo ovim dimenzijama, važno je istaći da u sistemu socijalne zaštite Republike Srbije gotovo da ne postoje jasno i precizno definisani indikatori koji bi ukazivali na efekte određenih vidova podrške. Usled izostanka sistemskih indikatora, za potrebe istraživanja sačinjena je skala za potrebe sagledavanja ovih dimenzija od strane staratelja i voditelja slučaja. Autori koji su se bavili kvalitetom usluga u okviru sistema socijalne zaštite naglašavaju da pružaoci usluga treba da razumeju važnost ove komponente jer se kvalitet usluga može unapređivati i kada ishodi usluga ne mogu. Naime, neka istraživanja su pokazala da su korisnici prepoznavali i isticali značaj osećaja zadovoljstva, kao i drugih komponenti kvaliteta usluga, čak i u situacijama kada usluge nisu zadovoljile njihove potrebe (Harkness, D., & Hensley, H. (1991). S tim u vezi, možemo govoriti samo o subjektivnoj proceni učesnika istraživanja, ne i objektivnim pokazateljima zadovoljstva staratelja uslugama sistema socijalne zaštite, kao i korisnosti istih. Međutim i pored toga što ovo predstavlja ograničenje, značajno je istaći da su tokom kvalitativnog dela istraživanja staratelji isticali da se osećaju uvaženo i da to što su bili uključeni u ovu studiju predstavlja jedinstvenu priliku u kojoj su mogli da saopšte svoja gledišta o podršci koju dobijaju ili ne dobijaju.

Drugo ograničenje ove studije predstavlja uzorak. Naime, i pored toga što se pri formiranju uzorka nastojalo da budu obuhvaćeni CSR i staratelji iz svih delova Republike Srbije, neki regioni nisu bili obuhvaćeni. Veličina i odabir uzorka nisu reprezentativni, se nalazi ove studije ne mogu generalizovati na sve starateljske porodice. Takođe, ova studija je informacije o deci na ovom obliku smeštaja samo posredno prikupljala, nije uključila i njihove percepcije što bi bilo veoma značajno za sagledavanje celokupne slike o stareljskim porodicama i potrebama za podrškom. I pored izostanka mogućnosti generalizacije nalaza, a s obzirom na to da je ovo prvo istraživanje u Republici Srbiji koje se bavilo ovom temom, rezultati mogu biti značajni za sagledavanje određenih trendova kada je u pitanju ovoj oblik smeštaja. Uočeni trendovi mogu predstavljati doprinos ove studije u smislu podsticanja daljeg upoznavanja specifičnosti starateljske zaštite. Dileme koje su ovom studijom otvorene, istraživačka pitanja na koja su dobijeni određeni odgovori, formulisane preporuke mogu biti osnova i smernice za donosiocle odluka, praktičare, buduće istraživače, a sve u cilju preciznijeg i sveobuhvatnijeg odgovora na potrebe staratelja i dece o kojoj brinu.

Zaključci i preporuke

Starateljske porodice predstavljaju jedan od oblika alternativnog staranja dece bez roditeljskog staranja. Ovu vrstu smeštaja ili brige o detetu pružaju pre svega srodnici ili druge bliske osobe deteta. Kako staranje srodnika o deci ima dugu tradiciju u gotovo svim sistemima i kulturama, kao i činjenica da veliki broj dece odrasta u ovakvim porodicama, brojni autori su istraživali specifičnosti ovog smeštaja. Ono što se javlja kao izazov u izučavanju ovog oblika staranja jesu različite forme u kojima se javlja. Jedna od najjednostavnijih tipologija ove brige jeste podela na formalnu (javnu) i neformalnu (privatnu) srodničku brigu. Osnovni kriterijumi za ovu podelu jesu stepen uključenosti

institucija zaduženih za dečiju zaštitu u smeštaj detata i praćenje porodice, kao i to da li je srođnicima pravno priznat status staratelja (Yanfeng Xu, 2020). Upravo je ovo bio jedan od ciljeva ovog rada, utvrditi u kojoj meri je sistem socijalne zaštite u Republici Srbiji uključen (ili nije) u proces pružanja podrške starateljskim porodicama. Tačnije, cilj ovog rada bio je sagledavanje potreba starateljskih srođničkih porodica za formalnom podrškom, kako iz ugla staratelja, tako i iz ugla voditelja slučaja. Takođe, nastojalo se utvrditi kakve su percepcije dve grupe ispitanika o uslugama koje u trenutnom sistemu socijalne zaštite izostaju, a bile bi značajne za ovu ciljnu grupu.

Nalazi ove studije ukazuju da u Republici Srbiji starateljski smeštaj pružaju najčešće krvni srođnici deteta, ali i drugi srođnici (tetak, maćeha) kao i bliske osobe koje nisu srođnici (kumovi). Takođe, pod ovim oblikom smeštaja se podrazumevaju i “fiktivni” smeštaji, odnosno porodični aranžmani u kojima dete živi sa roditeljima koji u svim segmentima brinu o njemu, ali zbog maloletnosti roditelja, ulogu staratelja vrši neki drugi član porodice.

Kako je ovo jedno od prvih istraživanja koje se bavilo ovom temom u Republici Srbiji, a kombinovalo je kvantitativne i kvalitativne metode, za početak ono može doprineti kreiranju profila staratelja, kao i dece na ovom obliku smeštaja. Međutim, čini se mnogo značajnijim preporuka koja proističe iz ovog istraživanja, a to je uspostavljanje sistema evidencije i praćenja profila staratelja i dece na ovom obliku smeštaja putem sintetizovanog izveštaja koji sačinjava RZSZ na osnovu pojedinačnih izveštaja CSR.

Rezultati istraživanja ukazuju na to da se staratelji, ali i voditelji slučaja nalaze pred brojnim izazovima koji otežavaju ili čak onemogućavaju adekvatniju podršku starateljskih porodica. Neki od izazova koji su prepoznati:

- Nedovoljna prepoznatljivost ovog oblika alternativnog staranja u sistemu socijalne zaštite (ni formalan ni neformalan).
- Nedostatak propisa i stručnih smernica za ovaj oblik staranja.
- Nedovoljna informisanost staratelja o dostupnim uslugama i materijalnim oblicima podrške.
- Neadekvatnost postojećih oblika podrške (neprilagođenost individualnim potrebama starateljskih porodica, nizak nivo zadovoljstva staratelja uslugama, kao i percepcija da mnoge usluge sistema socijalne zaštite nisu važne za obavljanje uloge staratelja)
- Izostanak onih vidova podrške koji bi adekvatno odgovorili na potrebe ove ciljne grupe.
- Uticaj resursa (materijalnih i ljudskih) CSR na pružanje podrške ovim porodicama.

Kada su u pitanju nedovoljna prepoznatljivost ovog oblika alternativnog staranja u sistemu socijalne zaštite, kao i nedostatak propisa i stručnih smernica za ovaj oblik staranja, nalazi ovog istraživanja nas informišu o tome da u sistemu socijalne zaštite Republike Srbije postoje brojne nejasnoće koje doprinose tome da ovaj oblik staranja nema jasnu poziciju. Kao što je napomenuto u prikazu literature, analizom normativnih akata uviđa se izostanak doslednog određenja starateljske zaštite i jasnih smernica koje bi se odnosile na bliže uslove za zasnivanje i praćenje ovog oblika smeštaja, kao i smernice koje bi imale za cilj definisanje standarda stručnih postupaka. Osim kroz analizu normativnih propisa, ovakvi zaključci se izvode i iz iskaza obe grupe ispitanika. Izgleda da je ovaj oblik staranja u fokusu sistema najčešće (a ponekad i isključivo) u fazi procene, odnosno formalizacije smeštaja kroz donošenje rešenja u postupku postavljanja staratelja shodno propisima koji regulišu porodičnopravnu zaštitu, bez dobre uvezanosti sa ciljevima i potencijalnim socijalne zaštite. U ostalim fazama vođenja slučaja ove porodice često nisu podržavane ni nadgledane, u nekim slučajevima ovakvi aranžmani imaju odlike neformalnog smeštaja.

Posmatrano iz ugla ekološko-sistemske teorije, uređenje ovog pitanja na nivou makrosistema (socijalne politike, normativnih okvira) mahom izostaje. Iz ove studije proistekle su neke od preporuka koje se tiču unapređenja odnosa socijalne politike i normativnih propisa prema ovom obliku smeštaja:

- Buduće politike socijalne, odnosno dečje, zaštite potrebno je da osim deklarativne podrške principu da deca bez roditeljskog staranja odrastaju u porodičnom okruženju bliskih osoba, prepoznaju različitost formi u kojima se ovaj oblik staranja javlja. Nakon prepoznavanja mogućih formi, potrebno je planirati podršku koja je usklađena sa specifičnostima potreba ovih porodica.
- Potrebno je uskladiti normativne propise koji uređuju ova pitanja, a pre svega Porodični zakon koji prepoznaje ulogu staratelja i definiše neke od obaveza i prava i Zakon o socijalnoj zaštiti koji ne prepoznaje specifičnosti ovog oblika smeštaja. Usklađivanje se odnosi pre svega na jasnije definisanje usluge smeštaja u starateljske porodice, a postoji i potreba za podzakonskim aktima (poput pravilnika) koji bi propisali jasnije smernice za realizovanje i praćenje ovog oblika staranja. Donošenje pravilnika koji bi za predmet imao ovaj oblik zaštite, moglo bi da reši postojeće dileme o tome kada su srodnici samo u ulozi staratelja, a kada mogu postati i hranitelji. Iako važeći Pravilnik o hraniteljstvu ima jasne standarde o tome ko može pružati srodnički porodični smeštaj, rezultati ovog istraživanja ukazali su na moguće posledice nesagledavanja specifičnosti srodnika kao pružalaca usluge smeštaja u odnosu na nesrodnike. S tim u vezi i ovaj normativni akt je potrebno unaprediti i prilagoditi specifičnostima srodnika koji pružaju brigu deci. Takođe, ova studija nas informiše da nisu svi srodnici zainteresovani i za ulogu hranitelja, ali to ne znači da im nisu potrebni nikakvi oblici podrške. S druge strane, oni koji jesu zainteresovani i za tu ulogu nailaze na brojne nepoznanice. Nejasnoće o tome kako usmeravati srodnike na ovom planu prisutne su i kod voditelja slučaja.
- Pored izmena postojećih i eventualnog donošenja novih normativnih okvira, neophodno je razvijati mehanizme podrške, ali i nadzora kako bi se važeći propisi dosledno realizovali i umanjili uočeno prisustvo različitih praksi (poput obaveze sačinjavanja plana usluga, plana kontakata, realizovanja kućnih poseta i ostvarivanja drugih kontakata sa porodicama koje brinu o detetu, a pre svega i samim detetom).

Kao još jedan od izazova koji je prepoznat jeste nedovoljna informisanost staratelja o formalnim oblicima podrške. Nalazi ove studije nedvosmisleno ukazuju na to da srodnicima preuzimaju brigu o deci pre nego što organ starateljstva izvrši procenu kaceteta i resursa porodice za smeštaj. U takvim okolnostima izostaju brojni stručni postupci poput pripreme i informisanja srodnika o dužnostima, ali i uslugama i materijalnim oblicima podrške na koje imaju prava deca o kojoj brinu i oni kao staratelji. Ovo, takođe, vodi tome da srodnici dugo ostaju u tzv. neformalnim aranžmanima brige o detetu, dok neki nikada ne formalizuju taj odnos i ne postanu staratelji što se može negativno odraziti na brigu o detetu. Neinformisanost staratelja posledica je i izostanka kontakata sa voditeljima slučaja, ali i njihova predubedenja da pokazivanje potrebe za podrškom može biti procenjeno kao njihova nedovoljna spremnost da brinu o detetu, potom da ne žele detetu i sebi status „korisnika socijalnih usluga“ jer to percipiraju kao nešto negativno. Ovakvi stavovi, takođe, posledica su njihove nedovoljne informisanosti o ulozi sistema socijalne zaštite i važnosti razvijanja saradničkog odnosa sa predstavnicima istog. Kroz faze vođenje slučaja prikupljeni su podaci koji ukazuju na brojne sistemske propuste od procene ovih porodica, kroz praćenje i implementaciju podrške, do revizije. S obzirom na ukazane propuste na normativnom nivou, ne čude zaključci da postoje brojne nepreciznosti na koji način pružati podršku ovim porodicama. U domenu egzosistema, sistema koji nije na direktan način upućen na dete u sistemu alternativnog staranja, ali i te kako posredno utiče na kvalitet brige koja je detetu dostupna, formulisane su sledeće preporuke:

- Kreiranje nacionalne i lokalne kampanje u svrhu edukovanja srodnika koji brinu o deci o mogućim izvorima formalne podrške.
- U prvim kontaktima sa porodicom, osim donošenja rešenja o smeštaju (kao često jedine mere starateljske zaštite) obavezno sačiniti pisani porodični plan usluga i mera pravne zaštite i jasno informisati sve članove porodice o pravima koja su im dostupna.
- Unapređenje i ostalih faza vođenja slučaja, kroz obezbeđivanje kontinuirane podrške starateljskim porodicama kroz definisanje jasnih mehanizama za realizovanje planiranja kontakata deteta sa bliskim osobama, stalnosti, emancipacije, kroz kontakte sa starateljima i decom i kroz ponovni pregled i evaluaciju učinka preduzetih mera i usluga.

Rezultati istraživanja ukazuju da, pored nedovoljne informisanosti staratelja o oblicima podrške, forme podrške koje bi odgovorile na njihove potrebe ili izostaju u sistemu ili im nisu dostupne. Prepoznato je da starateljske porodice, koje imaju pristup određenim vidovima formalne podrške, kao osnov za to su uglavnom materijalna depriviranost porodice, a ne rezultat razumevanja složenosti uloga i zahteva koji se postavljaju pred srodnika koji preuzima ulogu staratelja i njegovih potreba za podrškom. Usled sistemskih propusta koji su napred navedeni, pozicija ovih porodica u sistemu predstavlja značajan rizik da njihove potrebe ne budu adekvatno sagledane, da podrška koju dobijaju ne bude ona koja odgovara na njihove potrebe, da iako iskazu potrebu za podrškom, ti oblici podrške često nisu formirani kako na lokalnom, tako i na nacionalnom nivou. Primeri porodica koje dobijaju adekvatnu podršku u procesu brige o detetu predstavljaju sporadične slučajeve, odnosno izuzetke u sistemu, a ne pravilo. U kontekstu ovog prepoznatog izazova, formirane su sledeće preporuke o potrebi za formalnim oblicima podrške:

- Kontinuirana i stabilna materijalna podrška za starateljske porodice;
- Kreiranje prilagođenih edukacija za staratelje;
- Kreiranje prilagođenih edukacija za decu na ovom obliku smeštaja;
- Kreiranje specifičnih psiho-socijalnih usluga, kao i više direktong rada sa decom na ovom obliku smeštaja;
- Pružanje podrške starateljima da ostvaruju prava i u drugim sistemima i grade i alternativne izvore podrške (klubovi za staratelje, neformalni izvori podrške ...);
- Razvoj specifičnih usluga putem kojih bi se pružala podršku ovim porodicam u skladu sa njihovim potrebama i jačale kompetencije staratelja (osnaživanje kaceteta staratelja usled uslopažnjavanja uloga koje imaju u životu deteta; u očuvanju ili reuspostavljanju odnosa sa roditeljima i drugim srođnicima deteta; zastunje prava deteta na alimentaciju; prepoznavanje problema u ponašanju deteta i načinima reagovanja; prevazilaženje efekata „generacijskog jaza“ ...).

Izazov koji se tiče ograničenosti resursa CSR posmatran je pre svega u kontekstu implikacija koje ima na dečiju zaštitu, tačnije na zaštitu dece koja odrastaju na starateljskom smeštaju. Rezultati nas još jednom informišu da ovaj oblik zaštite nije u fokusu sistema, tačnije da su ove porodice često „prepuštene same sebi“. Utvrđeno je da praksa nije ujednačena, ali da staratelji uglavnom ne prepoznaju sistem socijalne zaštite kao sistem iz kojeg im sleduju brojna prava, kao i različiti oblici podrške. Odnos sa sistemom sagledava se i često svodi samo na dimenziju odnosa sa voditeljem slučaja, a ovaj odnos se pre svega ističe kroz komponentu „ljudskosti“, a ređe kroz profesionalnu dimenziju i stručne postupke. Mada u ovu studiju nisu uključena deca na smeštaju, rezultati jasno upućuju na to da kontakti voditelja slučaja sa decom gotovo u potpunosti izostaju. Propusti su brojni i u procesu planiranja (planovi usluga i kontakata gotovo da izostaju, plan stalnosti se podrazumeva, kao i plan emancipacije mlade osobe, participacija staratelja i dece izostaje ili je sporadična, kontakti se realizuju putem telefona ili u prostorijama CSR, kućne posete osim u fazi procene, gotovo da se ne realizuju). Stiče se utisak da stručni radnici usled sitemskih propusta koji se odnose na normativno i stručno određenje prema ovom obliku zaštite, nepostojanja specifičnih usluga za ovu

populaciju, ne dele sa starateljima odgovornost za brigu o deci na smeštaju. Preporuke koje se tiču unapređenja resursa CSR se odnose pre svega na:

- kreiranje obuka za stručne radnike o specifičnostima starateljskih porodica i načinima podrške koji su im potrebni;
- jačanje kapaciteta stručnih radnika da kompetentnije realizuju poslove planiranja i razvoja kako bi informisali donosiocima odluka o potrebama ove populacije, ali i zagovarali razvoj novih i unapređenje postojećih usluga namenjenih starateljskim porodicama.

Kada su u pitanju preporuke za buduća istraživanja u ovoj oblasti, važno je:

- istraživanje percepcije dece i mladih koja odrastaju, kao i odraslih koji su odrastali na ovom obliku smeštaja kako bi se stekao uvid na koji način oni prepoznaju ili su prepoznavali ulogu sistema socijalne zaštite u njihovoj zaštiti. Bilo bi važno doći i do njihovih gledišta o tome šta od vidova podrške ovog sistema smataju važnim, a šta manje važnim;
- istraživanje percepcije donosilaca odluka o mogućim načinima usklađivanja socijalne politike, normativnih akata i prakse sa potrebama starateljskih porodica.

Često se u literaturi nailazi na upozorenje da poslovice koja kod nas glasi „krv nije voda“ (engleska verzija iste *“blood is thicker than water”*) ne može biti stručni princip iz kog će se podrazumevati „prirodna kompetentnost“ svakog srodnika da bez podrške i usmeravanja vrši veoma zahtevnu ulogu. Međutim, u Republici Srbiji, sistem socijalne zaštite često nedovoljno podržava ove porodice, ostavlja srodnike da se samostalno nose sa složenom ulogom staratelja, što ostavlja prostor za neprepoznavanje potreba za podrškom, kao i mogućih zloupotreba i neadekvatnog zadovoljenja dečjih potreba i ostvarivanja prava. Nesporno je da važeći normativni akti, stručni principi i standardi rada omogućavaju stručnim radnicima da u skladu sa istim pružaju podršku i ovim porodicama, međutim, kao što ukazuju i neke druge studije, kruto definisana socijalna politika i normativni okvir čine podršku nefleksibilnom i primenljivom po principu „dajemo šta imamo, a ne šta korisnicima treba“. Zaključak ove studije jeste da starateljske porodice dele odgovornost brige o detetu sa sistemom socijalne zaštite od trenutka formalizacije tog smeštaja. Rešenje o smeštaju, osim formalnog statusa, starateljima treba da pruži mogućnost da njegove potrebe za podrškom budu stručno procenjene, a potom i kroz sve faze vođenja slučaja i adekvatno zadovoljene.

Literatura

- Acker, G. M. (2004). The Effect of Organizational Conditions (Role Conflict, Role Ambiguity, Opportunities for Professional Development, and Social Support) on Job Satisfaction and Intention to Leave Among Social Workers in Mental Health Care. *Community Mental Health Journal*, 40(1), 65–73. <https://doi.org/10.1023/b:comh.0000015218.12111.26>
- Ajduković, M., & Urbanc, Ki. (2009). INTEGRIRAJUĆI PRISTUP U SOCIJALNOM RADU KAO KONTEKST RAZUMIJEVANJA INDIVIDUALNOG PLANA SKRBI. *Ljetopis Socijalnog Rada*, 16(3), 505–535. <https://hrcak.srce.hr/47806>
- Akee, R., Copeland, W., Costello, E. J., & Simeonova, E. (2018). How Does Household Income Affect Child Personality Traits and Behaviors? *American Economic Review*, 108(3), 775–827. <https://doi.org/10.1257/aer.20160133>
- Almond, D., & Currie, J. (2011). Human capital development before age five. *NBER Working Paper*, 15827(1), 1315–1486. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0169721811024130>
- Andersen, S. H., & Fallesen, P. (2015). Family matters? The effect of kinship care on foster care disruption rates. *Child Abuse & Neglect*, 48(1), 68–79. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2015.06.005>
- Anderson, J. A., & Mohr, W. K. (2003). A Developmental Ecological Perspective in Systems of Care for Children with Emotional Disturbances and Their Families. *Education and Treatment of Children*, 26(1), 52–74. <https://www.jstor.org/stable/42900536>
- Austin, Z., & Sutton, J. (2014). Qualitative Research: Getting Started. *The Canadian Journal of Hospital Pharmacy*, 67(6). <https://doi.org/10.4212/cjhp.v67i6.1406>
- Aziz, R., Roth, D., & Lindley, B. (2012). *Understanding family and friends care: The largest UK survey*. Family Rights Group. <https://frg.org.uk/product/understanding-family-and-friends-care-the-largest-uk-survey/>
- Babović, M. (2015, December 12). *Rodni aspekti životnog toka*. Unicef.org; UNICEF Srbija. <https://www.unicef.org/serbia/publikacije/rodni-aspekti-%C5%BEivotnog-toka>
- Baker, L. A., & Silverstein, M. (2008). Depressive Symptoms Among Grandparents Raising Grandchildren: The Impact of Participation in Multiple Roles. *Journal of Intergenerational Relationships*, 6(3), 285–304. <https://doi.org/10.1080/15350770802157802>
- Barber, J., Delfabbro, P., & Gilbertson, R. (2004). *Children in Foster Care*. Routledge & CRC Press. <https://www.routledge.com/Children-in-Foster-Care/Barber-Delfabbro-Gilbertson/p/book/9781138970359>
- Barreiros, M. (2018). Shame on you the stigma of social welfare benefits. In *run.unl.pt* (Vol. 1, Issue 1). <http://hdl.handle.net/10362/32394>
- Barrio, C., & Hughes, M. J. (2000). Kinship Care: A Cultural Resource of African American and Latino Families Coping with Parental Substance Abuse. *Journal of Family Social Work*, 4(4), 15–31. https://doi.org/10.1300/j039v04n04_03
- Bass, S., Shields, M. K., & Behrman, R. E. (2004). Children, Families, and Foster Care: Analysis and Recommendations. *The Future of Children*, 14(1), 4. <https://doi.org/10.2307/1602752>
- Beeman, S. K., Kim, H., & Bullerdick, S. K. (2000). Factors affecting placement of children in kinship and nonkinship foster care. *Children and Youth Services Review*, 22(1), 37–54. [https://doi.org/10.1016/s0190-7409\(99\)00072-9](https://doi.org/10.1016/s0190-7409(99)00072-9)
- Beeman, S., & Boisen, L. (1999). *Child welfare professionals' attitudes toward* - ProQuest. [Www.proquest.com. https://www.proquest.com/docview/213805099](http://www.proquest.com/docview/213805099)
- Berrick, J. D. (1997). Assessing Quality of Care in Kinship and Foster Family Care. *Family Relations*, 46(3), 273. <https://doi.org/10.2307/585125>
- Berrick, J. D. (1998). When children cannot remain home: foster family care and kinship care. *The Future of Children*, 8(1), 72–87. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/9676001/>

- Bingley Miller, L., Bentovim, A., Cox, A., & Pizzey, S. (2009). Safeguarding Children Living with Trauma and Family Violence. In *Jessica Kingsley Publishers - UK*. Jessica Kingsley Publishers.
- Boetto, H. (2010). *Kinship care*. Australian Institute of Family Studies. <https://aifs.gov.au/publications/family-matters/issue-85/kinship-care>
- Brady, B., & Dolan, P. (2007). Exploring good practice in Irish child and family services: Reflections and considerations. *Practice*, 19(1), 5–18. <https://doi.org/10.1080/09503150701220457>
- Brady, E. (2010). *Permanency in Out-of-home Child Welfare Care*. PART.
- Brandon, M., & Thoburn, J. (2008). Safeguarding children in the UK: a longitudinal study of services to children suffering or likely to suffer significant harm. *Child & Family Social Work*, 13(4), 365–377. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2206.2008.00561.x>
- Breman, R. (2014). *Peeling back the layers - kinship care in Victoria*. <https://bettercarenetwork.org/sites/default/files/attachments/Peeling%20Back%20the%20Layers%20-%20Kinship%20Care%20in%20Victoria.pdf>
- Broad, B., Hayes, R., & Rushforth, C. (2001, December 5). *Kith and kin: Kinship care for vulnerable young people*. JRF. <https://www.jrf.org.uk/report/kith-and-kin-kinship-care-vulnerable-young-people>
- Bronfenbrenner, U. (1979a). Beyond the Deficit Model in Child and Family Policy. *Teachers College Record*, 81(1), 95–104. <https://eric.ed.gov/?id=EJ213545>
- Bronfenbrenner, U. (1979b). *Ecology of Human Development : Experiments by Nature and Design*. Harvard University Press.
- Bronfenbrenner, U. (1984). The changing family in a changing world: America first?1. *Peabody Journal of Education*, 61(3), 52–70. <https://doi.org/10.1080/01619568409538445>
- Bronfenbrenner, U. (1995). Developmental ecology through space and time: A future perspective. In *Examining lives in context: Perspectives on the ecology of human development*. American Psychological Association.
- Bronfenbrenner, U., & Morris, P. (2006). The Bioecological Model of Human Development. In *psycnet.apa.org*. Handbook of child psychology: Theoretical models of human development. <https://psycnet.apa.org/record/2006-08774-014>
- Brown, D. W., & Doskow, E. (2007). The Guardianship Book for California: How to Become a Child's Legal Guardian. In *Google Books*. NOLO. https://books.google.bi/books/about/The_Guardianship_Book_for_California.html?hl=fr&id=Ia-94fIsn_MC&output=html_text
- Brown, S., Cohon, D., & Wheeler, R. (2002). African American extended families and kinship care: how relevant is the foster care model for kinship care? *Children and Youth Services Review*, 24(1-2), 53–77. [https://doi.org/10.1016/s0190-7409\(01\)00168-2](https://doi.org/10.1016/s0190-7409(01)00168-2)
- Bruner, C. (1991). Thinking Collaboratively: Ten Questions and Answers To Help Policy Makers Improve Children's Services. *ERIC*, 2(1). <https://eric.ed.gov/?id=ED338984>
- Burke, J., Chandy, J., Dannerbeck, A., & Watt, J. W. (1998). The parental environment cluster model of child neglect: an integrative conceptual model. *Child Welfare*, 77(4), 389–405. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/9666551/>
- Butler, F. R., & Zakari, N. (2005). Grandparents PARENTING Grandchildren: Assessing Health Status, Parental Stress, and Social Supports. *Journal of Gerontological Nursing*, 31(3), 43–54. <https://doi.org/10.3928/0098-9134-20050301-09>
- Butler, I., & Roberts, G. (2004). Social work with children and families: getting into practice. In *Open WorldCat*. Jessica Kingsley Publishers. <https://www.worldcat.org/title/social-work-with-children-and-families-getting-into-practice/oclc/754056882>
- Butts, D. (2005). *Kinship Care: Supporting Those Who Raise Our Children* INTERGENERATIONAL STRATEGIES SERIES AUTHOR. <https://assets.aecf.org/m/resourcedoc/aecf-KinshipCareSupportingThoseRaisingOurChildren-2005.pdf>

- Cashmore, J. (2001). *Kinship Care: A Differentiated and Sensitive Approach*. Developing Practice, New South Wales, Winter.
- Chase, R. R., & Bowen, D. E. (1991). Service Quality and the Service Delivery System: A Diagnostic Framework. In *Service Quality*. Lexington Books.
- Chipman, R., Wells, S. J., & Johnson, M. A. (2002). The Meaning of Quality in Kinship Foster Care: Caregiver, Child, and Worker Perspectives. *Kuscholarworks.ku.edu*, 1(<https://kuscholarworks.ku.edu/handle/1808/1044-3894>).
<https://kuscholarworks.ku.edu/handle/1808/10375>
- Connolly, M. (2003). A kinship care literature review. In *www.academia.edu* (Issue 1). Commonwealth Department of Family and Community Services.
https://www.academia.edu/18570384/A_kinship_care_literature_review
- Connolly, M. (2015). Disadvantage, Equity and Children's Rights in Twenty-First Century Australasia. In *Theoretical and Empirical Insights into Child and Family Poverty*. Springer.
- Connolly, M., Kiraly, M., McCrae, L., & Mitchell, G. (2016). A Kinship Care Practice Framework: Using a Life Course Approach. *British Journal of Social Work*, (2017) 47, 87–105.(1), bcw041. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcw041>
- Conway, T., & Hutson, R. Q. (2007). *Is Kinship Care Good for Kids?* Center for law and social policy.
- Cook, J. R., & Kilmer, R. P. (2004). Evaluating systems of care: Missing links in children's mental health research. *Journal of Community Psychology*, 32(6), 655–674.
<https://doi.org/10.1002/jcop.20024>
- Coyle, D., Edwards, D., Hannigan, B., Fothergill, A., & Burnard, P. (2005). A systematic review of stress among mental health social workers. *International Social Work*, 48(2), 201–211.
<https://doi.org/10.1177/0020872805050492>
- Creswell, J. W., Klassen, A. C., Plano Clark, V. L., & Smith, K. C. (2011). *Mixed Methods Research*. Office of Behavioral and Social Sciences Research.
<https://obssr.od.nih.gov/research-resources/mixed-methods-research>
- Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2011). *Designing and Conducting Mixed Methods Research*. Sage Publications.
- Crumbley, J., & Little, R. L. (1997). Relatives Raising Children: An Overview of Kinship Care. In *ERIC*. Child Welfare League of America, 440 First Street, NW, Third Floor, Washington, DC 20001-2085; Tel: 202-638-2952; Fax: 202-638-4004; Web site: <http://www.eric.ed.gov/?id=ED430722>
- Cuddeback, G. S. (2004). Kinship family foster care: a methodological and substantive synthesis of research. *Children and Youth Services Review*, 26(7), 623–639.
<https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2004.01.014>
- Cuddeback, G. S., & Orme, J. G. (2002). Training and services for kinship and nonkinship foster families. *Child Welfare*, 81(6), 879–909. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12458778/>
- Cudjoe, E., Abdullah, A., & Chiu, M. Y. L. (2019). What makes kinship caregivers unprepared for children in their care? Perspectives and experiences from kinship care alumni in Ghana. *Children and Youth Services Review*, 101(1), 270–276.
<https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2019.04.018>
- Danzy, J., & Jackson, S. M. (1999). Family Preservation and Support Services: A Missed Opportunity for Kinship Care. *Child Welfare*, 76(1), 31–44.
- Delap, E., & Mann, G. (2019). The Paradox of Kinship Care. In *Kinship Carers Victoria*. <http://kinshipcarersvictoria.org/the-paradox-of-kinship-care/>
- Denby, R. W. (2015). *Kinship Care Increasing Child Well-Being Through Practice, Policy, and Research*. Springer Publishing Company.
- Denby, R. W., & Ayala, J. (2013). Am I My Brother's Keeper: Adult Siblings Raising Younger Siblings. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 23(2), 193–210.
<https://doi.org/10.1080/10911359.2013.747353>

- Department of Health. (2000). *Framework for the Assessment of Children in Need and their Families Guidance Notes and Glossary for: Referral and Initial Information Record, Initial Assessment Record and Core Assessment Record*. <https://bettercarenetwork.org/sites/default/files/Framework%20for%20the%20Assessment%20of%20Children%20in%20Need%20and%20Their%20Families%20-%20Guidance%20Notes%20and%20Glossary.pdf>
- Dibben, E. (2010). Undertaking an adoption assessment: a guide to collecting and analysing information for the Prospective Adopter's Report (formerly Form F) England. In *Open WorldCat*. BAAF. <https://www.worldcat.org/title/undertaking-an-adoption-assessment-a-guide-to-collecting-and-analysing-information-for-the-prospective-adopters-report-formerly-form-f-england/oclc/849922290>
- Digital, S. (2006). *A sense of belonging: Case studies in positive care options for children*. Resource Centre. <https://resourcecentre.savethechildren.net/document/sense-belonging-case-studies-positive-care-options-children/>
- Doolan, M., & Nixon, P. (2003). The importance of kinship care. *Social Work*, 25(1).
- Drews, K. (1980). The role conflict of the child protective service worker: investigator-helper. *Child Abuse & Neglect*, 4(4), 247–254. [https://doi.org/10.1016/0145-2134\(80\)90043-5](https://doi.org/10.1016/0145-2134(80)90043-5)
- Dubowitz, H., & Feigelman, S. (1993). A Profile of Kinship Care. *Archive.hshsl.umaryland.edu*, 72(2). <https://archive.hshsl.umaryland.edu/handle/10713/11973>
- Dunst, C. J., Trivette, C. M., & Hamby, D. W. (2006). Family Support Program Quality and Parent, Family and Child Benefits. Winterberry Press Monograph Series. In *ERIC*. Winterberry Press. <https://eric.ed.gov/?id=ED534422>
- Duques, E. (2005). Support for Relative Caregivers: A Look at the Financial Disincentives to Pursuing Guardianship through the Probate Courts. *Quinnipiac Probate Law Journal*, 19(1 & 2), 87. <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/qplj19&div=14&id=&page=>
- Ehrle, J., & Geen, R. (2002). Kin and non-kin foster care - findings from a National Survey. *Children and Youth Services Review*, 24(1-2), 15–35. [https://doi.org/10.1016/s0190-7409\(01\)00166-9](https://doi.org/10.1016/s0190-7409(01)00166-9)
- Ehrle, J., Geen, R., & Clark, R. (2001). Children Cared for by Relatives: Who Are They and How Are They Faring? New Federalism: National Survey of America's Families, Series B, No. B-28. Assessing the New Federalism: An Urban Institute Program To Assess Changing Social Policies. In *ERIC*. Urban Institute, 2100 M Street, N. <https://eric.ed.gov/?id=ED452287>
- Family for Every Child. (2019). *The paradox of kinship care The most valued but least resourced care option -a global study*. <https://bettercarenetwork.org/sites/default/files/2020-02/Kinship-Care-Global-Review-Final.pdf>
- Farmer, E. (2009). What Factors Relate to Good Placement Outcomes in Kinship Care? *British Journal of Social Work*, 40(2), 426–444. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcp007>
- Farmer, E., & Moyers, S. (2006). *EXECUTIVE SUMMARY CHILDREN PLACED WITH FAMILY AND FRIENDS: PLACEMENT PATTERNS AND OUTCOMES*. <http://www.bristol.ac.uk/media-library/sites/sps/migrated/documents/rk5534executivesummary.pdf>
- Farmer, E., & Moyers, S. (2008). *Kinship care : fostering effective family and friends placements*. Jessica Kingsley Publishers.
- Flynn, R. (2002). Research Review. *Child & Family Social Work*, 7(4), 311–321. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2206.2002.00253.x>
- Fox, A., Frasch, K., & Berrick, J. D. (2000). *Listening to Children in Foster Care: An Empirically Based Curriculum*. OER Commons. <https://www.oercommons.org/courseware/lesson/21440>
- Francesca, L. (2005). *Supporting Grandparents caring for their grandchildren SOCIAL POLICY SERIES NOVEMBER 2005*. <https://www.lenus.ie/bitstream/handle/10147/85801/GrandparentsReport.pdf>

- Freundlich, M., & Avery, R. J. (2006). Transitioning from congregate care: Preparation and outcomes. *Journal of Child & Family Studies*, 15(6), 501–518.
- Fuller-Thomson, E., & Minkler, M. (2000). African American Grandparents Raising Grandchildren: A National Profile of Demographic and Health Characteristics. *Health & Social Work*, 25(2), 109–118. <https://doi.org/10.1093/hsw/25.2.109>
- Garcia, A., O'Reilly, A., Matone, M., Kim, M., Long, J., & Rubin, D. M. (2014). The Influence of Caregiver Depression on Children in Non-relative Foster Care Versus Kinship Care Placements. *Maternal and Child Health Journal*, 19(3), 459–467. <https://doi.org/10.1007/s10995-014-1525-9>
- Gebel, T. J. (1996). Kinship Care and Nonrelative Family Foster Care: A Comparison of Caregiver Attributes and Attitudes. *Child Welfare*, 75(1), 5–18. <https://eric.ed.gov/?id=EJ516718>
- Geen, R. (2003). *Kinship Care: Making the Most of a Valuable Resource*. Webarchive.urban.org. <http://webarchive.urban.org/pubs/KinshipCare/>
- Geen, R. (2004). The Evolution of Kinship Care Policy and Practice. *The Future of Children*, 14(1), 130. <https://doi.org/10.2307/1602758>
- Geen, R., & Berrick, J. D. (2002). Kinship care: an evolving service delivery option. *Children and Youth Services Review*, 24(1-2), 1–14. [https://doi.org/10.1016/s0190-7409\(01\)00165-7](https://doi.org/10.1016/s0190-7409(01)00165-7)
- Generations United. (2005). *Social Security*. Generations United. <https://www.gu.org/what-we-do/public-policy/social-security/>
- Gilligan Robbie. (2006, February). *Download Limit Exceeded*. Citeseerx.ist.psu.edu. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.568.8637&rep=rep1&type=pdf>
- Gleeson, J. (2007). *Kinship Care Research and Literature: Lessons Learned and Directions for Future Research*. Kinship Reporter.
- Pravni zaključak, (2015). <http://www.sudskapraksa.com/4649-PREKRSAJNI-POSTUPAK---Dostavljanje-odluke-braniocu---rok-za-zalbu.html>
- Graham, J. R., & Barter, K. (1999). Collaboration: A Social Work Practice Method. *Families in Society: The Journal of Contemporary Social Services*, 80(1), 6–13. <https://doi.org/10.1606/1044-3894.634>
- Grnčarski, T., & Đolović, A. (2013). *Praktikum - usluga predah za decu sa smetnjama u razvoju*. Pokrajinski zavod za socijalnu zaštitu.
- Grujić, D., Hadžović, L., Ivanišević, L., & Tekić, V. (2009). *Sigurnim korakom do hraniteljstva*. UNICEF.
- Grujić, D., & Zoranović, R. (2014). *Prava dece na hraniteljstvu*. Centar za porodični smeštaj i usvojenje Beograd.
- Haight, W. L., Kagle, J. D., & Black, J. E. (2003). Understanding and Supporting Parent-Child Relationships during Foster Care Visits: Attachment Theory and Research. *Social Work*, 48(2), 195–207. <https://doi.org/10.1093/sw/48.2.195>
- Harden, B. J., Clyman, R. B., Kriebel, D. K., & Lyons, M. E. (2004). Kith and kin care: parental attitudes and resources of foster and relative caregivers. *Children and Youth Services Review*, 26(7), 657–671. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2004.02.001>
- Harding, L., Murray, K., Shakespeare-Finch, J., & Frey, R. (2020). The wellbeing of foster and kin carers: A comparative study. *Children and Youth Services Review*, 108(0190-7409), 104566. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2019.104566>
- Harkness, D., & Hensley, H. (1991). Changing the focus of social work supervision: effects on client satisfaction and generalized contentment. *Social Work*, 36(6), 506–512. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/1754927/>
- Hayslip, B., & Kaminski, P. L. (2005). Grandparents Raising Their Grandchildren: A Review of the Literature and Suggestions for Practice. *The Gerontologist*, 45(2), 262–269. <https://doi.org/10.1093/geront/45.2.262>
- Hegar, R. L. (1999). The Cultural Roots of Kinship Care. In *Kinship foster care : policy, practice, and research* (pp. 17–27). Oxford University Press.
- Hegar, R., & Scannapieco, M. (1995). From family duty to family policy: The evolution - ProQuest.

- Child Welfare*, 74(1). <https://www.proquest.com/docview/213805370>
- Higham, P., & Torkington, C. (2009). Partnerships with People Who Use Services and Carers. In *Post-Qualifying Social Work Practice*. SAGE Books. <https://doi.org/10.4135/9781446216125.n4>
- Hughes, M. E., Waite, L. J., LaPierre, T. A., & Luo, Y. (2007). All in the Family: The Impact of Caring for Grandchildren on Grandparents' Health. *The Journals of Gerontology. Series B, Psychological Sciences and Social Sciences*, 62(2), S108–S119. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2562755/>
- Hunt, J. (2015). Error 404. [Www.proceduresonline.com](https://www.proceduresonline.com). https://www.proceduresonline.com/lancashirecsc/user_controlled_lcms_area/uploaded_files/Attachment%2016_%20RIP%20Assessing%20F&F%20A%20Practical%20Guide.pdf
- Hunt, J., & Waterhouse, S. (2013). It's just not fair: Support, need and legal status in family and friends care. In *Family Rights Group*. Family Rights Group. <https://frg.org.uk/product/its-just-not-fair-support-need-and-legal-status-in-family-and-friends-care/>
- Hunt, J., Waterhouse, S., & Lutman, E. (2008). Keeping them in the family: Outcomes for children placed in kinship care through care proceedings. In *research-information.bris.ac.uk*. BAAF British Association for Adoption and Fostering. <https://research-information.bris.ac.uk/en/publications/keeping-them-in-the-family-outcomes-for-children-placed-in-kinshi>
- Hunter, C., & Price-Robertson, R. (2014, May 8). *The good practice guide to Child Aware Approaches: Keeping children safe and well*. Child Family Community Australia. <https://aifs.gov.au/cfca/publications/good-practice-guide-child-aware-approaches-keeping-children-safe-and-wel>
- Iglehart, A. P. (1994). *APA PsycNet*. Psycnet.apa.org. <https://psycnet.apa.org/record/1994-27075-001>
- Imoh, A. (2012). From Central to Marginal? *Journal of Family History*, 37(4), 351–363. <https://doi.org/10.1177/0363199012440081>
- Ince, L. (2009). *Kinship Care: An Afrocentric Perspective*. <https://etheses.bham.ac.uk/id/eprint/492/1/ince09PhD.pdf>
- Ingram, C. (1996). Kinship Care: From Last Resort to First Choice. *Undefined*, 75(550). <https://www.semanticscholar.org/paper/Kinship-Care%3A-From-Last-Resort-to-First-Choice-Ingram/0f953b05441daf844a3ff7b4f672e5c028bcf20d>
- Iwaniec, D. (2006). The Child's Journey Through Care: Placement Stability, Care Planning, and Achieving Permanency | Wiley. In *Wiley.com*. WILEY.
- Kolomer, S. R. (2000). Kinship Foster Care and Its Impact on Grandmother Caregivers. *Journal of Gerontological Social Work*, 33(3), 85–102. https://doi.org/10.1300/j083v33n03_05
- Leder, S., Grinstead, L. N., & Torres, E. (2007). Grandparents Raising Grandchildren. *Journal of Family Nursing*, 13(3), 333–352. <https://doi.org/10.1177/1074840707303841>
- Leslie, L. K., Landsverk, J., Horton, M. B., Ganger, W., & Newton, R. R. (2000). The Heterogeneity of Children and Their Experiences in Kinship Care. *Child Welfare*, 79(3), 315–334. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1550706/>
- Letiecq, B. L., Bailey, S. J., & Porterfield, F. (2008a). “We Have No Rights, We Get No Help”: The Legal and Policy Dilemmas Facing Grandparent Caregivers. *Journal of Family Issues*, 29(8), 995–1012. https://www.academia.edu/4461116/_We_have_no_rights_we_get_no_help_The_legal_and_policy_dilemmas_facing_grandparents_caregivers
- Letiecq, B. L., Bailey, S. J., & Porterfield, F. (2008b). “We Have No Rights, We Get No Help.” *Journal of Family Issues*, 29(8), 995–1012. <https://doi.org/10.1177/0192513x08316545>
- Lin, C.-H. (2014a). Evaluating Services for Kinship Care Families: A Systematic Review. *Children and Youth Services Review*, 36(1), 32–41. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2013.10.026>
- Lin, C.-H. (2014b). Evaluating Services for Kinship Care Families: A Systematic Review. *Children and Youth Services Review*, 36(36), 32–41. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2013.10.026>

- Lutman, E., Hunt, J., & Waterhouse, S. (2009). Placement Stability for Children in Kinship Care: A Long-Term Follow-Up of Children Placed in Kinship Care through Care Proceedings. *Adoption & Fostering*, 33(3), 28–39. <https://doi.org/10.1177/030857590903300304>
- Lutz, L., & For, M. (2005). *Relationship Between Public Child Welfare Workers, Resource Families and Birth Families: Preventing the Triangulation of the Triangle of Support*. http://www.hunter.cuny.edu/socwork/nrcfcpp/downloads/triangle_of_support.pdf
- MacDonald, M., Hayes, D., & Houston, S. (2018). Understanding informal kinship care: a critical narrative review of theory and research. *Families, Relationships and Societies*, 7(1), 71–87. <https://doi.org/10.1332/204674316x14534751747496>
- Macomber, J. E. (2002, June 26). *Children Cared for by Relatives: What Services Do They Need?* Webarchive.urban.org. <http://webarchive.urban.org/publications/310511.html>
- Mallon, G. P., & Hess, P. M. (2014). Child Welfare for the Twenty-first Century: A Handbook of Practices, Policies, and Programs, second edition. In *Columbia University Press*. Columbia University Press. <http://cup.columbia.edu/book/child-welfare-for-the-twenty-first-century/9780231151801>
- Martin, L. L. (1993). Total Quality Management: *Administration in Social Work*, 17(2), 1–16. https://doi.org/10.1300/j147v17n02_01
- Matković, G., Mijatović, B., & Stanić, K. (2014). *Analizu novčanih davanja za decu i porodice sa decom u Srbiji*.
- McFadden, P., Campbell, A., & Taylor, B. (2014). Resilience and Burnout in Child Protection Social Work: Individual and Organisational Themes from a Systematic Literature Review. *British Journal of Social Work*, 45(5), 1546–1563. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bct210>
- McFadyen, J., & Rankin, J. (2016). The Role of Gatekeepers in Research: Learning from Reflexivity and Reflection. *GSTF Journal of Nursing and Health Care*, 4(1), 82–88. <https://research-portal.uws.ac.uk/en/publications/the-role-of-gatekeepers-in-research-learning-from-reflexivity-and/>
- Mchugh, MH., McNab, JW., Smyth, C., Chalmers, JJ., Siminski, P., & Saunders, PG. (2004). *The Availability of Foster Carers, Final Report, with ? Prepared for NSW Department of Community Services*.
- Mcmurtry, S. L., & Hudson, W. W. (2000). The Client Satisfaction Inventory: Results of an Initial Validation Study. *Research on Social Work Practice*, 10(5), 644–663. <https://doi.org/10.1177/104973150001000506>
- McPherson, L. (2017). Kinship Care: Increasing Child Well-being through Practice, Policy and Research. *Australian Social Work*, 70(4), 515–516. <https://doi.org/10.1080/0312407x.2016.1241135>
- McPherson, L., & MacNamara, N. (2014). Therapeutic Kinship Care: A Carer's Perspective. *Children Australia*, 39(4), 221–225. <https://doi.org/10.1017/cha.2014.29>
- Mertens, D. M. (2010). *Research and evaluation in education and psychology: Integrating diversity with quantitative, qualitative, and mixed methods*. Sage.
- Messing, J. T. (2006a). From the child's perspective: A qualitative analysis of kinship care placements. *Children and Youth Services Review*, 28(12), 1415–1434. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2006.03.001>
- Messing, J. T. (2006b). From the child's perspective: A qualitative analysis of kinship care placements. *Children and Youth Services Review*, 28(12), 1415–1434. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2006.03.001>
- Minge, A., Scott, D., & O'Neill, C. (2005). *Contact between children in out-of-home care and their birth families Literature review*. https://www.facs.nsw.gov.au/__data/assets/pdf_file/0019/321724/oohc_research.pdf
- Cena usluga porodičnog smeštaja, (2021).
- Nominalni iznosi roditeljskog dodatka, paušala za nabavku opreme za dete i dečijeg dodatka i cenzusa za ostvarivanje prava na dečiji dodatak, (2021).

- Rešenje o nominalnim iznosima novčane socijalne pomoći, (2021).
- Moore, S. T. (1992). *Maximizing Satisfaction and Managing Dissatisfaction in Mental Health and Human Services*: | Moore, Stephen T. | download. Ur.booksc.eu. <https://ur.booksc.eu/book/18574478/690cae>
- Moore, S. T., & Kelly, M. J. (1996). Quality Now: Moving Human Services Organizations toward a Consumer Orientation to Service Quality. *Social Work*, 41(1), 33–40. <https://www.jstor.org/stable/23718243>
- Mullen, F. (2000). Grandparents and welfare reform. *Generations: Journal of the American Society on Aging*, 20(1), 61–64. <https://www.jstor.org/stable/44877335>
- Murphy-Jack, O., & Smethers, R. (2009). *Family and Friends Care: Recognition, Respect, Reward*.
- O'Brien, V. (1999). *Evolving Networks of Relative Care : Some Findings from an Irish Study*.
- O'Brien, V. (2012a). The Benefits and Challenges of Kinship Care. *Child Care in Practice*, 18(2), 127–146. <https://doi.org/10.1080/13575279.2012.657610>
- O'Brien, V. (2012b). Responding to the call: a conceptual model for kinship care assessment. *Child & Family Social Work*, 19(3), 355–366. <https://doi.org/10.1111/cfs.12025>
- O'Brien, V. (2013). *Kinship Care: Stability, Disruption and the Place of Support Services*. <https://www.semanticscholar.org/paper/Kinship-Care-%3A-Stability%2C-Disruption-and-the-Place-O%E2%80%99Brien/82046bf9848384f0ad677a41aca17a0c1b28b56b>
- O'Connor, G. G. (1988). Case management: system and practice. *The Journal of Contemporary Social Work*, 1(1), 97–106.
- O'Neill, C. (2011). Support in Kith and Kin Care: The Experience of Carers. *Children Australia*, 36(2), 88–99. <https://doi.org/10.1375/jcas.36.2.88>
- Ogbu, J. U. (1981). Origins of Human Competence: A Cultural-Ecological Perspective. *Child Development*, 52(2), 413. <https://doi.org/10.2307/1129158>
- Olson, K., Knight S.S., Foster, G. (2006). *A Resource for Faith-Based Groups and Donors Seeking to Help Children and Families Affected by HIV/AIDS Second Edition*. <https://www.faithtoaction.org/wp-content/uploads/2013/09/Faith-to-Action-Initiative-Publication.pdf>
- Paxman, M. (2006). *Outcomes for children and young people in kinship care An issues paper*. http://www.community.nsw.gov.au/__data/assets/pdf_file/0016/321730/research_outcomes_kinshipcare.pdf
- Perez-Porter, M., & Flint, M. M. (2000). Grandparent caregiving: Legal status issues and state policy. In *To grandmother's house we go and stay: Perspectives on custodial grandparents*. Springer.
- Peters, J. (2005). True ambivalence: Child welfare workers' thoughts, feelings, and beliefs about kinship foster care. *Children and Youth Services Review*, 27(6), 595–614. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2004.11.012>
- Plano Clark, L. V., & Badiie, M. (2010). Research Questions in Mixed Methods Research. In *Handbook of Mixed Methods in Social & Behavioral Research*. Sage.
- Pokrajinski zavod za socijalnu zaštitu. (2016). *Smernice za srodničko hraniteljstvo*.
- Pokrajinski zavod za socijalnu zaštitu. (2020). *Smernice za sprovođenje internog monitoringa i evaluacije usluga socijalne zaštite*. <http://www.pzsz.gov.rs/wp-content/uploads/2020/05/SMERNICE-ZA-INTERNI-MONITORING-I-EVALUACIJU.pdf>
- Rebecca, P., & Pratchett, R. (2017). *Exploring outcomes of children and young people in kinship care in South Wales*. Swansea University.
- Republički zavod za socijalnu zaštitu. (2011). *Izveštaj o radu ustanova za smeštaj dece i mladih*. <http://www.zavodsz.gov.rs/media/1273/izvestaj-o-radu-csr-2011.pdf>
- Republički zavod za socijalnu zaštitu. (2014). *Deca u sistemu socijalne zaštite 2014*. <http://www.zavodsz.gov.rs/media/1284/deca-u-sistemu-socijalne-zastite.pdf>
- Republički zavod za socijalnu zaštitu. (2016). *Deca u sistemu socijalne zaštite 2016*. In <http://www.zavodsz.gov.rs/media/1153/>.

- Richards, A. (2001). "Second Time Around": A Survey of Grandparents Raising Their Grandchildren. *Adoption & Fostering*, 25(3), 67–69. <https://doi.org/10.1177/030857590102500309>
- Roby, J. L. (2011). *Children in informal alternative care*. <https://codeofgoodpractice.com/wp-content/uploads/2019/05/UNICEF-Children-in-Informal-Alternative-Care.pdf>
- Rollins, W. (2019). Social Worker–Client Relationships: Social Worker Perspectives. *Australian Social Work*, 73(4), 1–13. <https://doi.org/10.1080/0312407x.2019.1669687>
- Sahlins, M. (2011). What kinship is (part one). *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 17(1), 2–19. <http://www.jstor.org/stable/23011568>
- Saini, M., VanWert, M., & Gofman, J. (2012). APA PsycNet. Psycnet.apa.org. <https://psycnet.apa.org/record/2011-23469-001>
- Saldana, J. (2013). *The Coding Manual for Qualitative Researchers*. Sage.
- Sammut, J. (2010). *The Power and the Responsibility: Child Protection in the Post-Welfare State Era*. <https://www.cis.org.au/app/uploads/2015/07/op117.pdf>
- Sanchez, R. (2004). *YOUTH PERSPECTIVES ON PERMANENCY California Permanency for Youth Project*. http://ocfcpacourts.us/wp-content/uploads/2020/06/Youth_Perspectives_001026.pdf
- Save the children. (2007). *Kinship Care: Providing Positive and Safe Care for Children Living Away from Home | Better Care Network*. [bettercarenetwork.org](https://bettercarenetwork.org/library/the-continuum-of-care/kinship-care/kinship-care-providing-positive-and-safe-care-for-children-living-away-from-home). <https://bettercarenetwork.org/library/the-continuum-of-care/kinship-care/kinship-care-providing-positive-and-safe-care-for-children-living-away-from-home>
- Schwartz, A. (2007). "Caught" versus "Taught": Ethnic identity and the ethnic socialization experiences of African American adolescents in kinship and non-kinship foster placements. *Children and Youth Services Review*, 29(9), 1201–1219. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2007.05.006>
- Schweiger, W. K., & O'Brien, M. (2005). Special needs adoption: An ecological systems approach. *Family Relations: An Interdisciplinary Journal of Applied Family Studies*, 54(4), 512–522.
- Selwyn, J. T., Farmer, E., Meakings, S. J., & Vaisey, P. (2013). The Poor Relations? Children and Informal Kinship Carers Speak Out: A Summary Research Report. In *research-information.bris.ac.uk*. School for Policy Studies, University of Bristol. <https://research-information.bris.ac.uk/en/publications/the-poor-relations-children-and-informal-kinship-carers-speak-out>
- Sen, R., & Broadhurst, K. (2011). Contact between children in out-of-home placements and their family and friends networks: a research review. *Child & Family Social Work*, 16(3), 298–309. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2206.2010.00741.x>
- Shearin, S. A. (2006). Kinship Care Placement and Children's Academic Performance. *Journal of Health & Social Policy*, 22(3-4), 31–43. https://doi.org/10.1300/j045v22n03_03
- Singh, S., & Wassenaar, D. (2016). Contextualising the role of the gatekeeper in social science research. *South African Journal of Bioethics and Law*, 9(1), 42. <https://doi.org/10.7196/sajbl.2016.v9i1.465>
- Smyth, C., & Eardley, T. (2008, February 15). *Out of home care for children in Australia: a review of literature and policy*. Apo.org.au. <https://apo.org.au/node/3574>
- SOS-Kinderdorf International. (2005). A Child's Right to a Family: Family-based Child Care: The Experience, Learning and Vision of SOS Children's Villages. In <https://www.sos-childrensvillages.org/getmedia/cfe77e1e-45e0-4585-9e76-72066d4a03cc/ChildsRighttoFamily.pdf?ext=.pdf>
- Spence, N. (2004). Kinship care in Australia. *Child Abuse Review*, 13(4), 263–276. <https://doi.org/10.1002/car.854>
- Spicker, P. (1984). *Stigma and social welfare*.
- Stack, C. B. (1974). All our kin: strategies for survival in a Black community. In *Open WorldCat*. Harper & Row. <https://www.worldcat.org/title/all-our-kin-strategies-for-survival-in-a-black-community/oclc/749608>

- Stott, T., & Gustavsson, N. (2010). Balancing permanency and stability for youth in foster care. *Children and Youth Services Review*, 32(4), 619–625. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2009.12.009>
- Strom, R., & Strom, S. (2000). Goals for grandparent caregivers and support groups. In *Grandparents raising grandchildren: Theoretical, empirical, and clinical perspectives*. Springer.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). Using Multivariate Statistics, 6th Edition. In *Pearson.com*. Pearson.
- Talbot, C., & Calder, M. C. (2006). *Assessment in Kinship Care*. Russell House Publishing.
- Tashakkori, A., & Teddlie, C. (2010). *Mixed Methods in Social & Behavioral Research*. SAGE Publications, Inc. <https://doi.org/10.4135/9781506335193>
- Telleen, S., Maher, S., & Pesce, R. C. (2003). Building community connections for youth to reduce violence. *Psychology in the Schools*, 40(5), 549–563. <https://doi.org/10.1002/pits.10109>
- Terling-Watt, T. (2001). Permanency in kinship care: an exploration of disruption rates and factors associated with placement disruption. *Children and Youth Services Review*, 23(2), 111–126. [https://doi.org/10.1016/s0190-7409\(01\)00129-3](https://doi.org/10.1016/s0190-7409(01)00129-3)
- Testa, M. (1997). Kinship foster care in Illinois. In *Child welfare research review*. Columbia University Press.
- Testa, M. F. (2002). Kinship Care and Permanency. *Journal of Social Service Research*, 28(1), 25–43. https://doi.org/10.1300/j079v28n01_02
- Testa, M. F. (2017). *Introduction: Kinship Care Policy and Practice*. Bettercarenetwork.org. <https://bettercarenetwork.org/library/the-continuum-of-care/kinship-care/introduction-kinship-care-policy-and-practice-first-issue>
- Testa, M. F., & Slack, K. S. (2002). The gift of kinship foster care. *Children and Youth Services Review*, 24(1-2), 79–108. [https://doi.org/10.1016/s0190-7409\(01\)00169-4](https://doi.org/10.1016/s0190-7409(01)00169-4)
- Testa, M., Shook, K., Cohen, L., & Woods, M. G. (1996). Permanency Planning Options for Children in Formal Kinship Care. *Undefined*, 75(5). <https://www.semanticscholar.org/paper/Permanency-Planning-Options-for-Children-in-Formal-Testa-Shook/75b9ae5ef8de4cab7d3a85964225f5907d63cd03>
- The Annie E. Casey Foundation. (2013). *The Kinship Diversion Debate*. The Annie E. Casey Foundation. <https://www.aecf.org/resources/the-kinship-diversion-debate>
- The Economic and Social Research Council (ESRC). (2015). *Framework for research ethics*. ESRC.
- Thornton, J. L. (1991). *Permanency Planning for Children in Kinship Foster Homes | Office of Justice Programs*. *Www.ojp.gov*. <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/permanency-planning-children-kinship-foster-homes>
- Tomanovic, S. (2008). Families and social capital in Serbia: Some issues in research and policy. *Sociologija*, 50(1), 1–16. <https://doi.org/10.2298/soc0801001t>
- Tomanović, S. (2010). Socijalni kapital porodica. In *Vreme porodica* (pp. 77–92). Čigoja štampa i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Turner, H. A., Pearlin, L. I., & Mullan, J. T. (1998). Sources and determinants of social support for caregivers of persons with AIDS. *Journal of Health and Social Behavior*, 39(2), 137–151. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/9642904/>
- UNICEF. (2010, December). *Child protection from violence, exploitation and abuse*. UNICEF. <https://www.unicef.org/protection/>
- UNICEF. (2017). *Dečiji brakovi u romskoj populaciji u Srbiji*. UNICEF Srbija. <https://www.unicef.org/serbia/media/2671/file/De%C4%8Diji%20brakovi%20u%20romskoj%20populaciji%20u%20Srbiji.pdf>
- UNICEF and International Social Service. (2004). *Improving Protection for Children without Parental Care: A Call for International Standards | Better Care Network*. Bettercarenetwork.org. <https://bettercarenetwork.org/library/social-welfare-systems/child-care-and-protection-system-reforms/improving-protection-for-children-without-parental->

care-a-call-for-international-standards

- UNICEF Srbija. (2018). *Jačanje porodica iz osetljivih grupa*. Wwww.unicef.org. <https://www.unicef.org/serbia/publikacije/jacanje-porodica-iz-osetljivih-grupa>
- United Nations General Assembly. (2009). *A United Nations framework Crossing borders in service and support of children and families GUIDelines for the AlterNative CARE of ChildreN*. <https://www.sos-childrensvillages.org/getmedia/4972cb2e-62e1-4ae8-a0bc-b0e27fe3ea97/101203-UN-Guidelines-en-WEB.pdf>
- Vincent, S. (2015). *Early Intervention: Supporting and strengthening families (Protecting Children and Young People)*. Dunedin Academic Press.
- Vlada Republike Srbije. (2005). *Strategija razvoja socijalne zaštite*. Službeni glasnik. http://www.apps.org.rs/wp-content/uploads/strategije/Strategija_socijalna%20zastita.pdf
- Vujović, R. (2017). *Postupak za lišenje roditeljskog prava*.
- Wallace, G. (2016). *A family right to care: charting the legal obstacles a family right to care: charting the legal obstacles*. <https://scholarworks.wmich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1040&context=grandfamilies>
- Webster, D., Barth, R. P., & Needell, B. (2000). Placement stability for children in out-of-home care: a longitudinal analysis. *Child Welfare*, 79(5), 614–632. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/11021350/>
- Weissman, J. F. (2016). *Impact of support groups on kinship care providers : a project based on an investigation at Community Coalition, Los Angeles, California*.
- Wellard, S., & Wheatley, B. (2010). *What if we said no? Survey findings report*. Grandparents Plus.
- White, V., & Harris, J. (2004). *Developing Good Practice in Children's Services*. In Google Books. Jessica Kingsley Publishers. <https://books.google.com.ag/books?id=WNYPBQAAQBAJ&printsec=copyright#v=onepage&q&f=false>
- Williams, C. W. (1991). *Legal guardianship: A permanency option for children*. American Enterprise Institute.
- Winokur, M. A., Crawford, G. A., Longobardi, R. C., & Valentine, D. P. (2008). Matched Comparison of Children in Kinship Care and Foster Care on Child Welfare Outcomes. *Families in Society: The Journal of Contemporary Social Services*, 89(3), 338–346. <https://doi.org/10.1606/1044-3894.3759>
- Winokur, M., Holtan, A., & Valentine, D. (2009). Kinship care for the safety, permanency, and well-being of children removed from the home for maltreatment. *The Cochrane Database of Systematic Reviews*, 1(1), CD006546. <https://doi.org/10.1002/14651858.CD006546.pub2>
- Wolcott, H. F. (1994). *Transforming Qualitative Data Description, Analysis, and Interpretation*. University of Oregon.
- World Health Organization. (2000). *Workbook 6 · Client Satisfaction Evaluations Workbook 6 Client Satisfaction Evaluations*. http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/66584/WHO_MSD_MSB_00.2g.pdf
- Xu, Y., Bright, C. L., Ahn, H., Huang, H., & Shaw, T. (2020). A new kinship typology and factors associated with receiving financial assistance in kinship care. *Children and Youth Services Review*, 110(1), 104822. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.104822>
- Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta, (1996).
- Zanbar, L. (2018). Social Workers' Implementation of Client Participation: What Factors Make the Difference? *Journal of Social Service Research*, 44(1), 96–107. <https://doi.org/10.1080/01488376.2017.1416724>
- Žegarac, N. (2004). *Deca koja čekaju – izazovi i trendovi profesionalne prakse u zaštiti dece od zlostavljanja*. Save the children UK, Centar za prava deteta.
- Žegarac, N. (2014a). *Pravo deteta na kvalitetno staranje – Analiza sprovođenja smernica Ujedinjenih nacija za alternativno staranje o deci u zemljama zapadnog Balkana*. https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2014112413234437ser.pdf

- Žegarac, N. (2014b). *U lavirintu socijalne zaštite: Poruke istraživanja o deci na porodičnom i rezidencijalnom smeštaju*. Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka.
- Žegarac, N. (2016). *Mapiranje praksi i radne snage u oblasti zaštite dece u Srbiji*. Child Protection Hub, Centar za integraciju mladih.
https://childhub.org/sites/default/files/library/attachments/serbia_srb_web.pdf
- Žegarac, N. (2017). *Evaluacija usluga za porodice sa decom sa smetnjama u razvoju: ishodi pilotiranja*. Univerzitet u Beogradu — Fakultet političkih nauka.
<https://www.unicef.org/serbia/media/2601/file/Evaluacija%20usluga%20za%20porodice%20sa%20decom%20sa%20smetnjama%20u%20razvoju%20.pdf>
- Žegarac, N., Džamonja Ignjatović, T., & Milanović, M. (2013). *Kada nam nedelja dolazi sredom Usluge za decu sa smetnjama u razvoju i njihove porodice*. Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka.

Prilozi

Prilog 1

Opšti upitnik za staratelje i starateljke

1. Koliko imate godina? (upišite broj) ? _____
2. Pol:
 1. muški
 2. ženski
3. Nacionalnost: _____
4. Srodstvo sa detetom: _____
5. Koliko godina i meseci je imalo dete kada ste počeli da brinete o njemu? (molim Vas upišite odgovor brojem -npr. 5 godina i 6 meseci) _____
6. Nivo Vašeg obrazovanja:
 1. nezavršena osnovna škola
 2. osnovna škola
 3. srednja škola
 4. viša škola
 5. fakultet z
 6. avršene doktorske studije
7. Šta ste po zanimanju? _____
8. Zaposlenje:
 1. povremeno
 2. na određeno
 3. na neodređeno
 4. penzioner/ka
9. Da li imate neke trenutne zdravstvene tegobe?
 1. Da
 2. Ne
10. Ako da, navedite koje: _____
11. Da li neko od članova Vašeg domaćinstva ima:
 1. invaliditet
 2. hroničnu bolest
 3. psihijatrijsku bolest

4. zavisnost od alkohola, narkotika
5. ništa od navedenog
12. Broj članova Vašeg domaćinstva: _____
13. Broj dece na smeštaju u Vašem domaćinstvu: _____
14. Broj ostale dece u Vašem domaćinstvu (Vaša biološka deca mlađa od 18 godina, unuci): _____
15. Ukupni prihodi Vašeg domaćinstva:
 1. manje od 20.000
 2. 21.000-30.000
 3. 31.000-50.000
 4. 51.000-100.000
 5. više od 100.000 dinara
16. Sredina u kojoj živite:
 1. selo
 2. prigradsko naselje
 3. grad
17. Da li veličina Vašeg stambenog objekta zadovoljava potrebe svih članova domaćinstva?
 1. Da
 2. Ne
18. Da li dete o kojem brinete ima svoju sobu?
 1. Da
 2. Ne
19. Da li u mestu u kom živite postoje (možete označiti više odgovora):
 1. škola za nivo obrazovanja deteta o kom brinete
 2. javni prevoz
 3. dom zdravlja, bolnica
 4. ustanove kulture (pozorište, bioskop, ...)
 5. verski objekti
 6. mesto za rekreaciju i sport
20. Pol deteta o kom brinete (ako brinete o više dece, dopišite odgovor za svu decu):
 1. muški
 2. ženski
21. Uzrast deteta ili dece (molim Vas brojevima upišite godine i mesece -npr. 5 godina i 3 meseca):

22. Nacionalnost deteta-dece: _____

23. Obrazovanje deteta:

1. nije školskog uzrasta
2. predškolsko
3. osnovna škola
4. srednja škola
5. viša škola ili fakultet
6. škola za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom
7. ne ide u školu

24. Školski uspeh deteta-dece u prethodnoj školskoj godini (upišite brojevima uspeh):

25. Da li dete-deca imaju neke zdravstvene teškoće i ako da koje?

26. Da li je kod deteta trenutno prisutno (možete označiti više odgovora):

1. noćno mokrenje (enureza)
2. strahovi
3. tikovi
4. mucanje
5. povlačenje od drugih
6. neraspoloženje
7. razmišljanje o samoubistvu
8. ništa od navedenog

27. Da li je trenutno u detetovom ponašanju prisutno (možete označiti više odgovora):

1. skitnja, bekstvo od kuće
2. bežanje iz škole
3. tuče sa vršnjacima
4. namerno povređivanje sebe ili drugih
5. erotizovano ponašanje
6. zloupotreba droga, alkohola
7. napadi besa
8. laganje
9. krađe
10. ništa od navedenog

28. Koja su interesovanja deteta (ako je više dece u porodici navedite za svako dete)?

29. Da li dete ima braću i/ili sestre sa kojima ne živi?

1. Da
2. Ne

30. Ako da, gde žive braća i sestre deteta?

31. Razlog smeštaja deteta-dece u Vašu porodicu?

1. rad roditelja u inostranstvu
2. dugotrajno lečenje roditelja
3. zatvorska kazna roditelja
4. napustio/la dete
5. smrt roditelja
6. neadekvatna briga roditelja

32. Da li je dete bilo izloženo nasilju u biološkoj porodici?

1. Da
2. Ne

33. Da li dete viđa roditelje?

1. Da
2. Ne

34. Ako da, koliko često? _____

35. Da li dete ima kontakte sa dugim srodnicima?

1. Da
2. Ne

Prilog 2

Поштовани пред Вама се налази скала којом се прикупљају информације о томе како Ви процењујете колико Вам је потребна подршка у наведеним областима, поред ресурса којима Ваша породица већ располаже. Молим Вас да означите један број, које најбоље описује колико Вам је потребна подршка у наведеним областима. Бројеви значе следеће:

0	1	2	3	4	5
Није релевантно или се не односи на мене	Ни мало	Ретко	Понекад	Обично	Готово увек

Р. б.	Колико Вам је потребна подршка да остварите:	0	1	2	3	4	5
1.	Храну за 2 obroка дневно	0	1	2	3	4	5
2.	Кућу или стан	0	1	2	3	4	5
3.	Новац за основне потребе	0	1	2	3	4	5
4.	Довољно одеће за породицу	0	1	2	3	4	5
5.	Грејање за стан	0	1	2	3	4	5
6.	Водовод у кући	0	1	2	3	4	5
7.	Новац за месечне рачуне	0	1	2	3	4	5
8.	Добар посао – свој или партнеров	0	1	2	3	4	5
9.	Медицинску помоћ за породицу	0	1	2	3	4	5
10.	Помоћ социјалних и здравствених служби	0	1	2	3	4	5
11.	Превоз (аутомобил или друго)	0	1	2	3	4	5
12.	Довољно времена за спавање	0	1	2	3	4	5
13.	Намештај за стан	0	1	2	3	4	5
14.	Довољно времена за себе	0	1	2	3	4	5
15.	Време које породица проводи заједно	0	1	2	3	4	5
16.	Време које проводи са децом	0	1	2	3	4	5
17.	Време за партнера или блиске пријатеље	0	1	2	3	4	5
18.	Телефон	0	1	2	3	4	5
19.	Помоћ за чувања деце	0	1	2	3	4	5
20.	Дневни боравак деце (обданиште)	0	1	2	3	4	5
21.	Новац за посебне дечије потребе	0	1	2	3	4	5
22.	Негу зуба (зубар) за породицу	0	1	2	3	4	5
23.	Особу са којом можете да разговарате	0	1	2	3	4	5
24.	Време за дружење	0	1	2	3	4	5
25.	Време за рекреацију и личну негу	0	1	2	3	4	5
26.	Играчке за децу	0	1	2	3	4	5
27.	Новац за личне потребе	0	1	2	3	4	5
28.	Новац за породичну забаву -разоноду	0	1	2	3	4	5
29.	Новац за штедњу	0	1	2	3	4	5
30.	Новац и време за одмор-путовања	0	1	2	3	4	5

Проверите да ли сте одговорили на сва питања. Хвала Вам на сарадњи!

Prilog 3

Skala usluga za staratelje i starateljke

Поштовани, пред Вама се налазе услуге које можете примати у оквиру система социјалне заштите. Молим Вас да сваку од услуга, коју примате или сте примали, оцените по два критеријума: колико сте ЗАДОВОЉНИ пруженом услугом и колико је одређена услуга ВАЖНА за улогу старатеља детета о коме бринете. Сваку услугу оцените тако што ћете заокружити један број, посебно за ЗАДОВОЉСТВО услугом и посебно за ВАЖНОСТ услуге, при чему бројеви значе следеће:

Задовољство услугом (леви низ бројева од 1 до 5, означен колоном „Задовољство“):

1	2	3	4	5
незадовољан	претежно незадовољан	углавном задовољан (ни задовољан ни не)	претежно задовољан	веома сам задовољан (у потпуности)

Важност услуге (десни низ бројева од 1 до 5 означен колоном „Важност“):

1	2	3	4	5
није ми важна	претежно ми није важна	углавном ми је важна	претежно ми је важна	веома ми је важна

Уколико нисте корисник услуге, заокружите одговор **0**, и пређите на наредну услугу. Скраћеница у тексту **ЦСР** означава **центар за социјални рад**.

Пре попуњавања упитника, молимо Вас да пажљиво прочитате пример испод.

Пример како треба да попустите овај упитник.

Уколико сте за услугу „Информисаност пре смештаја детета о правима и обавезама старатеља“ претежно незадовољни, у колони задовољство треба да заокружите 2, а ако сматрате да вам је ова услуга веома важна, треба да заокружите 5. Погледајте како бисте исправно одговорили, у складу са Вашим ставом, у примеру испод.

Уколико нисте користили услугу „Саветовање и едукација о потребама детета и могућим изазовима који се могу јавити током бриге“, треба да заокружите 0, док преостала поља остављате незаокружена, за ову услугу.

Услуга:		Задовољство					Важност				
Информисаност пре смештаја детета о правима и обавезама старатеља	0	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Саветовање и едукација о потребама детета и могућим изазовима који се могу јавити током бриге	0	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5

	Услуга:		Задовољство					Важност				
1.	Информисаност о правима и обавезама старатеља пре смештаја детета	0	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
2.	Саветовање и едукација о потребама детета и могућим изазовима који се могу јавити током бриге	0	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
3.	Лишавање родитељског права биолошког родитеља детета	0	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
4.	Ваша укљученост у сачињавање писаног плана како ће се реализовати брига о детету	0	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
5.	Писани план контаката детета са биолошким	0	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5

[illegible]

Prilog 4

Skla usluga za vodioelje slučaja

Поштоване колегинице и колеге, пред вама се налазе скале са 30 услуга које могу бити пружене старатељима деце без родитељског старања (у оквиру аранжмана старатељске заштите). Молим вас да сваку од услуга процените (на скали од 0-5) по два критеријума: како процењујете да су старатељи задовољни пруженом услугом и како процењујете важност сваке услуге за улогу коју старатељи обављају.

Задовољство услугом (леви низ бројева од 1 до 5, означен колоном „Задовољство“):

1	2	3	4	5
незадовољан	претежно незадовољан	углавном задовољан (ни задовољан ни не)	претежно задовољан	веома сам задовољан (у потпуности)

Важност услуге (десни низ бројева од 1 до 5 означен колоном „Важност“):

1	2	3	4	5
није ми важна	претежно ми није важна	углавном ми је важна	претежно ми је важна	веома ми је важна

1. Пол: 1. мушки 2. женски

2. Године живота: _____

3. Године радног стажа у систему социјалне заштите: _____

4. Образовање:

1. **виша школа**
2. **факултет**
3. **мастер**
4. **докторат**

5. Професија:

1. **Социјални радник**
2. **Психолог**
3. **Педагог**
4. **Специјални педагог**
5. **Социолог**
6. **Друго** _____

	Услуга:		Задовољство						Важност				
1.	Информисаност, пре смештаја детета, о правима и обавезама старатеља	0	1	2	3	4	5		1	2	3	4	5
2.	Саветовање и едукација старатеља о потребама детета и могућим изазовима који се могу јавити током бриге	0	1	2	3	4	5		1	2	3	4	5
3.	Информисање старатеља о поступку лишавања родитељског права биолошког родитеља детета	0	1	2	3	4	5		1	2	3	4	5
4.	Укљученост старатеља у израду почетног плана услуга	0	1	2	3	4	5		1	2	3	4	5
5.	Укљученост старатеља у израду плана контаката детета са родитељима	0	1	2	3	4	5		1	2	3	4	5
6.	Укљученост старатеља у израду план контаката детета са другим блиским особама	0	1	2	3	4	5		1	2	3	4	5

7.	Подршка водитеља случаја старатељу приликом изазова у контаката детета са блиским особама	0	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
8.	Укљученост стартеља у израду плана осамостаљивања за дете	0	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
9.	Кућне посете водитеља случаја	0	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
10.	Телефонски и други контакти са водитељем случаја	0	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
11.	Уљученост старатеља у едукације о темама које се тичу развоја и актуелних потреба детета о ком брине	0	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
12.	Информисаност и подстицање старатеља да користите услуге из других система (образовања, здравства, правосуђа)	0	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
13.	Упућивање старатеља у групе подршке у заједници (за родитеље, за децу и младе)	0	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
14.	Обезбеђивање превоза да би старатељ користио друге услуге	0	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
15.	Помоћ старатељу у разумевању информација добијених од других система	0	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
16.	Подстицање заједничких (рекреативних и креативних) активности старатеља и детета на старатељству	0	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
17.	Заступање старатеља приликом остваривања услуга у оквиру других система	0	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
18.	Подршка старатељу у остваривању права на услугу дневног боравка за дете или помоћ у кући	0	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
19.	Подршка старатељу у остваривању права на услугу предах смештај	0	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
20.	Подршка старатељу у управљању имовином детета	0	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
21.	Подршка старатељу у процесу остваривања права детета на алиментацију	0	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
22.	Подршка старатељу у процесу остваривања права детета на дечији додатак	0	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
23.	Подршка старатељу у процесу остваривања права на новчану социјалну помоћ											
24.	Подршка старатељу у процесу остваривања права детета на додатак за помоћ и негу другог лица	0	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
25.	Подршка старатељу у процесу остваривања права детета на увећан додатак за помоћ и негу другог лица	0	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
26.	Подршка старатељу у процесу остваривања права детета на помоћ за оспособљавање за рад	0	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
27.	Подршка старатељу у процесу остваривања права на једнократне новчане помоћи	0	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
28.	Подршка старатељу у процесу остваривања права на помоћ у виду других врста материјалне подршке (књиге, превоз до школе, екскурзије, курсеви...)	0	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
29.	Подршка старатељу у процесу остваривања права на накнаду трошкова боравка у предшколској установи	0	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
30.	Подршка старатеља у процесу остваривања права на накнаде плате због одсуства ради неге детета	0	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5

Prilog 5

SAGLASNOST ZA UČESTVOVANJE U ISTRAŽIVANJU

Poštovani,

Ja sam Bojana Pucarević, doktorandkinja na studijama socijalnog rada na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. U procesu sam prikupljanja podataka za potrebe izrade doktorske disertacije na temu: „Srodnički starateljski smeštaj dece u Republici Srbiji: potrebe za podrškom i dostupne usluge socijalne usluge”. Predmet ovog rada su potrebe srodnika staratelja za podrškom u realizovanju brige o deci na smeštaju, kao i dostupne usluge, odnosno oblici formalne pomoći i podrške. Potrebe i raspoloživi oblici podrške biće opisani iz perspektive staratelja, kao i stručnih radnika organa starateljstva..

Učešće u istraživanju je dobrovoljno. U svakom momentu možete da odustanete od razgovora bez ikakvih nepovoljnih posledica. Takođe, imate mogućnost da odustanete od učešća u istraživanju najduže mesec dana od realizacije intervjuja. Sve dobijene informacije biće potpuno poverljive i korišćene se isključivo za potrebe ovog istraživanja. Informacije će biti prikazane na način da ne može da se utvrdi identitet stručnih radnika niti korisnika. Takođe, lična imena i stručnih radnika i korisnika biće zaštićena, dok će se drugi podaci prikazivati zbirno, uz poštovanje poverljivosti i profesionalne tajne.

Ako imate neka dodatna pitanja u vezi sa ovim istraživanjem, možete mi ih postaviti pre početka ili u toku razgovora.

Ukoliko ste saglasni sa učešćem u istraživanju, molim Vas da navedete sledeće podatke:

Ime i prezime _____

Datum _____

Potpis _____

Hvala Vam na interesovanju za ovo istraživanje

Prilog 6

Protokol za intervju sa starateljima i starateljima

➤ Procena

- 1. Često srodnici u trenutku donošenja formalne odluke o smeštaju, već brinu o detetu. Da li je to bilo i Vaše iskustvo? Koliko ste u tom trenutku imali informacija šta uloga staratelja podrazumeva? Koliko ste bili informisani o pravima, dužnotima ...?**
- 2. Šta mislite da je bilo važno radnicima CSR pri donošenju odluke da Vi budete staratelj detetu?**

➤ planiranje

- 1. Koliko smatrate važnim proces planiranja zaštite deteta? (da li znate šta će biti u budućnosti u pogledu zaštite deteta, koje aktivnosti će se realizovati, ko će ih i kada realizovati...)**
- 2. Koliko u tome učestvujete? Imate li priliku da iznesete neslaganja i koliko ista budu uvažena?**
- 3. Koliko Vam je važan plan kontakata deteta sa roditeljima? Koji su izazovi u poštovanju granica i pravila u kontaktima s obzirom na odnos koji imate sa roditeljima deteta? Imate li podršku CSR kada je potrebno obezbediti poštovanje plana?**
- 4. Da li znate koji je plan za budućnost deteta o kom brinete (povratak u bp, usvojenje, osamostaljivanje, starteljstvo)? Da li ste upoznati sa mogućnošću da budete i hranitelj detetu o kom brinete? Da li postoji razlog zašto ne? Kako to razumete?**

➤ implementacija

- 1. Koje usluge sistema socijalne zaštite najčešće koristite, a koje su Vam nisu dostupne?**
- 2. A koje usluge i vrste podrške smatrate najznačajnijim za vršenje uloge staratelja (bez obzira koliko su dostupne)?**
- 3. Koliko ste zadovoljni uslugama koje dobijate od sistema socijalne zaštite?**
- 4. Možete li da mi opišete situaciju u kojoj Vam je bila značajna podrška CSR i da ste je dobili? A neku da niste?**
- 5. Žalite li se zbog nezadovoljstva uslugama? Ako da zbog čega, ako ne znate li kako i kome se možete žaliti?**
- 6. Kako nadležni CSR dobija informacije o tome kako vršite ulogu staratelja? Da li tu nešto treba da bude drugačije?**
- 7. Prvi deo ovog istraživanja pokazao je razlike u percepcijama voditelja slučaja i staratelja (nabrojati im uočene razlike). Šta mislite zbog čega postoje ove razlike?**

➤ kako drugačije?

- 1. Ako smatrate da podrška starateljima može da bude drugačija, šta biste promenili na planu:**
 - zakonskih rešenja i procedura**
 - razvoja usluga**
 - u pogledu resursa (ljudskih, materijalnih)**
- 2. Šta biste još predložili da podrška starateljima i deci bude zaista delotvorna?**

Prilog 7

Protokol za intervju sa voditeljima slučaja

➤ procena

1. Mnogi srodnici su u trenutku donošenja formalne odluke o smeštaju već brinu o detetu. Koliko u takvim okolnostima imate izazove u postupku procenu? Koliko imate informacija u trenutku donošenja odluke o smeštaju?
2. Koliko srodnici razumeju dužnosti i prava u trenutku donošenja odluke o preuzimanju uloge staratelja? A moguće izazove u brizi o detetu?
3. Kako bi definisali minimalne standard u pogledu toga ko može da bude staratelj, a ko ne? Na koji način zakonski uslovi o postavljanju startelja utiču na minimalne standarde za obavljanje te dužnosti?

➤ planiranje

1. U kojoj meri - od veoma malo do veoma mnogo- staratelji razumeju važnost procesa planiranja zaštite deteta? Koliko u tome učestvuju?
2. Koliko je važan plan kontakata deteta sa roditeljima? Koji su izazovi u poštovanju granica i pravila u kontaktima s obzirom na odnos staratelja i roditelja deteta? Koliko je starateljima potrebna podrška u obezbeđivanju poštovanja plana?
3. Da li se u praksi, smeštaj deteta kod srodnika podrazumeva kao plan stalnosti za dete? Kako Vi to razumete? Ako ne, koliko često ova deca bivaju vraćena u biološku porodicu? A usvojena? Kako Vi razumete razliku između starteljskog smeštaja i srodničkog porodičnog? Koliko često se staratelji usmeravaju da preuzmu i ulogu hranitelja detetu?

➤ implementacija

1. Koje usluge su najčešće dostupne ovim porodicama, a koje su im manje dostupne? Zašto?
2. A koji vidovi podrška su im najznačajniji za vršenje starateljske uloge (bez obzira koliko su im dostupni)?
3. Koliko su staratelji zadovoljni uslugama i podrškom koju dobijaju?
4. Da li se staratelji žale? Ako da zbog čega, ako ne šta mislite zbog čega?
5. Na koje načine nadgledate efekte pružene podrške ovim porodicama?
6. Prvi deo ovog istraživanja pokazao je razlike u percepcijama voditelja slučaja i startelja (nabrojati im razlike). Šta mislite zbog čega postoje ove razlike?

➤ kako drugačije?

1. Ako smatrate da situacija u ovom segment alternativnog staranja može da bude bolja, šta biste promenili?

Biografija autorke

Bojana Pucarević rođena je 04.01.1988. godine u Priboju. Fakultet političkih nauka u Beogradu, smer Socijalna politika i socijalni rad upisala je 2007. godine, a diplomirala je 2011. godine. Na istom Fakultetu završila je i master studije socijalnog rada 2014. Godine, odbranivši tezu „Potrebe mladih koji napuštaju porodični smeštaj“. Školske 2014/2015. godine upisale je doktorske studije politikologije – socijalne politike i socijalnog rada, takođe, na Fakultetu političkih nauka u Beogradu.

U periodu 2012-2017. Bojana Pucarević radila je u Centru za porodični smeštaj i usvojenje u Beogradu na poziciji savetnice za hraniteljstvo i realizatorke edukativnih programa za hranitelje. Takođe, jedna je od kreatorki i realizatorki „Programa podrške razvoja sibliških odnosa dece na hraniteljstvu“ koji je realizovan u ovoj ustanovi.

Profesionalni i akademski razvoj Bojana Pucarević je započelana na Filozofskom fakultetu u Nišu gde je bila angažovana kao saradnik praktičar za potrebe realizacije dela praktične nastave na studijskim programima OAS socijalna politika i socijalni rad i MAS studijama socijalni rad. U maju 2017. godine na istom Fakultetu izabrana je u zvanje asistentkinje na Departmanu za socijalnu politiku i socijalni rad gde je i dalje zaposlena.

Govori engleski jezik. U svojstvu autorke i koautorke, objavila je više naučnih i stručnih radova iz oblasti socijalnog rada. Učestvovala je na brojnim nacionalnim i međunarodnim naučnim konferencijama, kao i na naučnim i stručnim skupovima. Kao istraživačica bila je angažovana u više naučno - istraživačkih projekata.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Бојана Пуцаревић

Број индекса 26/2014

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Сроднички стартељски смештај у Републици Србији: потреба за подршком и доступне социјалне услуге

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Бојана Пуцаревић

Број индекса 26/2014

Студијски програм: Социјална политика и социјални рад

Наслов рада: Сроднички старатељски смештај у Републици Србији: потреба за подршком и доступне социјалне услуге

Ментор: проф. др Невенка Жегарац

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Сроднички старатељски смештај у Републици Србији: потреба за подршком и доступне социјалне услуге

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.